

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ödemiş ve Küçük Menderes Havzası'nın
Tarihi ve Kültürüne Açılan Pencere

İZMİR YANGINI HAKKINDA ÖN RAPOR

Örnek Olay: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması

THE IZMIR FIRE: PRELIMINARY REPORT
CASE STUDY: THE BURNING OF ÖDEMiŞ - BİRGİ

Engin BERBER

18. İzmir, Yanmış yerler

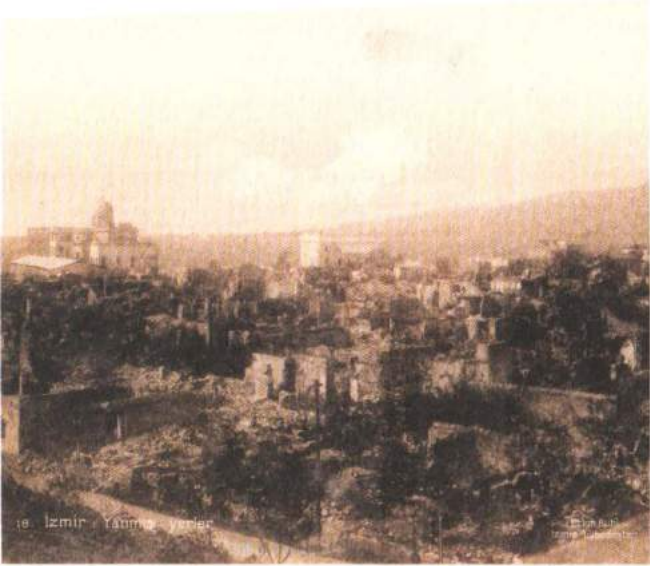
Etlem Ruhu
İzmir-Yalıbedesten

ÖDEMiŞ BELEDİYESİ

Ücretsiz RÖF Kitap Arşivi: www.ozemish.gov.tr / ozemish@ozemish.gov.tr

**İZMİR YANGINI
HAKKINDA ÖN RAPOR**
ÖRNEK OLAY: ÖDEMiŞ-BİRGİ'NİN YAKILMASI
THE IZMİR FIRE: PRELIMINARY REPORT
CASE STUDY: THE BURNING OF ÖDEMiŞ-BİRGİ

Prof. Dr. Engin BERBER

ÖDEMiŞ BELEDİYESİ
Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını: 3

Mart - 2013 - 1000 Adet

Dizgi ve Baskı

Efe Ofset Matbaacılık Yayıncılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Umurbey Mah. Gazeteci Yazar

Beşikçioğlu M. Erdal Sokak No:8

Ödemiş / İZMİR

Telefon: 0(232) 544 11 58 - 545 63 63

Sertifika No: 14866

I S B N : 978-975-98971-7-8

Emperyalizmin kırbacı Yunan Ordusu'nu

vatan topraklarından atmak için,

Küçük Menderes Vadisi'ni teri ve kanıyla

sulayan halk savaşçılarına   kran ve minnet

duygularıyla...

ÖNSÖZ

Son iki on yılda, “İzmir Yangını” hakkında ne çok şey yazıldı ve söylendi. İzmir’in *hem yapı dokusunu, hem de sakinlerinin etnik desenini, dolayısıyla şehrin tarih ve kültürüne ayna tutan fiziki ve sosyolojik görüntüsünü büyük ölçüde değiştiren bu talihsiz yangının 100. yılına tesadüf eden 2022 yılına kadar, yazılıp konuşulmaya devam edeceğini düşünüyoruz.*

Bazı yabancı kalemlerin, “İzmir Yangını” konusuna neden odaklandıkları ve kimlikleri üzerine kitabımıza yeterince açıklama koyduk. Aynı konuda, deyim yerindeyse mangalda kül bırakmayan yerli kalem erbabının kimliğini ise, iki sebepten ötürü özellikle açığa vurmadık. İlk olarak, Türkiye’de hukukun alabildiğine siyasallaştığı/siyasallaştırıldığı bu günlerde, organize bir dava sağanağına maruz kalmaktan çekiniyoruz. İkincisi, “*tarihimizle yüzleşmek*” söylemini kendilerine paravan ederek, *erken cumhuriyet dönemi ve kazanımlarını hedef tahtasına koyan* (bundan tartışılmasının anlamı çıkarılmasın) söz konusu zevata, son yıllarda Türk siyasetinde yığınla örneğini gördüğümüz: Suni bir gündem yaratma şansı vermek istemiyoruz. Sanal ortamda bazı anahtar sözcükleri aratarak yapılacak kısa bir gezinti, yerli kalem erbabının kimliği konusundaki merakı fazlasıyla giderecektir.

Yunan Ordusu’nun Türkiye’den ayrılırken, büyüklü küçüklü yüzlerce yerleşim merkezini; binlerce dönüm tarla, bağ ve bahçeyi yakıp yıktığı herkesin malumudur. Yunan Hükümeti’nin vaktiyle bugün Edirne’nin bir mahallesi olan Karaağaç’ı, Lozan Barış Antlaşması’nda savaş tazminatı olarak TBMM Hükümeti’ne bırakması bundandı.

Bu kitabı yayımlamayı üstlenen, Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi’nin (ÖYKAM) kurulu olduğu Ödemiş şehri, Yunan Ordusu’nca yakılmadı/yakılamadı. Aydınoglu Beyliği’ne de başkentlik etmiş Birgi beldesi ne yazık ki, Ödemiş kadar şanslı değildi. Günümüzde bir turizm merkezi olma yolunda emin adımlarla ilerleyen, Ödemiş’e bağlanacak bu şirin beldenin Yunan Ordusu’nca ateşe verilmesi olayına, ulusal ölçekte pek bilinmediği düşüncesiyle mercek tutmak istedik. Böylece, yaklaşık iki yıldır her perşembe ve cuma günü bcni ağırlayan Birgi ve güler yüzlü insanlarına olan vefa borcumu, bir nebze de olsa ödemiş olacağım.

Elinizdeki kitabın üzerinde benim ismim yazsa da, tam bir imece ürünüdür. Dış kapağa çıkardığımız daha önce görmediğim siyah-beyaz fotoğraf, öğretmen arkadaşım İlknur Şafak'ın özel arşivinden alınmıştır. Kitabı süsleyen yayımlanmış fotoğrafların karakalem çizimlerini, değerli Ressam Numan Kaplangı'nın yardımıyla annem Fatma Berber, bilgisayar ortamında düzenlenip renklendirilmesini Peyzaj Mimarı arkadaşlarım Burcu-Erhan Arslan çifti yaptı. Metnin ulusal sınırları aşmasına aracılık edecek İngilizce çeviri işini eski bir öğrencim ve şimdi meslektaşım olan Alev Balcı ile Amerikalı arkadaşı Erin üstlendi. Sözlü tarih yapabildiğim tek görgü tanığıma ve Birgi'nin yakılmasını büyüklerinden dinleyip anımsayanlara, Aytaç ve Mehmet Poyraz sayesinde ulaşabildim. Özlem-Şükrü Ergun çifti yardımcı olmasaydı, Yunan askerlerinin Birgi'yi gözetlemek için kullandıkları bir kule evin restorasyon öncesi fotoğraflarını göremezdim.

Hepsine; çalışmamı bir kitaba dönüştürme önerimi, “*Birgi'nin yakılmasını da ekleyelim*” önerisiyle geliştirip destekleyen Ödemiş Belediye Başkanı Sayın Bekir Keskin'e; gönderdiği bir not ile Birgi akşamlarının nasıl aydınlatıldığına ışık tutan Birgi Belediye Başkanı Sayın Cumhur Şener'e; ÖYKAM çalışanlarına; “İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor” başlığını verdiğim kitabın II. Bölümü'nü oluşturan dizi-röportaja, *Sabah Ege*’de sekiz gün yer ayıran Sayın Ünal Ersözlü ve mesai arkadaşlarıyla baskıda emeği geçen Ödemiş Efe Ofset çalışanlarına teşekkür ederim.

Kitaptaki tüm hatalar elbette bana aittir.

Karşıyaka / 29 Kasım 2012

Prof. Dr. Engin BERBER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
Tablolar Listesi	
Şekiller Listesi	
GİRİŞ	
[Selanik Yangını Işığında İzmir Yangını Üzerine Yeniden Düşünmek]	1
I. ÖRNEK OLAY: ÖDEMİŞ-BİRGİ'NİN YAKILMASI / 2 - 3 EYLÜL 1922 [Yunan İşgali Öncesi ve Sırasında Yaşananlardan Hareketle]	11
II. İZMİR YANGINI HAKKINDA ÖN RAPOR / 13-18 EYLÜL 1922	36
Soru: "İzmir Yangını" konusunda, neden herkesin üzerinde buluşabileceği bir yargıya varmak mümkün olamıyor?	36
Soru: "İzmir Yangını" konusunun tartışıldığı zeminin siyasilleşmesi/siyaleştirilmesini kim veya kimler ne sebeple yapıyor?	36
Soru: Tarihimizle yüzleşmek neden sizi rahatsız ediyor?	37
Soru: "İzmir Yangını" konusunu siyasi zemine çekmek isteyenlere biraz daha odaklanacak olursak	37
Soru: İzmir Yangını 'nı Türklerin çıkardığını öne sürenler hangi belgelere dayanıyor?	37
Soru: Falih Rıfkı 'nın Çankaya 'sına 'tapınanlar', anladığım kadarıyla Türk vatandaşları. Peki, İzmir 'i Türklerin yaktığını öne süren yabancıların dayandığı kaynaklar hangileri?	40
Soru: Bazılarınca iddia edildiği üzere, İzmir Yangını 'ndan 'sakallı' lakaplı Nurettin Paşa sorumluğu var mı?	42
Soru: İzmir Yangını 'nı Yunan Ordusu, Rumlar ve Ermenilerin çıkardığı neye dayanarak öne sürülüyor?	43
Soru: İlk olarak neden Grescovich 'in raporundan söz ettiniz?	45
Soru: Bildiğim kadarıyla siz bir süre Yunanistan 'da da araştırmalar yaptınız. Yunan kaynaklarını gördünüz. Yunan kaynakları İzmir Yangını 'ndan kim veya kimleri sorumlu tutuyor?	46
Soru: Yunan işgali yıllarında Anadolu ve İzmir Yangını 'nı konu alan bir TV programında, 'Yunan Ordusu 'nun kundakçılığına dair elimizde çok delil var' diyorsunuz. Bu delillerin ne olduğunu açıklar mısınız?	48
Soru: TBMM daha önce, Bursa 'yı yakmaması için Yunan Ordusu 'nu uyarmıştı. İzmir için de böyle bir uyarısı oldu mu?	49
Soru: Bunca belge ve bilgiye rağmen, neden İzmir Yangını 'nından hala Türkler sorumlu tutulmak isteniyor? Bu ısrar neden?	49

Soru: <i>Küçük bir kısmını bizlerle paylaştığınız belge ve bilgiler ışığında İzmir'i kim yaktı?</i>	51
Soru: <i>Bu önlemler (Türk Ordusu'nun İzmir'i kurtardıktan sonra güvenli kılmaya yönelik olan), yangından önce İzmir'i güvenli bir kent yapmaya yetti mi?</i>	55
Soru: <i>Türk Ordusu'nun, İzmir Yangını'nın başlamasından bir kaç saat önce önlemlerini sıkılaştırması bir tesadüf mü?</i>	57
Soru: <i>13 Eylül 1922 sabahına kadar olup biteni öğrendik. İzmir Yangını'nın nereden ve nasıl başladığını anlatır mısınız?</i>	57
Soru: <i>Bir kez daha sormak istiyorum, İzmir'i kim veya kimler neden yaktı?</i>	59
SONUÇ YERİNE	61
EKLER	62
KAYNAKLAR	67

Tablolar Listesi

Tablo 1. Yunan Ordusu'nun Ateşe Verdiği, İzmir Sancağı'nın Merkez Kazasına Bağlı Yerleşim Merkezleri (1922 Eylülü'nde)	12
Tablo 2. Ödemiş Kazası'nda Mülki ve Demografik Durum (1923)	15
Tablo 3. Ödemiş Kazası'nda Nüfus (1921)	19

Şekiller Listesi

Şekil 1. Selanik'in 19 Ağustos 1917 sabahı havadan çekilmiş bir fotoğrafı	2
Şekil 2. Selanik/ Yangından üç gün sonra duman üten enkaz	3
Şekil 3. Selanik / 18-19-20 Ağustos 1917: Büyük Postane'den kalanlar	3
Şekil 4. Selanik / Özgürlük Meydanı: Dostluk Kulübü'nden kalanlar	4
Şekil 5. Selanik / 18-19-20 Ağustos 1917: İskele: Splendid Palace	4
Şekil 6. 1841 İzmir Yangını (Karşıyaka Belediye Reisi İplikçizade Fikri Bey tarafından Viyanalı bir ressamın tablosundan fotoğrafla çekilip klişesi yaptırılmıştır)	5
Şekil 7. <i>Sabah Egesi</i> 'deki fragman (9 Eylül 2012 / Pazar)	6
Şekil 8. Hervé Georgelin'in Türkçe'ye çevrilmiş olan doktora tezinin dış kapağı	7
Şekil 9. Birgi'den Arnavut taşı döşeli eski bir yol parçası	11
Şekil 10. Birgi / Desen: İlietto Tendeiro, 2003	14
Şekil 11. Birgi'den Sokak / Desen: İlietto Tendeiro, 2003	14
Şekil 12. Osmanlı Döneminde Birgi Nahiyesi ("Aydın Vilayeti" başlıklı tarihsiz haritadan çıkarılmıştır)	16
Şekil 13. Papaz Zahopoulou'nun yazmasından Birgi bölümü	17
Şekil 14. Cumhuriyet Mahallesi'nde, onikigen planda taş ve tuğla ile inşa edilmiş Küpuçuranlar Kulesi	18
Şekil 15. Stamatios Antonopoulos'un kitabının kapağı	19
Şekil 16. Pant. M. Kontogianni'nin kitabının kapağı	20
Şekil 17. Yunan işgali döneminde Ödemiş kaymakamlık binası önünde Yunan memurları	22
Şekil 18. Postlu Mestan Efe	23

Şekil 19. Sevr Antlaşması 'ndan sonra Ödemiş kaymakamlık binasına el koyan Yunan subayları ile Rum-Ortodoks cemaati ileri gelenleri (Arkadaki pankartta: “ <i>Kaymakamlığın İşgali, 12 Ağustos 1920, Ödemiş</i> ” yazıyor)	24
Şekil 20. Birgi'de Rumların ikamet ettiği bir sokak (Cumhuriyet Mahallesi'nde İnönü Sokak)	26
Şekil 21. Büyük bir Rum evinin yan cephesi (ön cephesi İnönü Sokak'tadır)	27
Şekil 22. Birgi'nin doğusunda Yunan Karakolu'nun kurulu olduğu düzlük	28
Şekil 23. Birgi'nin kuzey-batısındaki Yunan Karakolu (kule ev)	28
Şekil 24. Hatice Çetin (Birgi/23 Kasım 2012)	29
Şekil 25. Bekçi Feneri (Birgi'den/ÖYKAM Sergide)	33
Şekil 26. Bekçi Feneri (Ödemiş'ten/ÖYKAM Sergide)	33

GİRİŞ

[Selanik Yangını Işığında İzmir Yangını Üzerine Yeniden Düşünmek]

*Üç şey var ki ona sual sorulmaz
Biri yangın, biri deprem, biri sel.
Üçünün de önlerinde durulmaz
Biri yangın biri deprem biri sel.*

Sivaslı şair Sabiha Serin'in bir şiirinden alınma bu dörtlükte sözü edilen yıkımlara "afet"; bu yıkımlara maruz kalmış talihsiz insanlara "afetzed" diyoruz. Neden olduğu ağır can ve mal kayıplarından ötürü, ulusal ve/veya uluslararası ölçekte üzüntü veren bu türden yıkımları "facia", "fecaat", "felaket" ve "feci" gibi, çoğu Arapçadan Türkçeye geçmiş bazı isim ve sıfatlarla birlikte anıyor ve anlatıyoruz. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra, *bunların ancak Allah'tan kaynaklanabileceği varsayıldığından olsa gerek*, Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dilden sözcükler tercih edilmiştir diye düşünüyoruz¹.

Kutsal kitaplarda geçen, Allah'ın Sodom ve Gomorra kentlerini yok ederek cezalandırması bahsi, bu tercihi anlaşılır kılmaktadır. Hukuk dilinde "*fil-i livata*" denilen cinsel edim² başta olmak üzere, birçok aykırı cinsel eylemin tutsağı olmaktan vazgeçmelerini tavsiye için Sodom ve Gomorra kavmine gönderdiği Lut Peygambere kulak verilmediğini gören Allah, bu kentler ve sakinlerini gökyüzünden, Tevrat'a göre "*kükürt ve ateş*"; Kur'an-ı Kerim'e göre ise, "*balçıktan pişirilmiş kayalar*" yağdırarak yok etmişti³.

Gökyüzünden gelen bu yıkımların doğadan mı, yoksa yaratandan mı kaynaklandığı tartışmasına hiç girmeden, Güney İtalya'daki Pompei ve Herculaneum'un başına gelenleri anımsatmak isteriz. Roma döneminde tensel hazları doruklara taşıyan genelevleriyle ünlenmiş bu sayfiye şehirleri⁴, M.S. 79 yılının 24 Ağustos günü, Vezüv Yanardağı'ndan püsküren lav ve kül yığını altında kalmışlar, sadece Pompei'de 20.000'den fazla insan feci şekilde can vermişti⁵.

¹ Bu konuda benimle görüşlerini paylaştan, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü okutmanlarından filolog: Dr. Yasemin Özcan'a teşekkür ederim.

² Erkekler arası cinsel ilgi ve ilişki.

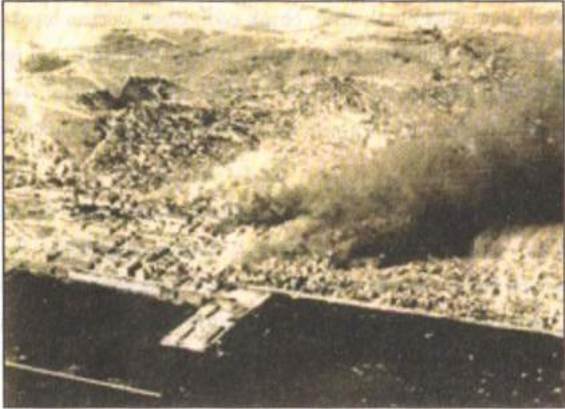
³ Kur'an-ı Kerim, Ankebüt Suresi, Ayet 34-35: Araf Suresi, Ayet 80-84 ve Enbiyâ Suresi, Ayet: 74-75; Tevrat, Tekvin Suresi, Bap: 13 ve 19.

⁴ Ayrıntılar için bkz. Emre Taner, *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*, İstanbul: Su Yayinevi, 2004, s.s. 62-64.

⁵ UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine dahil ettiği Pompei ve Herculaneum kentiyle ilgili "Ghost City Pompei" başlıklı bir belgesel film için bkz. www.belgesclizle.org/.../Hayalet-Sehir-Pompei-Belgeseli-241 (Erişim: 30 Kasım 2012). İsmail Habib'in "Avrupa Yolundan Notlar" başlığı altında, *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı tefrikalardan Pompei'yi betimleyen için bkz. EK-1.

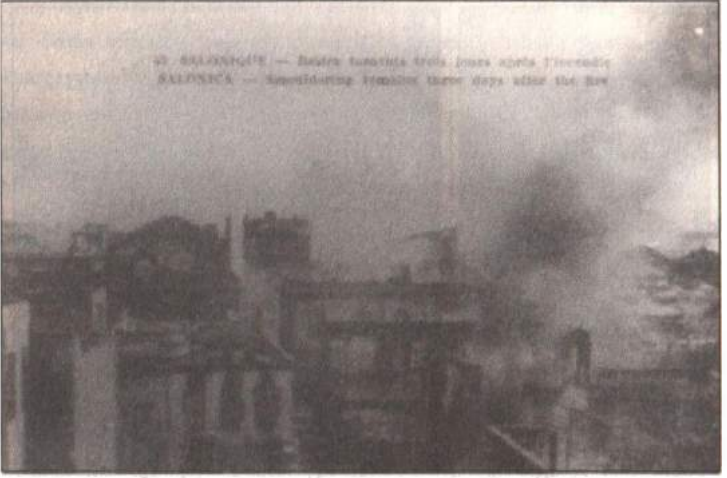
Bu kitabın konusu yaptığımız yangınları, *insan kaynaklı* olduğu için afet değil, “vahşilik” veya “vandalizm” olarak tanımlamak gerekir. Çünkü bu yangınları çıkaran insan, kendi türünün milenyumlara yayılmış genel gelişim süreci içinde sahip olduğu tüm kazanımları terk etmiş, *zorunlu veya gönüllü olarak* sosyal bir varlık olmaktan çıkıp, sakini olduğu şehirleri bile yok etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle *doğadan kaynaklanmayan şehir yangınlarının* ortaya çıkardığı manzara için, “feci” sözcüğünü kullanmak hafif kalmaktadır.

Bir tür akıl tutulmasına tekabül eden bu durum Türkiye’ye özgü olmayıp, uygarlığın dünyaya yayıldığı Akdeniz havzasının geçmişine bakmak, son derece yararlı olacaktır. Akla öncelikle İmparator Neron ile alakalandırılan: M.S. 64 yılındaki Roma Yangını gelmektedir ki, nasıl ve hangi sebeple çıktığı/çıkartıldığı hala tartışma konusudur⁶. Biz uzak geçmişte ve İtalya’daki bu yangından değil, yakın geçmişte Yunanistan’da, Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları’nda yitirdiği Selanik’te çıkan/çıkarılan ve şehrin ticari yaşamını elinde tutan Yahudilerin oturduğu kısmını yok

Şekil 1. Selanik’in 19 Ağustos 1917 sabahı havadan çekilmiş bir fotoğrafı.
Kaynak: <http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/C3.1.3.html>
 (Erişim: 30 Kasım 2012).

⁶ Konstanz Üniversitesi’nden (Almanya) tarihçi Prof. Dr. Gerhard Baudy, esas ismi Lucius Domitius Ahenobarbus olan Neron’un masum olduğunu, Roma Yangını’nın Hristiyan ve Yahudilerce imparatora fatura edildiğini öne sürmüştür. Roma’nın büyük olasılıkla bir sabotaja kurban gittiğini söyleyen Baudy, “Hristiyanlar şehirden nefret ederdi ve İsa’nın şehirde yaşayan şeytanın büyük bir yangınla öldürüleceği düşüncesini savınırlardı,” demektedir. Ayrıntılar için bkz. <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/12/10/d07.html> (Erişim: 29.11.2012).

Şekil 2. Selanik / Yangından üç gün sonra duman tüten enkaz
Kaynak: Engin Berber Arşivi

eden yangından söz etmek istiyoruz. Selanik'in Yahudi nüfusunu Filistin topraklarına göçe mecbur eden bu büyük yangın, 18 Ağustos 1917 günü başlamış ve "Vardar" denilen güçlü kuzey rüzgârının da etkisiyle yayılmıştı. Yangında 9.500 ev, dükkân ve mağaza kül olurken, 70.000'den fazla insan evsiz kalmıştı.

Şair Yiorgos Vafopoulos'un, şehri "yeni bir Pompei'ye

dönüştürdüğünü" yazdığı Selanik Yangını'ndan⁷; İzmir'de 13 Eylül 1922 günü başlayan büyük yangının sorumluluğunu Türk tarafına yükleyen, bu yangının İzmir'i kozmopolit olmaktan çıkarıp farklı kültürlerin bıraktığı mirası sildiğini (!), İzmir'i öldürdüğünü (!) ve de kayıp cennete dönüştürdüğünü (!) iddia edenlerin hiç söz etmeyişleri dikkat

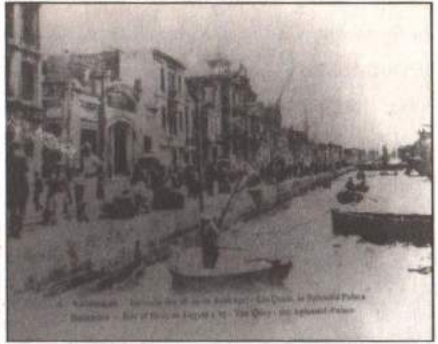
Şekil 3. Selanik / 18-19-20 Ağustos 1917: Büyük Postane'den kalanlar
Kaynak: Engin Berber Arşivi

⁷ http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/C3_1_3.html (Erişim: 30 Kasım 2012).

Şekil 4. Selanik / Özgürlük Meydanı: Dostluk Kulübü'nden kalanlar

Kaynak: Engin Berber Arşivi

Şekil 5. Selanik / 18-19-20 Ağustos 17: İskele: Splendid Palace

Kaynak: Engin Berber Arşivi

çekicidir⁸. Otuz iki saatte, Selanik'i enkaz yığına çeviren; İzmir Yangını'ndan sadece beş yıl önce gerçekleşmiş bu denli büyük bir yangının unutulması/unutulabilmesi mümkün olmayıp, *bu suskunluk ancak üstünün örtülmek istenmesiyle açıklanabilecek bir durumdur*⁹.

Raif Nezihî İzmir'in (Bayraklı'daki Tepekule Höyüğü) ilk kez, Lidyalılarca ele geçirildiğinde (M.Ö. 600'lerde) yandığı/yakıldığını, bunun "*daha nice büyük yangınlar görecektir İzmir'in... ilk büyük yangını*" olduğunu yazmıştı¹⁰. Son birkaç yüzyılda, İzmir'i yıkan büyük depremlerin ardından başlayan yangınların¹¹, hayatta kalma umuduyla insanların, oturdukları binalarda hafif olduğundan bolca ahşap yapı malzemesi (kalas ve tahta gibi) kullanmaları ve bitişik nizam yapı dokusundan beslendiği bilinmektedir.

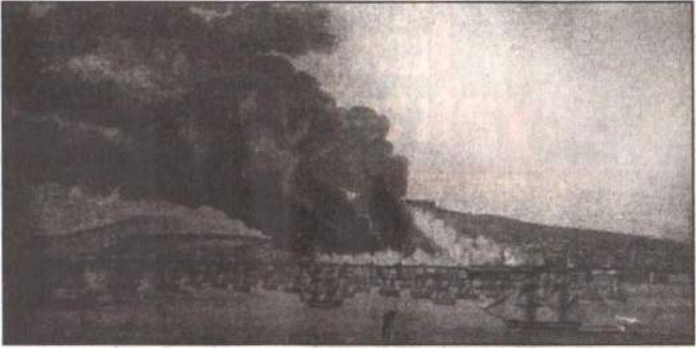
⁸ Bu dipnotta, iddia sahiplerince üretilmiş çalışmaların tamamı değil, sadece bir örnek liste sunulmuştur: Marie-Carmen Smyrnalis (Der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hanrılar*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008 içinde, Evangelia Achladi, "Savaşın Yunan İdaresine: Kozmopolit Smyrna'nın Sonu", s.s. 211-227 ve Marie-Carmen Smyrnalis, "Yangın Bir Yaşam Modelinin Sonu", s.s. 229-238; Rene Puaux, *İzmir'in Ölümü* (O Thanatos tis Smirnis), Çev. Anna Katra, Atina: İrmos Yayınları, 1992; Hervé Georgelin, *Smyrna'nın Sonu, İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*, Çev. Saadet Özen, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008 ve Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Çev. Esra Aktuğlu, İzmir: Şenocak Yayınları, 2009.

⁹ http://www.birgun.net/writer_2006_index.php?category_code (Erişim: 1 Aralık 2012)'da, Yunan halk bilimci Elias Petropoulos, Selanik'in Yunan makamlarınca, şehirde kalma konusunda ısrar eden Yahudileri tasfiye etmek için yakıldığını yazmasının bedelini ömür boyu (Paris'te) sürgünde kalarak ödediği yazılmaktadır.

¹⁰ Raif Nezihî, *İzmir'in Tarihi*, Açıklamalarla Hazırlayan ve Tamamlayan: Erol Üyepazarcı, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001, s.s. 2-3.

¹¹ İzmir'i vuran depremlerin en büyüklerinden biri olan 1688 Depremi ve ardından çıkan büyük yangın hakkında bkz. Necmi Ülker, "1688 Depremi ve İzmir'in Harap Olması", XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I, Ticaret Tarihi Araştırmaları, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s.s. 18-21.

Aynı süreçte depremde bağımsız olarak İzmir'i vuran bazı büyük yangınlar da var: Şehrin neredeyse yarısını yok eden 1742; Frenk Mahallesi'ni yok eden 1763; Kefalonyalılar ve Hırvatlar arasında çıkan bir kavga sonucu, 14 Mart 1797 günü başlayıp şehrin büyük kısmını tahrip eden; 1.500 evi yok eden 1817; 19/20 Eylül 1825 gecesi başlayıp 2.000 evi tahrip eden; 3 Haziran 1834'te başlayıp yine Frenk Mahallesi'ni kül eden; 30 Temmuz 1841 gecesi başlayıp Türk ve Yahudi mahallesini yok eden (10.000 ev ve dükkân yanımtı) ve 3 Temmuz 1845'te Frenk Mahallesi'ni kısmen, Ermeni Mahallesi'ni ise tamamen yok eden (tahminen 6.000 kadar ev ve dükkân kül olmuştu) yangınlar, *kazara veya kasten* ancak insandan kaynaklanmıştır¹².

Şekil 6. 1841 İzmir Yangını (Karşıyaka Belediye Reisi İplikçizade Fikri Bey tarafından Viyanalı bir ressamın tablosundan fotoğrafla çekilip klişesi yapılmıştır).

Kaynak: Raif Nezihi, *İzmir'in Tarihi*, Açıklamalarla Hazırlayan ve Tamamlayan: Erol Üyepazarcı, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001.

İzmir'in çok da uzak olmayan bir geçmişte, yangınla içli dışlı olmuşluğuna işaret eden bu kronolojik betimleme, şehrin geçirdiği son ve en büyük yangını istatistikî bir olağanlık, zincirin son halkası gibi göstermek amacını gütmüyor. Söylemek istediğimiz, 13 Eylül 1922 günü İzmir'e kundak koyanların, *bu istatistiği* ve de *şehrin tutuşmasını kolaylaştıran önceki paragrafta yazdıklarımızla her mevsim İzmir'de mevcut rüzgâr (imbat) faktörünü bilmemelerinin mümkün olmadığıdır*.

Henüz ulaşamadığımız verileri düşündükçe, "İzmir Yangını" konusunda yıllardır toplaya geldiklerimizi, yayına dönüştürmeyi erteleyen bir tarihçi olarak, bu kitabın

¹² Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974, s.s. 85-87 ve Raif Nezihi, s. 10. Sadece burada sözünü ettiklerimizden hareketle 1742 ile 1845 yılları arasındaki 103 yılda, İzmir'de sekiz büyük yangın çıkmıştır ki, bu yaklaşık her 13 yılda bir gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir.

varlık nedenini açıklamam gerekir. Sadece sizlere değil, aynı zamanda kendime de. Bu sebeple birazdan okuyacaklarınız, “her kitabın bir hikâyesi vardır” durumundan öte, düşüncelerimizin samimiyetle yazıya dökülmesinden ibarettir.

İçerdiği ana başlıklar açısından eklektik bir görüntü veren bu kitabın omurgasını, “İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor” başlıklı (II.) bölüm oluşturmaktadır. *Sabah Egesi*’den muhabir Duygu Yayman’ın yönelttiği 18 soruya, belgeler eşliğinde verdiğimiz yanıtlar, “İzmir Yangını” üzerine kalem oynatıp konuşanlarla bunu gelecekte

yapmaya niyetlenenlere, yeterince araştırmadan ve bilimsel düşünce (duygu ve inanç yerine akılla hareket etmek) sahibi olmadan ürettikleri metin ve sözlerin, bir değer ifade etmediğini belletebilir mi? Sanmıyorum ama *belki bulunmuş/bulandırılmış zihinlerin durulaşmasına, küçük bir katkıda bulunabilirim* diye düşünmekten kendimi alamıyorum.

Ayrıca bu kitap bana, hak etmediğim bir eleştiriyi yanıtlama

Şekil 7. *Sabah Egesi*’deki fragman (9 Eylül 2012 / Pazar)

fırsatı sunuyor. Şöyle ki, Ermeni asıllı bir Fransız araştırmacı Hervé Georgelin, “Smyrna’nın Sonu, İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe” başlıklı kitabındaki¹³ bir dipnotta, kitaba dönüştürdüğüm doktora tezimde¹⁴, İzmir Yangını’ndan hiç bahsetmediğimi belirtiyor. “Seçtiği zaman sınırları, şehrin yangınla tahrip olmasını göz ardı etmesini sağlıyor. Berber, son derece derin bir tarihçidir; modern Yunancayı öğrenmekten bile kaçınmamıştır. Bu konuda sessiz kalması ilginç” diyor¹⁵. Bu dipnotun, metindeki “Kemalizm ve Tarihsel Söylemin İnşası” başlıklı bir bölümün, “bağımsız tarih yazıcılığı Türkiye’de inkâr tavrına karşı koymakta zorlanıyor” şeklindeki ilk

¹³ Esasen araştırmacıya ait doktora tezinin, Türkçe’ye çevrilmiş biçimi olan bu kitabın tam künyesi için bkz. Dipnot 8.

¹⁴ Engin Berber, *Sancılı Yıllar, İzmir 1918-1922; Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayrıç Yayınları, 1997.

¹⁵ Georgelin, s. 263, Dipnot 32, s. 263. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

cümlesine çekilmesi, yazarın bize övgü düzer gibi yaparken, bel altına vurduğunu ortaya koyuyor.

Hervelin, yüksek lisans tezimizin bir bölümünü, “İzmir Yangını” konusuna ayırdığımızdan¹⁶ habersiz; dolayısıyla şehrin tahrip olmasını görmezden geldiğimiz iddiasıyla olup bitene sessiz kalmayı tercih ettiğimiz iması temelsizdir. Fransız araştırmacı, bu satırların yazarının, doktorasında ötekinin de kaynaklarını görüp değerlendirmek amacıyla gittiği Yunanistan’dan¹⁷ ülkesine döndükten sonra girdiği doktora savunması ve de doçentlik sınavlarında, “milliyetçiliğini zayıf bulan” bazı öğretim üyelerinin -meslektaşım demekten bile utandığı- hisşına uğradığını ve zorluklarını ancak hukuk yardımıyla aşabildiğini de bilmiyor¹⁸. Doktorasını

Fransa’nın itibarlı okullarından birinde (EHESS) yapan Hervelin’in, *Türkçe kaynaklara tezinde neredeyse hiç yer vermemiş olmasını* yadırgadık. Bu durumun etnik kökeniyle ilgili olabileceğini, aklımıza bile getirmek istemiyoruz. *Bir akademisyen, eleştiriyor görüldüğü etnik merkezçiliği savunuyor konuma düşmekten özenle kaçınmalı.*

Kitabımız, İzmir Yangını’yla ilgili her şeyi kapsamıyor, genel başlığa “ön rapor” ibaresini koymamız bundan. Ancak “son rapor” yerine geçecek ayrıntılı çalışmamızın ortaya çıkmasını beklemeden, “Selanik Yangını” konusunda üç maymunu (görmedim/duymadım/bilmiyorum) oynayan akademisyen ve gazetecilerin ünlem ile işaretlediğimiz iddiaları, özlü de olsa yanıtlanmalı diye düşünüyoruz. Bu iddiaların özü, *İzmir şehrinin yangınla kozmopolitizmden tek kutuplu bir kültüre (Türk-İslam/Türk Milliyetçiliğine) geçiş yaptığı; tezahür şekli ise, dipnot 8’de sıraladığımız kitapların başlığına özenle taşınmış öznel ibarelerdir.*

Şekil 8. Hervé Georgelin'in Türkçe'ye çevrilmiş olan doktora tezinin dış kapağı

¹⁶ Bkz. Engin Berber, “Kurtuluşun Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ergün Aybars, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985), s.s. 41-44.

¹⁷ Yeri gelmişken, beni Yunanistan’a taşıyan doktora bursunu almamı sağlayan; amansız bir hastalığın bizlerden ayırdığı değerli insan ve Atina Akademisi’nin üretken tarihçilerinden Bayan Pınelopı Papadopoulou Stathi’yi (1947-2008) minnet ve özlemle anıyorum.

¹⁸ Bu süreç birkaç yıl önce, İzmir 6. Sulh Hukuk Mahkemesi’nde, acı kazandığımız bir tazminat davasıyla (Dosya no: 2008/1493 E) noktalanmış gibi görünüyor.

“Kozmopolit” (kozmpolitis), Yunancada “dünya/evren” (kosmos) ve “yurttaş” (politis) anlamına gelen, Batı dillerine de geçmiş bir bileşik sözcük olup, Türkçe Sözlükte “*çeşitli uluslardan kimseleri barındıran, kapsayan*” ve/veya “*ulusal özelliğini yitirmiş kimse*” ibareleriyle karşılanmaktadır¹⁹. Yangından önce İzmir’de, (dini, mezhebi ve dili gibi) etnik kökeni farklı insanların yaşadığı doğrudur. Ancak bu insanlardan, özellikle Rum-Ortodoks (ve de Ermeni-Gregoryen) Cemaati’ne mensup olanların, ulusal özelliklerini yitirmiş oldukları öne sürülemez. Aynı cemaatten olup, ekonomik konumlarını güçlendirmek amacıyla İzmir’de yerleşik Avrupa kökenlilerle (Levantenler) evlenenlerin durumu da farklı değildir. Dolayısıyla *milliyetçilikten arınmış olduklarını gösterir somut davranışları kaydedilemeyen söz konusu cemaat mensuplarının, siyasal anlamda İzmir’i kozmopolit yapmadığı/yapamadığı ortadadır*.

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, Batı Anadolu’da toplum ve ekonomi üzerine hayli kalem oynatmış bir tarihçi olarak, birazdan dikkatlerinize sunacağımız iki tespitin, bu değerlendirmenin altını hakkıyla dolduracağına hiç kuşumuz yoktur. **Öncelikle** Anadolu’dan Trakya’ya, Kıbrıs’tan Girit’e uzanan Doğu Akdeniz çukurunda sakin Osmanlı uyruğundaki Rum erkeklerin –istisna elbette bulunabilir- Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çıkan her savaşta, ya Yunan Ordusu’na asker yazıldıkları; ya dağlara çıkıp çeteci oldukları, evlerinde saklandıkları –hatta açık denizde avlanan İtalyan trata teknelerine binip tayfa olanları bile vardır- veyahut ABD’ye kaçtıkları iyi bilinmektedir²⁰. **İkinci olarak**, İzmir’deki Rum-Ortodoks Metropolitisi Hrisostomos Kalafatis’in, Yunan Ordusu şehri işgal etmezden bir gün önce dağıtılan bildirisinde kurduğu sloganlarla süslenmiş tümceler, *hem kendisi hem de cemaatinin, boğazına kadar Yunan milliyetçiliğine gömüldüğünün somut kanıtlarıdır*. Rum-Ortodoks Cemaati

¹⁹ *Türkçe Sözlük 2: K-Z*, Yeni Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988, s.s. 906-907.

²⁰ Bu konuya değinen çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bunların tümünü sayıp dökmek yerine, birkaçının künyesini vermeyi yeterli buluyoruz. **Yunan Ordusu’na asker yazılma konusunda:** Konstantinos Amandu, *Kısa Kıbrıs Tarihi* (Sindomos İstoria tis Kipru), Atina, 1956, s. 131 ve 173; Sir George Hill, *A History of Cyprus*, IV, Cambridge, 1952, s.s. 501-502; Engin Berber, “Kıbrıslı Rumların Türk Kurtuluş Savaşındaki Etkinlikleri”, *Sempozyum Bildiri Kitabı I*, Yayıncı Hazırlayan: Doç. Dr. Ulvi Keser (I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 21-23 Kasım 2008), Ankara, 2009, s.s. 38-50; Sabri Sürgevil, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1986, s. 315; İlber Ortaylı, “The Greek and Ottoman Administration During the Tanzimat Period”, *Perceptions*, June-August 1997, s. 54; **Dağlara çıkıp çeteci olma konusunda:** Engin Berber, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Aydın Vilayeti’nde İç Güvenlik Sorunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, 28, Şubat 1990, s.s. 61-84 ve ABD’ye kaçma konusunda: Engin Berber, “Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Foça Kazası”, *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 35

adına konuşmaya her bakımdan yetkili, İzmir'deki en önemli ağız olan metropolit, Amalthia Matbaası'nda basılmış, "Kardeşlerim" hitabıyla başlayan söz konusu bildirisinde şöyle diyordu:

*Bugün sizleri muhteşem ve ilahi bir törene davet ettik, bu öyle bir törendir ki, milletler uzun asırlar boyunca bir kez gerçekleştirme şansına sahiptirler. Huşu ve tazimle eğiliniz. Allah korkusuyla ve başlarınız dik durunuz, Allah'ın büyük, doğruluğu tartışılmaz emirlerine sadece ruhlarınızı eğiniz. Kardeşler! Beklenen an gelmiştir. Asırlık arzular yerine getirilmektedir. Olağanüstü yıllar yaklaşmıştır. İrkınızın büyük umudu; anamız Yunanistan'la birleşmek yolunda bağrımızı kızgın demir misali yakan ve kavuran o şiddetli, derin ve sıcak arzunuz, işte bugün, tarihi ve minnetle anılması gereken 14 Mayıs günü gerçekleşiyor. Mayıs'ın 14'ü olan bugünden başlayarak birleşik, şanlı, ölümsüz büyük vatanımız; Yunanistan'ın ayrılmaz bir parçasını oluşturuyoruz. Yunan tümenlerinin Küçük Asya sahillerine çıkarması başlamıştır. İzmir'in dıştaki kalesi (Sancakkale) Yunan kıtaları tarafından işgal edilmiştir, kurtarıcılarımız yarın şehrin işgali için gelecektir. Yaşasın Millet!*²¹.

Hal böyleyken tersini iddia ve/veya ima etmek, en hafif anlamıyla akademik bir fanteziden ibarettir²².

Görüldüğü üzere "kozmopolit" sözcüğü, İzmir'in (ve de başka Osmanlı kentlerinin) tamlayanı olarak sadece, *çeşitli uluslardan kimseleri barındıran, kapsayan* ibaresi bağlamında kullanılabilir. Bu durumda bile Osmanlı şehirlerinde cemaat mensuplarının dindaş (ve dildaş) olduklarından değil, *soydaş oldukları için aynı mahallelerde oturduğu; farklı cemaatlerin özellikle kadınları arasında dilden ve karşı cinsle ilişkiler noktasında dinden kaynaklanan bariyerlerden ötürü, yan yana ancak pek de birlikte olmayan bir etnik çeşitliliğin*²³ varlığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekir²⁴. Dolayısıyla İzmir şehrinin yangın nedeniyle zaten hakkıyla dahil olmadığı bir şeyden, yani kozmopolitizmden çıkıp tek kutuplu bir kültüre (milliyetçiliğe) geçiş yaptığı iddiası, birilerinin *gemleyemediği milliyetçiliğini dışa vuran bir palavra; Yunan kültürüne duyduğu hayranlık ve/veya şahsi menfaat temini arayışından kaynaklanan akademik olmayan bir tavır alıştır.*

²¹ Engin Berber, "İşgalinden Bir Gün Önce İzmir'de Basılmış Yunanca Bildiriler", *Tarih ve Toplum*, 25/150, Haziran 1996, s. 30.

²² İzmir Rum-Ortodoks Cemaati'ne mensup bireylerin egemen kimliğinin, Yunan ulusal kimliği olduğunu Yunan araştırmacılar da teslim etmişlerdir. Bkz. Herkül Millas, "Yunanistan'da Foçalılar: Sözlü Tarih ve Kimlik", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildiriler* (23-24-25 Ağustos 1996), Ankara, 1997, s. 117.

²³ Millas, s. 119'da aynı durum için, "*hem birlikte, hem de ayrı yaşadıkları*" ibaresini kullanmaktadır.

²⁴ Engin Berber, "The Life in the Anatolian Countryside during The Greek Occupation: The Example of Foça", *Economy and Society on Both Shores of The Aegean*, Edited By: Lorans Tanatar Baruh and Vangelis Kechriotis, Athens, 2010, s. 131.

Yangının farklı kültürlerin bıraktığı mirası sildiği, İzmir’i öldürüp kayıp cennete (veya kayıp Atlantis’e)²⁵ dönüştürdüğü iddialarını da, bu bağlamda değerlendirmek gerekir. “Farklı kültürler” ifadesinden kastedilenin gayri Müslimler olduğu ortada olup, yangın bölgesi içinde bunlara ait çeşitli yapıların yok olduğu doğrudur. Ancak İzmir ve yakın çevresinin bugün bile, her cemaatten gayri Müslimlerin mirası bazı fiziki mekânlarla²⁶ sınırlı olsa da, cemaatler arası kültürleşmeden kaynaklanan alışkanlıkları bağrında sakladığı unutulmamalıdır²⁷. Kaldı ki, *yangın İzmir’deki etnik çeşitliliğe kesinlikle son vermemiş*, cumhuriyet yönetiminin uyrukluktan eşit yurttaş konumuna yükselttiği Levanten ve Yahudiler, şehrin ekonomik ve kültürel yaşamında *her dönem*, önemli bir yer tutmuşlardır²⁸. Bu insanlara, 1950’lerden itibaren, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden göçerek İzmir’i şenlendiren, Kürt kökenli yurttaşlarımızı da eklemek gerekir²⁹. Sayıları Kürtler kadar kalabalık olmasa da: Romanlar, Afrika kökenli yurttaşlarımız (Afro-Türk) ve çoğu NATO’ya ait tesislerde görevli yabancı uyrukluklu sakinleriyle İzmir, *en az 1922 Sonbaharı’nda olduğu kadar kozmopolit bir şehirdir*.

Bu satırların yazarı, doğduğu ve doğduğu İzmir’i dini, mezhebi, sofrası ve adetleriyle kısacası kültürüyle zenginleştiren bu insanlarla paylaşmaktan mutludur.

²⁵ Smyrnellis (Der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde, Vangelis Kechriotis “Yunan Smyrna’sı: Cemaatlerden Tarihine Panteon’una” başlıklı makalesine: “Bir Kayıp Atlantis Anması” alt başlığı açmıştır (s. 73).

²⁶ Bu bağlamda İzmir ve ilçelerinde mevcut, gayri Müslimlere ait mabetler hakkında bkz. <http://www.izmirde.biz/?Bid=590085> ve <http://www.izmirde.biz/?Bid=641882> (Erişim: 1.1.2013). Ayrıca yukarıdaki web sitelerinde zikredilmeyen, *camiiye çevrilmiş çok sayıda kilisenin* (“Kilise Camii” adını taşıyan) var olduğunu söyleyelim.

²⁷ **Dilde**; örneğin Yunancada “güvenlik” anlamına gelen “asfalia” sözcüğünün, İzmirlilerce “elektrik sigortası” anlamında kullanılması ve **mutfakta**; bazı İzmirliilerin haşlayarak salyangoz pişirmeleri, Hidrellezde yumurta boyamaları ve evlerinde likör yapmaları gibi. Bu tür alışkanlıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, 2010.

²⁸ Levanten ve/veya Yahudi olup, şu an itibarıyla İzmir’in önde gelen simalarından: Alex Baltatzis, Geza Dologh, Lucien Arcas ve Jak Eskinazi’nin ismini vermekle yetiniyoruz.

²⁹ Selametdin Bayındır, “İzmirli Kürtler Uyanıyor” *Yeni Asır*, 21 Ekim 2011’de, İzmir ve ilçelerinde yaşayan Kürt kökenli yurttaşımızın sayısı, 800.000 den fazla olarak verilmektedir.

I. ÖRNEK OLAY: ÖDEMİŞ-BİRGİ'NİN YAKILMASI 2-3 EYLÜL 1922

[Yunan İşgali Öncesi ve Sırasında Yaşananlardan Hareketle]

*Bahçelerde maydanoz
Maydanozu yoldunuz
Şu Birgi'nin kızları
Siz de mi tango oldunuz?"*

Yıl 1919. Güneşin parlak yüzünü kıskanmadan gösterdiği bir bahar sabahı. Arnavut taşı döşeli daracık sokaklardan yükselen çocuk sesleri, Bozdağ'ın Birgi'ye inen yamaçlarını yeşile boyamış bağlara kadar ulaşıyor. Değirmenci Kosti'den olma Hristo'nun eline iğne batırdığı Mehmet'in gözlerinden süzülen yaşlar, toza bulanmış ince yüzünde açtığı izlerden akıp gidiyor. Mevsime özgü yağmur sularını, Ödemiş Ovası'na taşıyan çay üzerindeki tahta köprüden koşar adım geçen Mehmet, soluğu anasının yanında almış. Küçük göğsü, kedi hamlesinden henüz kurtulmuş kumrununki gibi şişip sönüyor. Hesap sormak için karşısına dikildiği Sofia, elleri belinde olup biteni dinledikten sonra, "bir gün gelecek size her gün batıracağız" dediğinde¹, Bayram'ın

Şekil 9. Birgi'den Arnavut taşı döşeli eski bir yol parçası

kara Hafze acaba ne düşünmüştü? Çoktan ölmüş kendisi dışında bunu kimse bilemez ama bizim bu tümceyi, Birgi'nin yakılmasına kadar varacak bir öfkenin, dimağdan taşan erken işareti kabul etmemizi sağlayan veriler mevcuttur.

İdari bakımdan Birgi'nin de içinde bulunduğu İzmir Sancağı'nın² merkez kazasına (İzmir) bağlı olup, söz konusu öfkeye kurban giden yerleşim merkezlerini, tespit etmemize aracılık eden bir istatistik var. "İzmir Vilayeti 1339 [1923] Senesi

* Saçlarını kısa kestiren Birgili Rum kadınlara -ki Birgili Türk kadınlar bunlara "tango" derlermiş- öykünen Birgi'nin Türk kızlarını eleştirmek için yakılmış bir mani. *Derinlemesine Mülakat*, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde yaptığımız görüşmeden.

¹ *Derinlemesine Mülakat*, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde yapılan görüşmeden. Bu paragrafta kullandığımız kişi isimleri ve betimlemelerin kurgu olduğunu belirtelim.

² Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 7 ve 153'ten, Osmanlı Devleti son bulduğu sırada bu sancak, bazı kaynaklara "İstanbul'dan sonra en meşhur ve mühim" diye tanımladıkları Aydın Vilayeti'nin, merkez sancağı ve yönetim merkezi idi. Ödemiş, İzmir Sancağı - 25 tıbbiye ve 32 köyün bağlı olduğu İzmir Sancağı, 12.426 km karelik bir alan kaplamaktaydı.

İstatistiği” başlığını taşıyan bu ayrıntılı çalışma (İzmir, 1924)³, 1 Ağustos 1914 tarihli bir talimatname ile kurulduğu düşünülen, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü’nce hazırlanmıştır. Yakın geçmişte, Latin kökenli Türk alfabesine aktarılan istatistiğin⁴ sunduğu veriler, İzmir Yangını’na odaklanırken, Yunan Ordusu’nun Anadolu’dan ayrılırken ateşe verdiği köy ve nahiye gibi -bunlara kazalar da eklenmeli- *sancak altı yerleşim merkezlerini gözden kaçırmamak gereğini* ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Yunan Ordusu’nun Ateşe Verdiği, İzmir Sancağı’nın Merkez Kazasına Bağlı Yerleşim Merkezleri (1922 Eylülü’nde)

Sıra	İsmi	Mülki taksimat içindeki yeri	Bağlı olduğu yer
1	Seydiköy (Gaziemir)	Nahiye	İzmir bağlı
2	Ahmetbeyli	Köy	İzmir’in Değirmendere Nahiyesi’ne bağlı
3	Torbalı	Nahiye	İzmir’e bağlı
4	Ahmetli	Köy	İzmir’in Torbalı Nahiyesi’ne bağlı
5	Çaybaşı	Köy	İzmir’in Torbalı Nahiyesi’ne bağlı
6	Kuşçuburnu	Köy	İzmir’in Torbalı Nahiyesi’ne bağlı
7	Dağkızılca	Nahiye	İzmir’e bağlı

Kaynak: 1923 Senesi *İZMİR Vilayeti İstatistiği* 1-2, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Kent Kitaplığı Dizisi: 18, Ağustos 2001, s.s. 8-9.

İzmir Vilayeti 1339 [1923] Senesi İstatistiği’nin, merkez kazaya bağlı olmayan sancak altı yerleşim merkezlerinde, 1922 Eylülü’nde yaşananlar konusunda sessiz kalması bir talihsizlik olsa da; nahiye merkezi durumundaki Birgi özelinde boşluk, yaşadığı şehir ve/veya bölgenin geçmişiyle kültürünü öğrenip, başkalarına belletmek isteyen birkaç kişinin ürettiği eserler sayesinde, bir ölçüde dolmaktadır. Yerel tarihçi ve folklor araştırmacısı diye tanımlayabileceğimiz bu duyarlı insanların eserleri ve konumuza katkılarından bahsetmek bir vefa borcudur.

Öncelikle erken cumhuriyet döneminde, *hiçbir karşılık beklemeden derlediği* verilere dayalı yazdıklarıyla Ödemiş’in geçmişi ve Ödemiş’te zeybeklik; giyim-kuşam; halk türküleri gibi konulara ışık tutan bir öğretmen: Halil Dural’ın, *Ödemiş Tarihi* (Yay. Haz. Sabri Yetkin, Ödemiş: Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları, 2004) kitabından söz etmek gerekir. Bu kitap sonraki dönemde, Ödemiş ve çevresinin tarih ve kültürünü konu edinen tüm çalışmaların temel başvuru kaynağı olacaktır ki, Dural’ın alanda mevcut sözlü, yazılı (belgesel ve plastik) ve görsel verilere ulaşma; bunları derleme ve

³ Aynı çalışma, bizim yüksek lisans tezimizin de (Berber, 1985) ana kaynağıydı.

⁴ 1923 Senesi *İZMİR Vilayeti İstatistiği* 1-2, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Kent Kitaplığı Dizisi: 18, Ağustos 2001. <https://rantey.org>

kıymetlendirme noktasındaki gayret ve başarısıyla bizi büyülediğini söylemek isteriz⁵. Uzun yıllar Ödemiş ve yakın çevresinde görev yapmış bir başka öğretmen: Behiç Galip Yavuz'un, *Birgi, Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri* (1. Baskı, Ödemiş 1986) ve *Ödemiş'in Tarihi* (Ödemiş, 1998) kitapları⁶ ile yine bir eğitimci, var ve ulaşabilir ise, arşiv belgeleri ve resmi yayınları kullanmadan kâğıda dökmeyen duruşumu takdir ettiğimiz: A. Munis Armağan'ın, *Bozmandere's'ten Bozdağlar'a Kuvayı Milliye* (2005) kitabını zikretmeden geçmek haksızlık olur⁷.

Armağan'ın kitabı hariç, bibliyografik kimliğini verdiğimiz bu eserler, akademik yazın kuralları dikkate alınmadan üretilmiş olsalar da, Birgi'nin yakılması dahil, tanıkların ağzından Yunan işgali yıllarında yaşanan olaylar ile mani, tekerleme, ağıt ve söylence gibi folklorik malzemeyi derleyip kurtarmış olmaları bakımından önemlidirler. Ancak verileri, tanığın/tanıkların ismini ve/veya kaynağı/kaynakları dipnotta göstermeden sunan aynı eserlere, ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini de belirtelim.

Son olarak, Yunan işgali yıllarında Birgi ve şehrin ateşe verilmesi konusunda bizi besleyen, yakın geçmişte basılmış iki akademik çalışmadan söz etmek istiyoruz. Bunlardan ilki, Mimar Ülkü Altınoluk'un, *Geleneksel Kent Dokusu BİRGİ* (İstanbul: Ege Yayınları, 2007) kitabıdır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Altınoluk, doktora tezimizi hazırlarken sıkça uğradığımız: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde (Plaka/Atina) mevcut, sahibi Birgili Rumlardan olan bir tanıklığı kullanmıştır ki, yaptıkları işlerle nahiye'nin Rum sakinleri ve gündelik yaşamla ilgili bazı özgün verilerden haberdar olmamıza aracılık etmektedir. İkincisi ise, Firdevs Gümüşoğlu'nun, *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008) kitabıdır. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olan Gümüşoğlu'nun, "belde monografisi" olarak tanımladığı bu çalışmada, "sözlü tarih çerçevesinde yaptığımız görüşmelerde" (s. 80) ve

⁵ Dr. Sabri Yetkin tarafından yayına hazırlanmış bir başka kitabı daha: *Bize Derler Çabırcalı*, 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005) basılmış olan Halil Dural'ın tüm külliyanının, müdürlüğü'nü yapmakta olduğum: Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi (ÖYKAM)

⁶ Yavuz'un bu iki kitabında, Birgi'nin yakılması ile işgal sürecinde buradaki Yunan kuvveti ile Bozdağ'dan gelen millî müfrezeler arasında yaşanan çarpışmaların, neredeyse birbirinden farkı olmayan tümcelemlerle anlatıldığını belirtelim.

⁷ Yeri gelmişken, Yukarı Küçük Menderes Havzası'nda, Birgi gibi Ödemiş Kazası'na bağlı bir başka nahiye merkezi olan Balyambolu'da (Beydağ) Yunan işgali ve Yunanlıların son günlerini anlatan, yukarıdakilere benzer bir başka örnek çalışmaya için bkz. Mertan Yavuz, *Beydağ, "Balyambolu", "Palaiopolis"*, İzmir, 1995.

“sözlü tarih yöntemiyle derinlemesine görüşmeler yaparak Birgiden edindiğimiz bilgiler...” (s. 23) ibareleri okunsa da, görgü tanıklarına yöneltmek için hazırlanmış bir

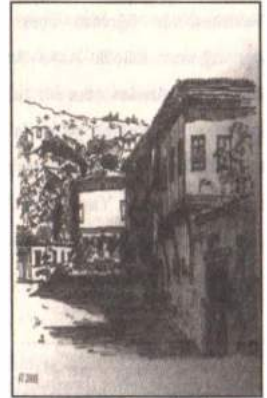

Şekil 10. Birgi / Descn: İlietto Tendeiro, 2003

Kaynak: Emin Başaranbilek, *Birgi'ye Bakmak...*, Ödemiş, 2012.

soru formundan söz edilmeyişi ve böyle bir formun, anket formları için yapıldığı gibi “ekler” bölümüne konulmayışından, yapılanın sözlü tarih değil, derinlemesine mülakat olduğu anlaşılıyor. Ancak bu tespitimiz, *Gümüşoğlu'nun çoğu yaşlı 71 kişiyle görüşmek suretiyle* (s. 38) *derlediği verilerin, değeri ve önemini ortadan kaldırmamaktadır*. Kitabın, “Birgi'nin Yakın Tarihinde Tarihsel Bellek ve İşgal Günleri” başlıklı bölümü (s.s. 81–90), daha ziyade bu tanıkların söylediklerine dayanılarak yazılmıştır ki, çok yararlandık.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanından (1908) bir yıl önce İstanbul'da basılmış “Memalik-i Mahruse-i Şahaneye Mahsus Mükemmel ve Mufasssal Atlas”, Birgi'nin bağlı olduğu Ödemiş Kazası'nın idari ve iktisadi yapısını aydınlatmaktadır. Atlasa göre, *ikinci derece* bir kaza olan Ödemiş'in Birgi, Keles, Balyanbolu isimli üç nahiyesi ve 141 adet köyü vardır. İlginç olan, kaynağın Aydın Vilayeti'nde idari taksimatı verirken, (Vilayetin) “Meşhur Şehirleri” başlığı altında, o tarihte bu vilayete bağlı sancakların yönetim merkezi olan: İzmir, Aydın, Manisa, Muğla ve Denizli'ye ilaveten, toplam 37 adet kaza merkezi içinde *sadece Ödemiş için ayrı bir başlık* açmasıdır. Atlasın, Aydın Vilayeti'nin *birinci derece tek kazası olan Tire* yerine Ödemiş'i anlatması, yazılanlardan anlaşılacağı üzere bu kazaya iktisaden verilen önemle ilgili olmalıdır:

Şekil 11. Birgi'den Sokak / Desen: İlietto Tendeiro, 2003

Kaynak: Emin Başaranbilek, *Birgi'ye Bakmak...*, Ödemiş, 2012.

İzmir Sancağı'na bağlı kaza merkezidir. Küçük Menderes Nehri ile sulandığından arazisi verimlidir. Ahalisi gerek tütün ve gerekse pamuk tohumu ve üzümden hayli

istifade etmektedir. İzmir-Aydın tren hattından Torbalı'ya ayrılan bir kol bu kasabaya kadar uzanır⁸.

İzmir Vilayeti 1339 [1923] Senesi İstatistiği'nin, Ödemiş Kazası'nın mülki taksimatıyla ilgili sunduğu veriler, nahiye düzeyinde bir idari değişime işaret etmekte olup (Adagide'nin nahiye olması), olasılıkla Yunan işgali arifesindeki duruma tekabül etmektedir.

Tablo 2. Ödemiş Kazası'nda Mülki ve Demografik Durum (1923)

Sıra	Yerleşim merkezinin ismi	Köylerin hangi nahiyeye bağlı olduğu	1923 senesi sonu itibariyle nüfus ile hanelerinin adedi		
			Müslim		
			Erkek	Kadın	Hane adedi
1	Birgi Nahiyesi	Nahiye merkezi	2.318	2.357	1.108
2	Bucak Köyü	Birgi'ye bağlı	112	126	39
3	Kurtlu Beyler Köyü	"	116	138	41
4	Bizdegöme Köyü	"	431	452	175
5	Gereği Köyü	"	105	123	44
6	Kışla Köyü	"	120	117	43
7	Ayasuret Köyü	"	148	153	71
8	Kurucaova Köyü	"	158	169	70
9	Kaçar Köyü	"	132	135	53
10	Göçekli Köyü	"	171	184	61
11	Havlıcak Kebir	"	104	112	39
12	Ceviz Alanı Köyü	"	83	85	25
13	Hacı Hasan Çeşmesi Köyü	"	71	82	27
14	Teke Yaylak Köyü	"	123	134	49
15	Ertuğrul Köyü	"	209	205	89
16	Kaçakçı Sağır Köyü	"	294	312	115
17	Kaçakçı Kebir	"	423	417	172
18	Kızılcıa Havlı	"	181	190	87
19	Yahya Alıcı Köyü	"	103	116	53
20	Yeni Mahalle Köyü	"	121	125	43
21	Alaşarlı Köyü	"	102	119	45
22	Çaylı Köyü	"	473	481	199
23	Eselli Köyü	"	153	161	56
24	Köfundere Köyü	"	159	183	65
Toplam			6.410	6.676	2.771

Kaynak: 1923 Senesi İZMİR Vilayeti İstatistiği 1-2, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Kent Kitaplığı Dizisi: 18, Ağustos 2001, s. 13.

Açıklamalar: Tablonun nüfus ve hane gösteren son üç sütununda yazılı niceleyici veriler, Birgi'deki ve de -eğer varsa- Birgi'ye bağlı köylerde yaşayan gayri Müslimler, 1922 Eylülü sonrasında gitmiş olduklarından, Yunan işgali arifesinde nüfusun toplamına ilişkin bir fikir veremezler.

⁸ Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü ve Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları, Hazırlayanlar: Rahmi Tekin ve Yassınoğlu Bas. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003, s.s. 55-56.*

Kısacası, Yunan Ordusu İzmir'e çıktığında, idari bakımdan: Aydın Vilayeti'nin, İzmir Sancağı'nın, Ödemiş Kazası'na bağlı bir nahiye merkezi olan Birgi'nin, öncelikle Bozdağ'da konumlanmış milli müfrezelerin, Yunan kuvvetlerini buradan atmak maksadıyla gerçekleştirdikleri bir dizi saldırıyla ilgili olarak yakıldığını düşünüyoruz. Bu durum, 35 derece 13 dakika kuzey enlemi ve 28 derece doğu boylamı üzerinde yerleşik bulunan Birgi'ye⁹, işgal öncesi ve sırasında yaşananlardan hareketle odaklanmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Şekil 12. Osmanlı Döneminde Birgi Nahiyesi ("Aydın Vilayeti" başlıklı tarihsiz haritadan çıkarılmıştır).

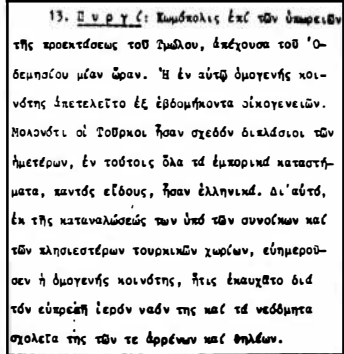
Kaynak: ÖYKAM Arşivi, S.ODE-BEL, 2/4/375.

⁹ Ülkü Altınoluk, *Geleneksel Kent Dokusu BİRGİ*, İstanbul: Ege Yayınları, 2007, s. 171.

Papaz Kirullu Zahopoulou'nun, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne 1961 yılında kazandırılmış, daktilo edilmiş hali 16 sayfa tutan bir yazmasına göre "*Birgi, Bozdağ eteğinde ve Ödemiş'e dört çeyrek saat uzaklıkta bir şehirdi*"¹⁰. Tütüncülük yapan Birgili bir Rum: Anesti (Anastas)

Papazoğlu, aynı merkezde bulunan tanıklığında zeytin, incir, asma ve nar ağaçları arasından kıvrılarak (Ödemiş'ten) Birgi'ye çıkan yola, "Susa/Süs Yolu" denildiğini belirtmektedir¹¹. Zahopoulou Birgi'de, Rum-Ortodoks Cemaati'nden 70 aile (bu sayı yaklaşık olarak hane sayısına eşit olmalıdır) yaşarken; Türklerin sahip olduğu aile sayısının, bunun neredeyse iki katı olduğunu yazmaktadır¹². Papaz devamla "*her tür ticaretin yapıldığı dükkânlar Rumlarındı. Mahallelerin*¹³ *ve yakın köylerin sakinleri alışverişlerini bu dükkânlardan yaparlardı. Bu sebeple bir mabet ile erkek ve kız çocukların devam ettiği bir okul inşa edebilmişlerdi*" demektedir¹⁴.

Birgili Rumların, tarımdan ziyade ticaret (ve sanayi) ile uğraştığını söyleyen başka kişiler de vardır. Papazoğlu, (nahiye merkezi) civarındaki zeytin sıkma imalathanelerini (yağhaneler) işletmek dışında Rumların; kunduracılık, terzilik, marangozluk ve bina onarımı (inşaat ustalığı) işlerini de yaptıklarını belirtmektedir¹⁵.

Şekil 13. Papaz Zahopoulou'nun yazmasından Birgi bölümü.

Kaynak: Kirullu Zahopoulou, "Ta Horia tis Mitropoleos İlioupoleos" (İliupolis Metropolitliği'nin Köyleri), *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi*, Atina, 1941, s. 8.

¹⁰ Kirullu Zahopoulou, "Ta Horia tis Mitropoleos İlioupoleos" (İliupolis Metropolitliği'nin Köyleri), *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi*, Atina, 1941, s. 8.

¹¹ Altınoluk, s. 27.

¹² Zahopoulou, s. 8. *Derinlemesine Mülakat*, Tanık: Hatice Çetin, 23 Kasım 2012 tarihinde evinde yapılan görüşmede, "68 aile Rum varmış Birgi'de" demştir.

¹³ Halil Dural, *Ödemiş Tarihi*, Yay. Haz. Sabri Yetkin, Ödemiş: Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, s. 44'de, bu tarihte Birgi'nin: Eskihisar, Saray, Demirbaba, Kurt Gazi, Hızır Baba, Çörek Baba, Sasalı, Samet Baba, Cami-i Kebir, Akmescit ve Taş Pazar (Dış Pazar) isimli 11 mahallesinin bulunduğu yazılmaktadır.

¹⁴ Zahopoulou, s. 8. Günver Güneş, "Sosyal, Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Özgiray, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997), s. 143'de, 1885 yılında 30 öğrencisi olduğu belirtilen Rum ilkokulu ile Zahopoulou'nun söz ettiği okul aynı olmalıdır.

¹⁵ Altınoluk, s. 31.

Sayısını bilmemekle beraber, Birgi'deki tüm meyhanelerin de, Rumlar tarafından işletildiğine şüphe yoktur¹⁶. Birgi Çayı boyunca sıralanmış su değirmenlerini anımsayan Türk tanıklar, bunların tamamının Rumlar tarafından işletildiğini söylemişlerdir. Bu tanıklardan birisi olan Musa Ünsal'ın, “*sanatı yapma, bahçeciliği yapma gâvur sanadı, fırıncılığı yapma gâvur sanadı... Neymiş yere saçılan ‘unu çiğniyormuşsun günahdır’ diyerekten*” şeklinde konuşması çok anlamlıdır¹⁷.

Zahopoulou'nun Birgi için verdiği aile sayısının, ne büyüklükte bir nüfusa tekabül ettiğini tespit edebilmek güçtür. İlgilendiğimiz zaman diliminde (19. Yüzyıl), Osmanlı ülkesinin tarım egemen bölgelerinde ailenin rolü üzerine yapılmış tek bir araştırma vardır ki,

Şekil 14. Cumhuriyet Mahallesi'nde, onikigen planda taş ve tuğla ile inşa edilmiş Küpuçuranlar Kulesi.

Karadeniz sahiliyle ilgilidir. Bu araştırmaya göre Karadeniz'de her bir aile, ortalama 6.5 kişiden oluşmaktadır. Amerikalı Tarihçi Donald Quataert, Anadolu'da tarımın başat olduğu bölgelerde aile başına düşen kişi sayısı için, *herhangi bir nedene dayanmadan*, önce 6.5 ile 5.3 arasını işaret ederken; ardından, “*diğer bir tahmine göre Osmanlı ailesi ortalama olarak 4 kişiden müteşekkildi*” (!) demektedir¹⁸. Görüldüğü üzere, aile sayısı ile çarpılacak katsayı gerçek bir dert nesnesidir. Söz konusu rakamların alt (5.3) ve üst (6.5) sınırları temel alındığında, Birgili Rumların sayısı için 371–455 bandı ortaya çıkmaktadır ki, *bu aralıktaki her niceliksel ihtimal, Yunan işgalinden birkaç on yıl öncesine ait olmalıdır*. Nitekim bazı Yunanca kaynaklar, bu tespitimizi destekleyen veriler sunmaktadır.

¹⁶ Nitekim Altınoluk, s. 110'da, Küpuçuranlar Kulesi ve yakın çevresinin bir Rum'un meyhanesi olduğu yazılmaktadır.

¹⁷ Firdevs Gümüşoğlu, *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008, s.s. 148-149.

¹⁸ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2 1600–1914, Ed: Halil İnalcık-Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık 2004 içinde, Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812–1914, s. 909.

Bu kaynaklardan ilki, bir zamanlar Yunanistan'ın İzmir'deki genel konsolosu ve Karadağ'daki temsilcisi olan Stamatios Antonopoulos'un kaleme aldığı, Asya Türkiye'si'ne odaklanmış ülke monografisidir (123s.). Orijinali Atina'daki Yeni İzmir

Şekil 15. Stamatios Antonopoulos'un kitabının kapağı

Yurdu Kütüphanesi'nde (Vivliothiki Estias Neas Smirnis / Raf no: 915.61) bulunan, 1907 yılında basılmış kitapta, yazarın İzmir'de görevli olduğu sırada gezip gördüğü şehirler her yönüyle ve bazen istatistikî veriler eşliğinde betimlenmektedir. Antonopoulos "Ödemiş" başlıklı bölümde, kaza nüfusunun yaklaşık 67.000 olduğunu, Adagide'de (Rumlar "Ligda" diyorlardı) 1.500; Birgi'de ise, 1.000 kadar Rum yaşadığını yazmaktadır¹⁹. İkincisi, Mihali İ. Notara'nın, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'a bırakmış olduğu arazide şehirlerle bunların sakinlerini, ırkı kökenleriyle merccek altına alan çalışmasıdır (142s.). İşgalin sona ermesinden tam 50 yıl sonra (1972) basılan bu çalışmaya göre,

1921 yılı itibarıyla Ödemiş kazasında 80.750 kişi yaşamaktaydı. Bunların 72.037'si Türk, 6.802'si Rum, 1.708'i Ermeni ve 23'ü Yahudi'yd²⁰.

Tablo 3. Ödemiş Kazası'nda Nüfus (1921)

Yerleşim Merkezi	Sakinlerin Nüfusu	İrksal Özellikler			
		Rum	Türk	Ermeni	Yahudi
Ödemiş	19.153	3.943	13.879	1.708	23
Adagide	4.328	1.856	2.472	-	-
Birgi	4.064	1.003	3.061	-	-
Toplam	27.545	6.802	19.412	1.708	23

Kaynak: Mihali İ. Notara, *Eis tin Ionian, Eiolian kai Lidian, prin Peninda Hronia* (Elli Yıl Önce İyonya, Eyolya ve Lidya'da), Atina, Aralık 1972, s. 110.

Açıklama: Tabloda gösterilenler (3 adet) dışında, kazaya bağlı 128 yerleşim merkezinde mevcut nüfus tamamen Türk'tür. Halil Dural, *Ödemiş Tarihi*, Yay. Haz. Sabri Yetkin, Ödemiş: Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, s. 44'de, 1922 yılında Birgi'nin, 1.008 hanede -ki, bunların 400'e yakını Rum, kalanı Türklerindi (?) - 5.011 nüfusu olduğu yazılmakta ise de, aynı kitabın 47. sayfasında belirtildiği üzere, bu veri 1891 tarihli *Salname-yi Vilayet-i Aydın*'dan alınmıştır, yani 1890 yılındaki nüfusu göstermektedir.

¹⁹ Stamatios Antonopoulos, *Mikra Asia (Met' Eikonon)* [Küçük Asya (Resimli)], Atina: Devlet Matbaası, 1907, s. 190.

²⁰ Mihali İ. Notara, *Eis tin Ionian, Eiolian kai Lidian, prin Peninda Hronia* (Elli Yıl Önce İyonya, Eyolya ve Lidya'da), Atina, Aralık 1972, s. 110.

Daha 1907 yılında, 180–200 civarında Rum ailenin yaşadığı anlaşılan Birgi’de, 1921 yılı itibarıyla Rum nüfus artmamış görünmektedir. Aynı süreçte Adagide Rumları çoğalmışken (en az +356 kişi), Birgili Rumların 14 yıl önce bulunduğu yerde sayması, açıklama bekleyen bir soru(n)dur. *Yunan resmi kaynaklarında Ödemiş, Adagide ve Birgili Rumların, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında (1914–1918), Yunanistan’a (Ege Adaları’na) ve/veya ülke içine tehcir edildiğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır*²¹. Bu sebeple Yunan Başbakanı Gounaris’in, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a verdiği 12 Kasım 1921 tarihli bir muhtıradan, tehcir edilmiş Rumların Ödemiş’e de iskân edildiğini (Manisa+Tire+Ödemiş=7000 kişi) belirtiyor olması²², Ödemişli olmayan bazı Rum göçmenlerin buraya getirildiğini ortaya koymaktadır. Küçük Menderes Havzası’ndan, 1914–1918 yılları arasında, *tamamı savaş başladıktan sonra olmak üzere* toplam 638 Rum tehcir ettirilmişti ki, bunların 350’si Tire, 288’i Bayındır’dandı²³. Bu durum, Adagide’de Rum nüfusun artmasını açıklayabilir olsa da, Birgi için aynı şeyi söyleyebilmemiz mümkün değildir. *Birgili Rumlar arasında, Ödemiş ve/veya bir başka yerleşim merkezine göç etme eğilimi güçlü olmalıdır*. Nitekim 1921’de basılmış, “Ülkenin Fiziki Oluşumu, Siyasi Coğrafya, Doğal Zenginlik” alt başlıklı, Pant(elis) M. Kontogianni’ye ait yine Asya Türkiye’sine odaklanmış bir monografinin, Ödemiş hakkında bilgi verirken, Adagide’den söz edip (“Türkçe konuşabilen 800 Rum yaşamaktadır” denmektedir) Birgi ve Birgili Rumlardan hiç söz etmemesi anlamlıdır²⁴.

Şekil 16. Pant. M. Kontogianni’nin kitabının kapağı.

²¹ Söz konusu resmi kaynakların en önemlileri: Yunanistan Sosyal Yardımlar Bakanlığı’na yayımlanmış, *Í Peritalpsis ton Prosfigon 1917–1920* (Göçmenlere Yardım), Atina, 1920 ile Mihail Hristos) Ailianou, *To Ergon tis Ellinikis Perithalpsseos* (Yunan Yardımının Bilançosu), Atina, 1921 kitaplarıdır. Osmanlı belgelerinde “başka yere” (Yunanistan kastediliyor) ve “dahile” (ülke içine) şeklinde tanımlanan Rum tehcirinin, İzmir Sancağı ölçeğinde nüfus hareketlerine etkisi üzerine bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918–1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s.s. 57-72.

²² Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e “1921–1922”*, İkinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mayıs 1989, s. 13.

²³ Ailianou, s. 19.

²⁴ Pant. M. Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias* (Küçük Asya’nın Coğrafyası), Tıpkı Basım, Atina: P. A. Petrakou Matbaası, 2000, s.s. 323-324.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin filizlenemeyen devrimci uzantısı: Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi²⁵ üyelerince kaleme alınmış, "İzmir ve havalisi Yunan'a ilhak ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve çevresi tamamen ayakta ve heyecandadır. İzmir son ve tarihi gününü yaşıyor. Son ümidimiz milletimizin göstereceği karşı koymaya bağlıdır. Miting ve telgraflarla her yere başvurunuz. Ve Vatan Ordusu'na katılmaya hazırlanınız" diyen bildiri²⁶ telgrafla Anadolu'daki tüm yerleşim merkezlerine ulaştığı 15 Mayıs 1919 sabahı, Birgi'ye de ulaşmıştı. Aynı gün, Belediye Başkanı Tevfik Bey'in önyak olmasıyla Ulu Cami'de (Aydınolu Mehmet Bey Camii) yapılan bir toplantıda²⁷ direniş kararı alınmış, oluşturulacak milis gücünün kumandanlığına Postlu Mestan Efe getirilmiş, yedek subay Salih Vecdi (Can) Bey efenin danışmanı yapılmıştı²⁸. 29 Mayıs akşamı kışladaki silah deposunu açan Ödemişli gençler, cephanesiyle birlikte 240 adet (18)98 model Alman piyade tüfeğine (Mauser) el koymuştu ki, bunların 143 tanesi Postlu Mestan Efe'nin komuta ettiği Birgi, Bozdağ ve Tekke'den gelenlere verilmişti²⁹. Dural kitabında, 31 Mayıs günü

Birgi'nin hamiyetli ve cesur halkından kırk-elli kişilik atlı bir kabile de, Belediye Reisleri merhum Tevfik Bey'in nezaretinde ve Postlu Mestan Efe'nin başlığı altında Hacı İlyas köyüne kadar gitmişlerse de, sebebi hala anlaşılamayan bir mesele yüzünden Birgi'nin bu seçkin milis kuvvetini teşkil eden gönüllüler, 1 Haziran 1919 Pazar günü müstevli (istilacı) Yunan kuvvetleriyle çarpışmayı beklemeden tekrar Birgi'ye dönmüşler, oradan da Bozdağ ve Tekke yaylasına çıkıp... ayrı bir müdafaa cephesi kurmuşlar ve üç gün sonra ellerindeki silahları Birgi Yunan kumandanına teslim etmişlerdir

diye yazmaktadır³⁰. Postlu Mestan Efe'nin yakınında bulunanlardan Kalkandelenli Yüzbaşı Rasim Bey'e göre, Efe'yi Birgi'de Muallim Duraloğlu Halil Efendi³¹ ve birkaç

²⁵ Bu iki yapılanma hakkında bkz. Engin Berber, "Mütareke Döneminde İzmir Sancağı'nda Yunanistan Karşıtı Çalışmalarda Bulunan Toplumsal Örgütler (30 Ekim 1918–15 Mayıs 1919)", *Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002, s.s. 48-70.

²⁶ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan: Prof. Dr. Zeki Arkan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 67.

²⁷ Muammer Lütfi Bahşi, *İlkkurşun*, [Ödemiş Halkevinin topladığı vesikalardan hulasa edilmiştir], Ödemiş: Ödemiş Halkevi Yayını Seri: 1, 1947, s. 4. Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, 8, İstanbul, 1972, s. 2521'de, toplantının 16 Mayıs günü yapıldığı yazılmaktadır.

²⁸ Altınoluk, s. 64'te, *Birgi'deki Tevfik Bey Parkı girişindeki panodan* naklen; Bayar, 8, s. 2521 ve Sıtkı Aydinel, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Ankara: Kültür Banklığı Yayınları, 1993, s. 237.

²⁹ Bahşi, s. 7.

³⁰ Dural, s.s. 42-43.

³¹ Muallim Duraloğlu Halil Efendi, "Ödemiş Tarihi" başlıklı kitabını tanıttığımız Halil Dural'dır. *Cephe* (Ödemiş), 30 Ağustos 1958 tarihli ve "Ali Orhan İlkkurşun'u Halil Dural mahkemeye veriyor. Muzaffer Bahşi de babasına hakaret edildiğini söyledi" başlıklı bir habere göre, Ödemiş İlkkurşun Cephesi Kumandanı Ali Orhan (İlkkurşun) Bey'in, Kalkandelenli Yüzbaşı Rasim Bey'in söylediklerine benzer

arkadaşı ile özellikle Genev'den (Zeytinlik) geçerken, “*bu işin aslı astarı yok. İttihatçılar bizi öldürmek istiyorlar*” diyen çete reisi Çerkes Hasan kandırmıştı³². Yavuz kaynak göstermeden Postlu Mestan Efe için,

Birgili Rumların ve çevreden kimi kişilerin ayartıcı sözleriyle ulusal savaşıma atılmada durakladı. Düşmanın Bozdağ'a doğru gelmekte olduğu duyultusu üzerine halk dağıldı... Efe de ortadan kayboldu. Ancak Birgi'ye geldiğinde Rumlar tarafından iyi karşılanmadı. Doğru yolun ulusal direnişe katılmak olduğuna inanarak, 18 Temmuz 1919 Cuma günü Bozdağ'a gelerek cephesini kurdu

demektedir³³. Ancak Efe'nin direniş yanında, alıntıda yazıldığı kadar çabuk ve kolay saf tutmadığını gösteren bazı veriler mevcuttur.

Şekil 17. Yunan işgali döneminde Ödemiş kaymakamlık binası önünde Yunan memurları

Kaynak: ÖYKAM Arşivi, S. ODE-BEL, 2/4/356.

Bu verilere değinmezden önce, Postlu Mestan'ın neden tereddüt ettiği üzerinde kafa yormak gerekir ki, aklımıza öncelikle henüz yüze çıkmış olması gelmektedir. Şöyle ki, aralarında Birinci Dünya Savaşı sırasında, kıtalarından firar eden çok sayıda askerin de bulunduğu eşkıyanın, özellikle Rumlara karşı işleyebilecekleri suçlar, Mondros

iddialarda bulunduğu için Dural ile mahkemelik olduğu anlaşılıyor. Dural'ın fotokopi edilmiş bir örneği kişisel arşivimizde bulunan, “Ödemiş Müdafaa Cephesi ve İç Yüzü” başlıklı basılmamış daktilo notlarından anlaşılan, Ödemiş Asliye Ceza Mahkemesi'nde açılmış dava savcının isteği üzerine sukût etmiştir.

³² Bekir Sami Günsav, Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Haz. Muhittin Ünal, İstanbul: Cem Yayınları, 1994, s. 71'den naklen, Salim Gökçen, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası*, Ankara: AKDITYK, 2003, s. 32.

³³ Behiç Galip Yavuz, *Birgi: Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, IV. Baskı, Ödemiş, 2011, s. 185-186. Yeri gelmişken, Yavuz'un bu bilgiyi Aydınel, s.s. 237-238'den aldığını belirtelim.

Mütarekenamesi'nin 7. maddesini³⁴ devreye sokacağından, Osmanlı Hükümeti'ni kaygılandırıyordu. Umum Jandarma Kumandanı Refet Bey'in, mütarekenamenin imzasından sadece üç gün sonra İzmir'e gelip eşkıya takibine çıkması³⁵ herhalde bundandı. Padişah, *düşman tarafına geçenler dışında*, savaş sırasında firar etmiş, davete icabet etmemiş ve bakaya kalmış olan küçük rütbeli subay ve askerlerin bu suçları ile bunlardan eşkıyalığa bulaşanların işledikleri suçların affedildiğini, 25 Aralık'ta yayımladığı bir beyanname ile duyurmuştu³⁶.

Şekil 18. Postlu Mestan Efe
Kaynak: Halil Dural, *Ödemiş Tarihi*, Yay. Haz. Sabri Yetkin, Ödemiş: Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, s. 44.

Bu son girişimin sonuç verdiği anlaşıyor. Ödemiş ve civarında eşkıyalık yapmakta olan zeybekler, İzmir'de yayımlanmakta olan *Zeybek* gazetesi başyazarı Kantarağasıade Ömer Selahattin Bey'i, gönderdikleri bir adam vasıtasıyla dağa davet etmişler, hükümetten aflarını sağlaması için aracı olmasını rica etmişlerdi. Postlu Mestan ve Yanık Halil ile Bozdoğan'da uzun bir süre görüşmelerde bulunan Selahattin Bey, Vali Ethem Bey'le görüşükten sonra resmen aracı tayin olunmuştu³⁷. Mart sonlarında (1919) çıkan bir gazete haberinde: Postlu Mestan, Yanık Halil, İbrahim, Çerkez Niyazi ve daha bir-iki çetenin, 50 civarındaki mevcutlarıyla birlikte, Kapanizade Tahir Bey'in Salihli'deki

çiftliğinde toplantı yaptıkları ve birkaç gün içinde hükümete teslim olacakları okunuyordu³⁸. Aydın Valisi (Kambur) İzzet Bey'in, 1919 Nisanı'nda, daha önce padişahın affına uğrayarak yüze çıkmış olan zeybekler dışında, varsa dağda kalmış şakilerin affedilmeleri için isimlerini öğrenmek istemesinden³⁹ anladığımız, *Postlu Mestan Efe'nin silah bırakmış olduğudur*. Aksi takdirde efe, nahiye merkezi olduğundan jandarmanın eksik olmadığı Birgi'ye gelip, Ulu Cami'deki toplantıya katılamazdı.

³⁴ "Müttefikler güvenliklerini tehlikede gördükleri takdirde herhangi bir noktayı işgal edebilirler". diyen

³⁵ *Anadolu*, 3 Kasım 1918.

³⁶ *Müsavat ve Sulh ve Selamet*, 9 Ocak 1919.

³⁷ *İslahat*, 28 Ocak 1919 ve *İkdam*, 30 Ocak 1919.

³⁸ *İslahat*, 28 Mart 1919. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

³⁹ *Köylü*, 12 Nisan 1919.

Ödemiş'in işgalinden sonra, silahlarını Yunanlılara teslim etmeyen Salih Bey ve birkaç arkadaşı Alaşehir'e gitmişler, burada Yüzbaşı Tahir Bey'den, Salihli'ye açılan Bozdağ istikametini tıkama görevi almışlardı. Bunlar Bozdağ'a dönerken, Yunanlıların Postlu Mestan Efe'yi Bozdağ'a kumandan tayin ettiklerini öğrenmiş, Birgi Rumlarından Mestan Efe'ye gönderilen bir mektubu da ellerine geçirmişlerdi. Söz konusu mektupta Rumlar Efe'den, Birgi'ye gelmiş bir İngiliz subayı ile birlikte kendilerini de Bozdağ'a götürmesini istiyorlardı⁴⁰. Birgi'ye geldiğinde, *nedense* Rumlar tarafından iyi karşılanmayan Postlu Mestan Efe, direniş yanlısı diğer efelerle birleşti⁴¹. Salihli'den

Şekil 19. Sevr Antlaşması'ndan sonra Ödemiş kaymakamlık binasına el koyan Yunan subayları ile Rum-Ortodoks cemaati ileri gelenleri (Arkadaki pankartta: "Kaymakamlığın İşgali, 12 Ağustos 1920, Ödemiş" yazıyor).

Açıklama: Papazın solunda bir üst basamaktaki (papyonlu) Ödemiş Yunan Siyasi Temsilcisi Yoannis Argiropulos; alt basamakta (elleri arkadan bağlı) II. Tümen Kumandanı Albay Gargalidis, yanındaki (eli bastonlu olan) 7. Piyade Alayı Kumandanı Yarbay Papanikolaos olmalıdır.

Kaynak: ÖYKAM Arşivi, S. ODE-BEL, 2/4/359.

Bozdağ'a çıkan millî kuvvetlerin de katılımıyla açılan Bozdağ Cephesi, Birgi ile Salihli arasındaki dağlık bölgeyi kapsıyordu⁴². Bu cephenin en kudretli ismi olan Postlu Mestan Efe'nin, Yunan kuvvetlerini Birgi'den atmak için gerçekleştirdiği baskınlar

⁴⁰ Aydın, s.s. 238-239.

⁴¹ Bayar, 8, s. 2521.

⁴² *Türk İstiklâl Harbi II. Bölge Cephesi Kısım I*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 1994, s. 152.

hedeflenen sonucu vermediyse de, bölgede yaşayan Türk halkına moral vermiş, yeni direniş cephelerinin açılmasına neden olmuştu⁴³. Ancak aynı baskınların, özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra, Ödemiş'in Müslüman ve Rum-Ortodoks Cemaati arasına çöreklenmiş düşmanlığı⁴⁴ bileyip keskinleştirdiğini unutmamak gerekir. Armağan'ın,

... Postlu Mestan Efe ile Mursallılı İsmail Efe'nin düşmana rahat vermeyen pusu ve baskınları, ... önemli olayların yaşanmasına neden olmuştu. Birgi, bu nedenle daima baskı altında tutulmuş, oldukça çileli günler yaşamıştır. Halk yapılan işkence ve eziyetlerden o denli yılmış ki, 'hiç mi sahibimiz yok yarabbi' diye ağlayarak umutsuzluğunu dile getiriyordu...

diye yazmış olması⁴⁵, son derece yerinde ve anlamlıdır.

Birgi nahiye merkezi Ödemiş ile aynı gün: 1 Haziran 1919'da işgal edilmişti⁴⁶. Yunan İşgal Ordusu Kumandanlığı (Ellinikos Stratos tis Katohis), Küçük Menderes Havzası'nın işgali için, Topçu Albay Nikolaos Zafirios kumandasındaki I. Tümeni görevlendirilmişti. "Larissa Tümeni" adıyla da bilinen bu birlik, 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'e çıkarılmış olup, 4. ve 5. Piyade Alayı ile 1/38. Efzon Alayı ve iki topçu taburundan oluşmaktaydı. Birgi'yi işgal eden bölük; Bayındır, Tire, Ödemiş ve Adagide'yi de işgal etmiş olan, Yarbay Dionisios Stavrianopulos kumandasındaki 1/38. Efzon Alayı'ndandı⁴⁷. Bozdağ Cephesi'ni tutan milislerin, 20 ve 28 Temmuz 1919'da, Birgi'deki Efzon bölüğüne gerçekleştirdiği saldırılar üzerine⁴⁸, Yunan İşgal Ordusu Kumandanlığı nahiye merkezine, Tuğgeneral Nikolaos Vlahopulos'un kumanda ettiği II. Tümen'in, 34 numaralı piyade alayını yerleştirmişti⁴⁹. 1920 ilkbaharında (ki bu tarihte Bozdağ Cephesi çökmüştü), Bozdağ zirvesinden Palamut Dağı'na uzanan kuzey-güney yönlü hat, Tümgeneral K. Nider kumandasındaki (karargâhı Gaziemir'deydi) Birinci Yunan Kolordusu'na bağlanmış aynı tümen tarafından tutulmaktaydı. Albay Gargalidis'in başında bulunduğu II. Tümen'in (karargâhı Ödemiş'teydi), Yarbay Pallidis kumandasındaki 1. Piyade Alayı Adagide'de, Yarbay Papanikolaos kumandasındaki 7. Piyade Alayı Ödemiş'te ve Yarbay Vlahos kumandasındaki 34.

⁴³ Behiç Galip Yavuz, *Ödemiş'in Tarihi*, Ödemiş, 1998, s. 109.

⁴⁴ Antonopoulos, s.s. 189-190.

⁴⁵ A. Munis Armağan'ın, *Bozmenderes'ten Bozdağlar'a Kuvayı Milliye*, 2005, s. 295.

⁴⁶ *Epitomos İstoria tis is Mikran Asian Ekstratias* (Küçük Asya Harekâtının Özlü Tarihi 1919-1922), Atina: Genelkurmay Başkanlığı Ordu Tarihi Müdürlüğü Yayını, 1967, s. 22'de, işgalden önce Ödemiş'in kuzeybatısındaki tepeleri yaklaşık 1.000 kadar Türk milisin, Yunan kuvvetleriyle çarpışmak üzere tuttuğu yazılmaktadır ki, doğru değildir.

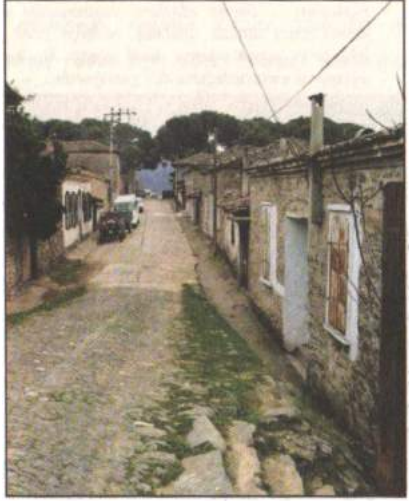
⁴⁷ *Epitomos İstoria tis is Mikran Asian Ekstratias*, s. 23.

⁴⁸ Ayrıntılar için bkz. Bayar, 8 s.s. 2521-2522; Güneş, s.s. 43-44 ve Yavuz, 1998, s.s. 108-109.

⁴⁹ *Epitomos İstoria tis is Mikran Asian Ekstratias*, s. 28 ve 36.

*Piyade Alayı ise, Birgi'de konuşlandırılmıştı*⁵⁰. Bu büyük birlikler, TBMM'nin düzenli kuvvetleriyle çarpışmaların şiddetlendiği sonraki dönemde, Ödemiş ve civarından ayrılmışlardır⁵¹.

1/38. Efzon Alayı, Ödemiş kaza merkezini işgal ettiği gün: Çatal (Zeytinköy), Hacıilyas (İlkkurşun Köyü) ve Kayaköy'ü yakmıştı. Kalkandelenli Yüzbaşı Rasim Bey, aynı günün akşamı Albay Bekir Sami Bey'e gönderdiği bir raporda, “*Ödemiş taraflarında artık bir faaliyet beklemek ümidi yoktur. Dolaştığım köyler ahalisinin kuvveyi maneviyesi kırılmış olup, boyuna hicret etmektedirler*” demektedir⁵². İşgal edildikten sonra Birgi'nin de yakılması⁵³, nahiye merkezindeki Türk sakinlerin *kısmen* göçüne sebep olmuştu. Kuşkusuz bu yangın, Birgi'nin Rumların oturduğu bölümünü⁵⁴ hiç vurmamıştı. Yangından ötürü evsiz kalan Birgili Türkler, göç

Şekil 20. Birgi'de Rumların ikamet ettiği bir sokak (Cumhuriyet Mahallesi'nde İnönü Sokak).

⁵⁰ Kostas Hatziantonios, *Mikra Asia O Apeleftherotikos Agonas 1919-1922* (Küçük Asya Özgürlük Savaşı), Atina: Pelasgos Yayınları, 1994, s.s. 79-80.

⁵¹ Güneş, s. 52.

⁵² Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 71.

⁵³ Armağan, s. 269.

⁵⁴ Altınoluk, s. 67'de, Birgili Rumlardan Papazoğlu, Haralambos Astenisidis'in muhtarı olduğunu belirttiği bu bölümü, Gülüğ Minare civarı ve Yukarı Mahallede (Kurt Gazi?) konumlandırmakta ise de, konut tipinden hareketle söz konusu bölümün, bugün Cumhuriyet Mahallesi içinde, Kazım Dirik İlköğretim Okulu ile köprü arasında, Birgi Çayı'na paralel uzandığını düşünüyoruz. Erken cumhuriyet döneminde, gayri Müslimlere ait mabetler okul olarak kullanılmak üzere Maarif Vekâleti'ne devredilmişti. Söz konusu mabetler ihtiyacı karşılamaz olduğunda yıktırılıp, yerlerine yeni okul binaları yaptırılmıştı. İzmir'de bu uygulamanın sayısız örneği mevcuttur. Bkz. Engin Berber-Erkan Serçe, *Karşıyaka Tarihi*, İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınıdır, 2012, s.s. 207-208. Bu sebeple Birgi'deki Rum-Ortodoks Kilisesi, Kazım Dirik İlköğretim Okulu'nun bulunduğu noktada olmalıdır. Altınoluk, s. 63'te Papazoğlu, yaklaşık 250-400 yıl önce inşa edilip kitabesiz bu kilisenin ismini Agios Nikolaos olarak vermektedir. Avlusu taş duvarla çevrilmiş, ahşap eşyaları oymalı, kadınlar balkonuna açılan ayrı bir girişi ve çan kulesi bulunan bu kilise dışında, iki Rum kilisesinden daha söz ediyor: Türk Mahallesi'nde Agios Georgios (mezarlık kilisesi) ve dere içinde harap durumda Agios Ioannis (ayazma, yani içinde şifalı su çıkan kilise), ki Müslüman halk burayı kumaş bağlamak suretiyle adak yerine çevirmişti.

edenlerin en kalabalık kısmı olmalıdır. Ancak evi olduğu halde canını, malını ve ırzını kaybetme korkusuyla göç edenler de vardı⁵⁵. Hangi sebeple olursa olsun, işgalinden

Şekil 21. Büyük bir Rum evinin yan cephesi (ön cephesi İnönü Sokak'tadır).

sonra Birgi'den göçen Türklerin tam sayısı tespit edilemese de, bir tahminde bulunmak mümkündür. 1891 yılında İzmir'de basılmış bir resmi yıllık, Birgi nahiye merkezinde nüfusu 5011 (köylerle birlikte 18.246) olarak vermektedir⁵⁶. Birgili Rumların nüfusu, 20. Yüzyıl'ın ilk 20 yılında neredeyse hiç artmadığına göre (1.000 civarındadır), Notara'nın 1921 yılında Birgili

Türkler için verdiği 3.061 rakamından hareketle göçenlerin sayısının yaklaşık 1.000 civarında olduğu söylenebilir ki, bu Birgili Türklerin ¼'üne tekabül etmektedir⁵⁷.

Birgi'den ayrılmayan Türklerin durumu, göç edenlerden farklı değildi. Yunan işgal kuvvetlerinin, kendileri ve Birgili Rumların güvenliği için, Birgi'nin dört bir yanına karakol kurdukları anlaşılmaktadır. Bu karakolların ilki, Birgi'nin doğusundaki: "Üskesler" ile "Sasalı" isimli mahalleler arasında uzanan düzlükte bulunuyor, özellikle Kemer Yaylası'ndan gelecek saldırıları gözliyordu. İkincisi, Birgi'nin kuzey-batısındaki: Kurt Gazi Mahallesi'nin en yüksek noktasında bulunan kule evde olup, Bozdağ silsilesi yönünü gözlemekteydi. Bu iki karakol hem şehri kuşbakışı, hem de şehre doğru alçalan dağları karşıdan gözleyebilen hakim noktalarda bulunuyordu. Yunanlıların ibadete gelen cemaati gözlemek için Ulu Camii bahçesine bakan ve (1939 yılındaki sel baskınından ardından park ve düğün alanına dönüştürülen eski) çarşı içinde

⁵⁵ Bizzat görüştüğümüz tanımızın ailesi, evleri yanmadığı halde Birgi'den ayrılmış, önce Kütahya taraflarına ardından Burdur'a gitmişlerdi. *Derinlemesine Mülakat*, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde yapılan görüşmeden.

⁵⁶ *Aydın Vilayeti'ne Mahsus Salnamedir*, Haz. İbrahim Cavid, Cilt II, Sene-i Hicri 1308, s. 408 ve 473.

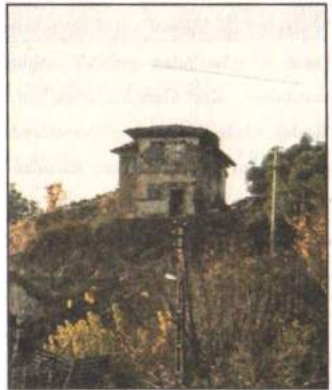
⁵⁷ Gümüsoğlu, s. 109'da, Birgi Belediye Başkanı Cumhur Şener'in söylediklerinden hareketle Birgi işgale uğradığında çıkan yangın sonucunda, 1008 olan hane sayısının 508'e düştüğünü, bunlardan 400'ünün Rumlara ait olduğunu yazmaktadır. *Bu rakamlarının hiçbirinin doğru olma ihtimali yoktur*. Şöyle ki, Birgi'de 1008 hane olduğu bilgisi, 1891 yılında basılmış resmi yıllıktan (d.pn. 56'da gösterilen) alınmış (s. 473) olup, 1919'a kadar bu sayının hiç değişmeden kalması mümkün değildir. Ayrıca Birgili Rumlar için verilen hane miktarı da (400) çok yüksektir. Birgili Rum nüfusunun 1919 yılında 1.000 civarında olduğunu bilindiğinden, her hanede sadece (1000:400=) 2,5 kişi yaşıyor olması mümkün değildir.

Şekil 22. Birgi'nin doğusunda Yunan Karakolu'nun kurulu olduğu düzlük.

Açıklamalar: Sol üst köşede görülen mahalle: Üşkesler. Arazideki ortasında bulunan ev, olasılıkla karakol binasının olduğu yerde ve 1960'larda inşa edilmiştir. Evin ön ve arkasındaki düzlükte 34. Piyade Alayı'nın bazı çadırları kurulmuş olmalıdır. Önde (kavak ağaçlarının boy gösterdiği) derin bir dere yatağı var.

kurulu birer karakolları daha vardı⁵⁸. Ayrıca Birgi'yi Ödemiş'e bağlayan Susa Yolu'nun güvenliği için, Birgi'nin güney-batısındaki (Küçük) Havulcuk Köyü'ne de karakol kurmuşlardı⁵⁹. Otuz Dördüncü Yunan Piyade Alayı efradı (tahminen 1.000 asker), o tarihte Birgi'de büyük binalar olmadığından, çadırlarda gecelemiş olmalıdır. Olasılıkla bu çadırlar, doğudaki Yunan karakolunun yanında ve/veya Bizans döneminden kalma bir kale olup (duvarlarından bazı bölümler günümüze kadar gelmiştir), Birgililerin "Esrar Tepesi" dedikleri doğal yükselti üzerine kurulmuşlardı. Hatice Çetin, Yunanlıların Türklere ait evlerin (olasılıkla

Şekil 23. Birgi'nin kuzey-batısındaki Yunan Karakolu (kule ev).

⁵⁸ Dural, s.s. 44-45.

⁵⁹ Yavuz, 2011, s. 189.

can, mal ve ırz kaygısıyla Birgi'den göçenlerin olmalı) kapı ve pencerelerini sökerek başka evlere taktıklarını söylemektedir ki⁶⁰, bu durum söz konusu alaydan bazı rütbeli şahısların tamir edilen bu evlerde ikamet ettiklerini akla getirmektedir.

Birgi'yi çevreleyen bu karakol zinciri, ara sıra zeybekler tarafından aşılmıştı ki, bu durum işgal kuvvetlerinin Birgili Türkler üzerinde kurduğu baskıyı dayanılmaz hale getirmiştir. Yılmaz Yanmaz, annesinin anneannesi Birgili Emine Altay'dan (1884–1982), Cami-i Kebir Mahallesi'nde, Şekil 22'de görülen dere yatağına bakan Türk evlerine, dere yatağını kullanarak ulaşan karnı aç zeybeklerin, kümeslerde bulunan tavukları gürültü yapmalarından çekinerek kafalarını koparmak suretiyle alıp götürdüklerini, yerlerdeki kan izlerini gören Yunan askerlerinin, “çeteleri besliyorsunuz” dediklerini dinlemişti. Kocasını Birgi Ulu Camii müezzini olan Emine

Şekil 24. Hatice Çetin (Birgi/23 Kasım 2012).

Hanım, kendisini ziyarete gelen bir misafirini dere yatağına bakan çardağa çıkardığında, karakol önünde dolaşan Yunan askeri tüfeğini doğrultarak içeri girmelerini ikaz etmiş⁶¹, korktukları için tuvaletlerini evin içindeki hamama yapmak zorunda kalmışlardı. Emine Hanım misafirini akşamüstü karanlık

Akşamları sokağa çıkma yasağı konulmuş olup, Yunan askerleri silah arama bahanesi ile sık sık Türklerin evlerine girip arama yapıyorlardı. Gerçekte aranan: Bilezik, küpe, kolye ve gerdanlık gibi ziynet eşyalarıydı. Vermemek için direnenleri

⁶⁰ *Derinlemesine Mülakat*, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde yapılan görüşmeden.

⁶¹ Armağan, s. 296'da yazıldığı üzere, Türklerin evlerinin kapılarını aralamaları bile öldürülmeleri için yeterliydi. Nitekim Birgili Nafize Seyhun'un teyzesi, bu sebepten öldürülmüştü.

⁶² *Derinlemesine Mülakat*, Yılmaz Yanmaz ile 25 Ocak 2012 tarihinde, Birgi'deki Çınaraltı Pansiyon'da yapılan görüşmeden.

veya yerini göstermeyenleri öldürmek, yaralamak, tecavüz etmek ve/veya evini ateşe vermek sıradan uygulamalar haline gelmişti⁶³. Birgi'nin son kez yakılmasından kısa bir süre önce Hafız Necip, karısı Ayşe ve o zamanlar 8 yaşında olan oğulları İbrahim (Soğancı) ile 3 yaşındaki Hilmi'nin başına gelenler, acı olsa da iyi bir örnektir. Ailecek (dağa) kaçarlarken, akıllarına evde unuttukları altınları gelir. Geri dönmeye karar verirler, ancak yolda Yunan askerleriyle karşılaşurlar. Askerler ailenin göç ettiğini anlarlar, sürükleyerek evlerine götürürken direnen Ayşe'yi kurşunlayarak öldürdükten sonra, baba Hafız Necip'i evine sokarlar. Altınları buldurduktan sonra, onu da kurşunlayarak öldürürler. Olup bitenden habersiz sokakta kalan çocukları, daha sonra akrabaları bulur ve Kaymakçı'daki dedelerine götürüp teslim ederler. İbrahim Soğancı yıllar sonra olup biteni, ağlayarak şöyle anlatmıştır:

O gün sabahleyin (annem) elbiselerimi değiştirmişti, bir daha onları göremedik. Bizi 'annen baban İzmir'e gittiler gelecekler' diyerek yıllarca oyaladılar. Kardeşim Hilmi beş yıl sonra okula başlamıştı. Bir gün okula giderken akrabalarımızdan birileri 'Hilmi bu iki mezar annele babanın mezarları demiş ve bizde yıllar sonra annemizin ve babamızın öldürüldüğünü öğrenmiştik'⁶⁴.

Hatice Çetin, işgalden sonra Birgi'den göç etmeyen babaannesinden, karanlık çöktükten sonra cümle kapısından girenleri evin içine indiren merdiven basamaklarını söküp kapı arkasına dayamak suretiyle önlem aldığını dinlemiş; yangından birkaç gün sonra Birgi'ye döndüklerinde, sokakların altın bulmak için deşilmiş yatak, yorgan ve yastıklar ile çoktan küflenmiş pamuk yığınlarıyla dolu olduğunu ise gözleriyle görmüştü. Çetin babaannesinden, işgal günlerinde Birgili Türklerin evlerinde ve tarlalarında saklanmak suretiyle yaşadıklarını duyduğunu da aktarmaktadır⁶⁵. Adalet Can Süzer de, dedesinden dinlediklerini şöyle anlatmaktadır:

... çok zor günler geçirmişler, açlık susuzluk çok çekmişler, işkence çok görmüşler hatta her iki dedemi ve Birgi'nin ileri gelenlerini toplamışlar saatlerce kırbaçlamışlar... Oradan gelmişler böyle kan içinde her tarafları. (Yeni yüzülmüş) Koyun derisinin içine yatmışlar günlerce ayağa kalkamamışlar. Annemin babası 56-57 yaşında ölmüş, ciğerlerinden hastaymış annem derdi ki, onun sırtları hiç yokmuşmuş, mutlaka oradan bir iz kaldı ki, bir hasar kaldı ki, o şekilde yorumlar vardı erken ölümüne, ciğerlerinden hastalanmasına...⁶⁶.

Yeri gelmişken, işgal günlerini hiçbir sıkıntı çekmeden yaşayan, işbirlikçi Türklerin var olduğunu da belirtelim. Kurtuluştan sonraki akıbetleri hakkında bilgi

⁶³ Armağan, s.s. 265-268.

⁶⁴ Armağan, s. 338.

⁶⁵ Derinlemesine Mülakat, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde yapılan görüşmeden.

⁶⁶ Gümüşoğlu, s.s. 88-89.

edinemediğimiz haysiyet yoksunu bu insanlar, çok sayıda görgü tanığının belirttiği üzere, Yunanlıların Birgi'yi işgal edeceği duyulduğunda “*ne olacak canım, zaten birlikte yaşıyoruz*” diyenler⁶⁷ arasından çıkmış olmalıdırlar. Tanıkların bize, bunlar hakkında söyledikleri ilk şey, Birgili Türk kızlarını Yunan subaylarına peşkeş çektikleridir⁶⁸. Yavuz'un derlediği, olasılıkla bu kızlardan birisi hakkındaki öyküye göre, bir Yunan subayı nişanlı bir Türk kızını Atina'ya kaçırıp evlenmiş, kızın subaydan iki çocuğu olmuştur. Türkiye'ye gelmek için kocasından izin alan kız, yolda çocuklarını denize atmış ve Birgi'ye geldiğinde nişanlısını düğün yaparken bulmuştur. Ailesi Yunan gelini olduğu için kendisini reddedince intihar etmiş ve arkasından şu ağıt yakılmıştı:

*Otomobil boyandı
Atina 'ya dayandı
Telli pullu gelini görünce
Kâfir Yunan uyandı*

*Yumurtanın sarısı
Yere düştü yarısı
Kinamayın a dostlar
Oldum Yunan karısı*

*Çiğ fasulye pişer mi?
Yere düşer şişer mi?
Sen Yunanlı bense Türk
Bize nikâh düşer mi?*

*Tek çeşmeler çift oldu
Altın ibriğimiz su doldu
Ben Atina 'ya geleli
Tamam iki yıl oldu*

*Atina 'nın hamamı
İçindedir dumanı
Bende değil kabahat
Yakalayın imamı*

*Top zülüfler yanımda
Tecellim var anımda
Çocuklarımı sorarsanız
Balıkların karnında*

*Atina 'nın urganı
Kalın olur yorganı
Çocuklarımı sorarsanız
Balıkların kurbanı*

*Atina 'nın üzümü
Yunan etti sözümü*

⁶⁷ Gümüşoğlu, s. 84.

⁶⁸ Derinlemesine Mülakat, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde ve Yılmaz Yanmaz ile 25 Ocak 2012 tarihinde, Birgi'deki Çınaraltı Pansiyon'da yapılan görüşmelerden.

*Çocuklarımı atarken
Yumdum iki gözümü
Yumurtanın kulpu yok
Gözlerimde uyku yok
Çek kayıkçı kayığını
Yunanlıdan korkum yok
Turnam turnam
Ben Atina 'da durmam*⁶⁹.

Dural'a göre, Balyambolu (Beydağ) ve Keles (Kiraz) havalisindeki zeybek müfrezelerinin hareketlendiğini anlayan Yunanlılar, 20–21 Ağustos 1922 günlerinde, Birgi'deki kuvvetlerinden bir kısmını alarak, Ödemiş ve Kaymakçı'daki kuvvetlerini takviye etmişlerdi. Ödemiş'teki Yunan kuvvetlerine kumanda eden Yarbay Fifis, bir güvenlik boşluğu olduğu endişesiyle sonraki günlerde, 18 yaşından büyük Birgili Rum erkeklerine alenen asker elbisesi giydirip tüfek dağıtmıştı⁷⁰. Yunan makamlarının, cephenin bozulduğu ve ordularının geri çekilmekte olduğunu öğrenmesi, tam bu sırada olmalıdır. Dural, Rumların Türk halkını topluca katletmek için hazırlık yaptıkları sırada, 2 Eylül cumartesi sabahı bir zeybek müfrezesinin Birgi'ye hücum ederek, önce Yunanlıların çarşı içindeki karakolunu bastıklarını, çarşıda yangın çıktığını, Türk halkı yangını söndürmeye çalışırken, birkaç Yunan askerinin yönlendirdiği Birgili Rumların, dere boyundaki Türk evlerini yakarak ilerlediklerini, yangından ötürü evlerini terk etmek zorunda kalanların kurşun yağmuruna tutulduklarını, evlerinden çıkamayanların yanarak can verdiklerini yazmaktadır. Ona göre Birgi'yi basan zeybek müfrezesinin başında, Yağlar köyünden Murat Bey, Ozan köyünden Nasuh Efe, Umurca'dan Kürtoğlu İsa Efe ve Şemsilerden Bekiroğlu Mustafa bulunuyordu⁷¹. Yavuz ise, *yine kaynak göstermeden*, 30 kişiden oluşan zeybek müfrezesinin, Birgi'deki Rum Mahallesi'nde yağmaya başlaması üzerine Rumların, Türk evlerini yakmaya başladığını, kaçabilen halkın Taşpazar mezarlığı, Birgi Deresi ve Hacı Hasan Köyü yönüne çekildiğini yazmaktadır⁷².

Görüldüğü üzere hem Dural, hem de Yavuz, Birgi'nin 2/3'ünü yok eden yangının⁷³ gündüz çıktığını öne sürmektedirler. Oysa Yanmaz'ın Altay'dan dinlediğine

⁶⁹ Yavuz, 2011, s.s. 49-51.

⁷⁰ Dural, s. 44.

⁷¹ Dural, s.s. 44-45.

⁷² Yavuz, 1998, s. 131.

⁷³ Altunoluk, s. 23.

göre, yangın 2 Eylül'ü 3 Eylül'e bağlayan gece, saat 24.00 ile 01.00 arasında başlamıştı. Altay'ın sık sık dillendirdiği bu konuyla ilgili

*Mor menekşem çiçek açtı
Yunan buradan gece kaçtı*

şeklindeki bir maniyi de anımsadığını söyleyen Yanmaz'ın, annesinin anneannesinden (Emine Altay) yangınla ilgili dinledikleri şöyleydi: Yunanlılar 2 Eylül 1922 günü sabahı Türk evlerini dolaşarak, herkesin kapısının önüne sokakları aydınlatmada kullanılmak üzere bir miktar yakacak (zeytin veya gazyağı) koymasını istemişlerdi⁷⁴. O tarihlerde

Şekil 25. Bekçi Feneri
(Birgi'den/ÖYKAM Sergide)

Şekil 26. Bekçi Feneri
(Ödemiş'ten/ÖYKAM
Sergide)

Birgi akşamları, Ödemiş'te yapıldığı gibi, mahalle bekçileri tarafından yakıp söndürüldüğü için "bekçi feneri" ismiyle anılan ("petrol feneri" de denirdi), belediyeye ait ilkel lambalar ile aydınlatılırdı. Rüzgârda sönmesin diye, teneke bir bacası olan cam bölme içine alınmış, beş numara idare (gaz) lambasından ibaret bekçi fenerleri evlerin cümle kapılarına, sokağa bakan

duvarlara çakılmış çivilere veya ağaç dallarına asılırdı. Birgi'de her ailenin, birkaç zeytin ağacını sokak aydınlatmasına vereceği yağ için ayırması bir gelenek⁷⁵ ve ev

⁷⁴ Derinlemesine Mülakat, Yılmaz Yanmaz ile 25 Ocak 2012 tarihinde, Birgi'deki Çınaraltı Pansiyon'da yapılan görüşmelerden.

⁷⁵ Birgili Aytaç Poyraz bize, Birgilerin aydınlatmada kullanmak üzere ayırdıkları zeytin ağaçlarına, "vakıf zeytinleri" denildiğini söylemiştir (25 Ocak 2012). Birgi Belediye Başkanı Cumhur Şener, muhittincumhursener@hotmail.com, "Birgi'nin Sokak Fenerleri Hakkında", Engin Berber'e, enginberber63@gmail.com (7 Şubat 2013)'te, babasının bu vakıf zeytinleri için "karlık-mumluk" dediğini belirttikten sonra şunları yazmaktadır: "Bazı aileler kendilerinde bulunan zeytin ağaçlarından bir miktarını örneğin on adet zeytin ağacını, o ailenin en büyük erkek evladına karlık mumluk olarak bırakırlar. O erkek evlat bu on zeytin ağacını bakımını yapar ve ürününü hasat eder. Elde edilen bedel karşılığında da beldemizin aydınlatılması için o zamanlar kullanılan her sokak başına yerleştirilmiş olan şamdanlıkların yağ ihtiyacını karşılar; her gün akşam onları bir eleman dolaşarak yakar, sabahları da söndürür ve kullanılan taş yağı veya zeytinyağını temin eder. Belde halkının kullandığı sokak aydınlatmasını gerçekleştirmiş. Ayrıca Birgi inanç yönü ile de o dönemlerde ön planda ve dolayısı ile dışarıdan birçok ziyaretçi gelir. Yaz ayları malum sıcak olur ve tabii ki bu gün gibi ulaşım rahatlığı yok, yollar genelde yaya yürüyerek gidilir. Birgi'nin de yaya olarak birçok misafiri gelir. Yine o dönemde buzdolabı da yok. Serinlemek için Bozdağ'ın zirvelerinden kış aylarında kapatılan karlar getirtilir ve

önüne bu amaçla yanacak madde çıkarılması sürekli yapıldığından, Yunanlıların 2 Eylül sabahı kapı kapı dolaşarak yaptığı duyuruyu hiç kimse, Birgi'nin yakılmasına hazırlık diye düşünmemiş olmalıdır. Nitekim Altay, hiç kuşkulananmamış ve kapısının önüne bir şişe zeytinyağı çıkarıp koymuştu⁷⁶. Hatice Çetin de, *Birgi'nin geceleyen yakıldığını*, yangının Birgi çayının aşağı kısmındaki evlerden yukarı doğru yaklaştığını ve yanmamak için sokağa fırlayan Türklerin kurşun yağmuru altında kaldığını, babaannesinden dinlediğini söylemektedir⁷⁷. Can derdine düşmüş Türkleri avlayanlardan birinin kimliği bellidir: Birgili Rumlardan Kosti. Çarşı Camii'ne yakın bir yerde mevzilenen keskin nişancı Kosti'nin 10 kadar Birgili Türkü vurarak öldürdükten sonra, köpeğinin havlaması sonucu yeri belli olmuş, karşı ateş açılınca yaralanıp kaçmıştı. Olaydan 40 yıl sonra, 1962 yılında Birgi'yi ziyaret eden Kosti, oturduğu kahvede kendisini tanıyan Birgililerden özür dilemiş, *"yapılan siyasi hatalar yüzünden birbirlerini boğazladıklarını ve yurtlarından olduklarını"* söylemişti⁷⁸. Bu insan avından kurtulan Birgililer, Hacı Hasan köyüne çıkan tepelere kaçmışlar ve yangını oradan seyretmişlerdir. Kemer Yaylası'ndan yetişen silahlı zeybekler, kendilerine katılan bazı Birgililerin de yardımıyla ateşin Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Ulu Camii'nin üst kısmını yakmasına fırsat vermeden yetişip söndürmüşlerdir⁷⁹.

Gümüşoğlu ve Yavuz, *kaynak göstermeden*, yangın sırasında yanarak ve vurularak öldürülen Birgili Türklerin sayısını 84 olarak verirken⁸⁰, gerçekte Dural'a dayanmaktadır⁸¹. Gümüşoğlu ayrıca, 18. Yüzyıl'da Birgi'nin önemli tüccarlarından Çakır Ağa'nın torununun çocuğu ve (Birgi) eski belediye başkanlarından Rafet

gelen misafirlere soğuk su ihtiyacını karşılamak üzere bedelsiz olarak dağıtılır. Herkes dua edermiş. Tabii bu hizmetin görülmesi işini de o zeytin ağaçlarını kullanan ve hasat eden ailenin en büyük erkek evladı karşılamış. Yani aydınlatma işini MUMLUK, serinleme işi için dağıtılan kar dağıtımının bedeli işine de KARLIK ismi verilmiş ve bu ağaçları kullanması karşılığında da bu bedelleri karşılamış. Onun vefat etmesi durumun da ise, bu ayrılan karlık mumluk ağaçlar tekrar geride kalan ve sağ olan erkek evlat tarafından sürdürülmüş. Hatta aynı durum top vakıfları diye de, bugün devam eden ramazanlarda top anışlarının masrafını karşılamak içinde aynı yöntem uygulanmaktadır. Bu çalışmalar atalarımızın ne kadar hoş görülü, hayırsever ve ileriye gören kişiler olduğunu ortaya çıkarıyor".

⁷⁶ *Derinlemesine Mülakat*, Yılmaz Yanmaz ile 25 Ocak 2012 tarihinde, Birgi'deki Çınaraltı Pansiyon'da yapılan görüşmelerden.

⁷⁷ *Derinlemesine Mülakat*, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi'deki evinde yapılan görüşmeden.

⁷⁸ Armağan, s. 296 ve 340-341.

⁷⁹ *Derinlemesine Mülakat*, Yılmaz Yanmaz ile 25 Ocak 2012 tarihinde, Birgi'deki Çınaraltı Pansiyon'da yapılan görüşmelerden.

⁸⁰ Gümüşoğlu, s. 85; Yavuz, 2011, s. 190.

⁸¹ Dural, s. 45'te, *"Gerek yanarak ve gerek kurşunla öldürülen Türk ve Müslüman erkeklerin sayısı 63 adet idi. (Bunlardan) aynı olarak öldürülen kadınların sayısı 21 idi (Allah cümlesinden rahmet eylesin)"* diye yazmaktadır. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://raftey.org>

Mülazımoğlu'nun kendisine gönderdiği bir mektuptan hareketle yangın sırasında yaşamını yitirmiş Birgili Türkler için 68 rakamını verip, isimleri ve hangi mahalleden olduklarını sayıp dökmektedir⁸². Armağan'a göre ise, yangın günü Birgi'de 50 Türk katledilmiş olup, bunlardan isimlerini belirleyebildiği 33'ünü bir liste olarak vermektedir⁸³. Bizce bu veriler, resmi bir kayda dayanmadıkları için ihtiyatla karşılanmalıysa da, bir fikir vermeleri açısından önemlidir. Kaldı ki, bu rakamların (yine hiçbir zaman tam sayısını bilemeyeceğimiz), işgal sırasında göç yollarında ölen ve yangından önceki süreçte katledilen Birgili Türkleri kapsamadığını unutmamak gerekir.

⁸² Gümüsoğlu, s.s. 85-86.

⁸³ Armağan, s.s. 296-297.

İZMİR YANGINI HAKKINDA ÖN RAPOR / 13–18 Eylül 1922

*İncil mi koydular Kuran yerine?
Hep haç mı takılar minberlerine
Düşman sövüyor mu makberlerine
Çoktandır almadım haber İzmir'im
İzmir'im İzmir'im güzel İzmir'im**

Soru: “İzmir Yangını” konusu, aradan 90 yıl geçmesine rağmen faili/failleri ve neden gerçekleştiği bağlamında hala tartışılıyor. Konu en son, ABD’nde gösterime giren “The Pasific” isimli TV dizisinde bir oyuncuya, İzmir’in Türklerce yakıldığının söylenmesiyle yeniden gündeme geldi. Bu konuda, neden herkesin üzerinde buluşabileceği bir yargıya varmak mümkün olamıyor?

E. Berber: *Gerçeğin peşine düşmek: Tarihçilik mesleğinin yöntemini öğrenmek; gerekli filolojik donanımına sahip olmak; bilgiye ulaşmak ve değerlendirmek için uzun zaman ve emek vermek; çoğu kez etnik, dini, mezhepsel ve sınıfsal kimliklerle önyargılardan sıyrılmak için çaba sarf etmeyi gerektirir. Tarihin konusu yaptığımız soru ve sorunlara, sadece akademisyenlerin hakkıyla yanıt verebileceğini söylemek istemiyorum. Ancak, az önce tanımladığım süreci olabildiğince tüketmek için gereğini yapmamış ve de yeterince titizlenmemiş birilerinin (akademisyenler dahil), konuyu aydınlatmış özgüveni içinde yazıp konuşması kabul edilebilir değildir. Bu bağlamda bir örnek için bkz. EK2) Ben herkesin olmasa bile, aklıselim sahibi olanların üzerine buluşabileceği bir yargıya varılamayışında, “İzmir Yangını” konusunun tartışıldığı zeminin giderek siyasileşmesi/siyasileştirilmesi önemli bir rol oynadığını düşünüyorum*

Soru: Bunu kim veya kimler, ne sebeple yapıyor?

E. Berber: *İsim vermek istemiyorum ama bunu yapanların çoğu gazeteci, azı akademisyendir. Daha kolay algılasın diye, bunları üç gruba ayırıyorum: 1. Konuyla ilgili vaktiyle yayımlanmış belgeleri yeni diye yutturmaya kalkanlar ile bilinenleri cılalayarak tekrar edenler; 2. Bir-iki anı ve tanıklıktan yola çıkarak, ‘Türkler yakıtı veya (Sakallı) Nurettin Paşa yakıttırdı’ diyenler ki, esasen ikincisinin ‘Türkler yakıtı’ demekten bir farkı yoktur; 3. Neye dayandıklarını açıklama gereği bile duymadan, ‘failin kim olduğu belli, hepimiz biliyoruz ama açıkla(ya)mıyoruz’ anlamında yazıp konuşan, aydın görünümlü tipler. Özellikle ikinci ve üçüncü gruba dahil olanlar,*

* İzmirli besteci ve müzisyen İsmail Zühtü Bey’in (1877-1924), İzmir’in işgali üzerine gittiği Eskişehir’de yazdığı “Feryad” başlıklı çalışmasından. TBMM Bantosu Şefliği de yapan İsmail Zühtü Bey’in özgeçmişi hakkında bkz. Yaşar Ünlü, “İzmir’in Adını Unuttuğu Bir İzmirli Besteci: İsmail Zühtü”, *İzmirli Olmak Sempozyum Bildirileri* 22-24 Ekim 2009, İzmir, 2010, s.s. 91-100.

seçtikleri bir veya birkaç kaynaktan (diğerlerini işlerine gelmediği için ya görmezden gelirler veya kendileri sanki hiç öyle değilmiş gibi, bunların yanlış olduklarını iddia ederler) hareketle İzmir Yangını'nı Türklere fatura ederler. Bunlar, son üç-beş yıl içinde, İzmir Yangını ile kitap yazmış bazı yabancıların Türkiye sürümüdür. Keza, 'tarihimizle yüzleşmek' söylemini kendilerine paravan ederek, küfretmek peşinde olanlar da bunlardır.

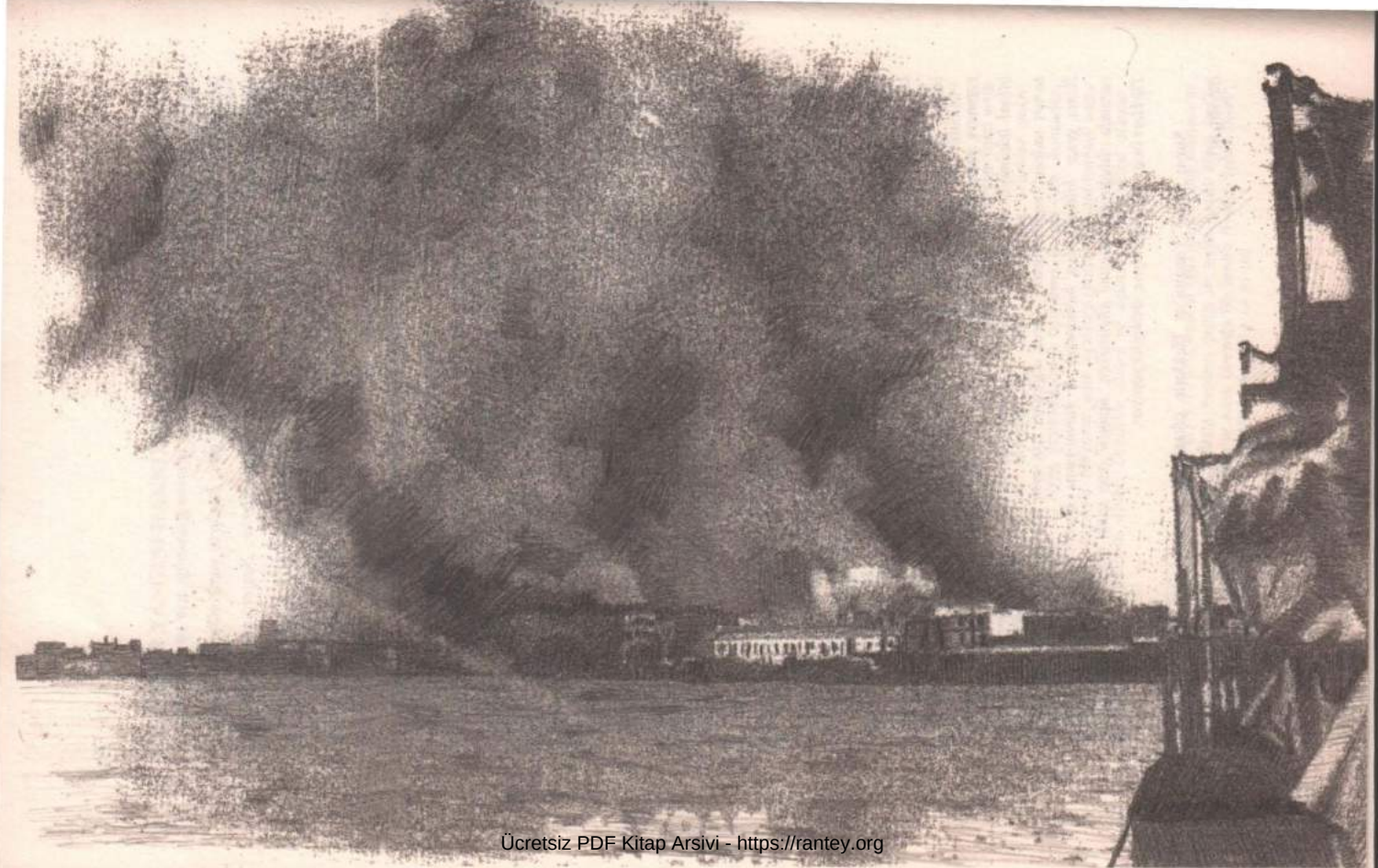
Soru: "Tarihimizle yüzleşmek" neden sizi rahatsız ediyor?

E. Berber: Yüzleşmek, gerçeği bulmak amacıyla suçlu olduğu düşünülen kişilerin sorgulanmasında kullanılan bir yöntemdir. Tarihimizle yüzleşmek söyleminin, geçmişimizi sanık sandalyesine oturtmayı amaçlayan maksatlı bir proje olduğunu düşünüyorum. Konumuzdan sapmak kaygısıyla ayrıntıya girmiyorum ama tarih mahkeme salonu değildir. Kuşkusuz bize belletilen tarih (resmi tarih), her zaman yaşanmış gerçekle örtüşmüyor, ancak birilerinin iddia ettiği gibi büsbütün düzmece ve palavra da değildir. Ben ürettiğimiz geçmiş bilgisinin (tarih), yeni bilgi ve belgeler ışığında sürekli güncellenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu bağlamda, 'tarihimizi doğru öğrenmek' veya 'tarihimizi yanlışlardan arındırmak' söylemi, bana daha isabetli gibi geliyor.

Soru: "İzmir Yangını" konusunu siyasi zemine çekmek isteyenlere biraz daha odaklanacak olursak...

E. Berber: Şöyle söyleyeyim. Birinci grup, şöhrete meraklı akademisyenlerden oluşuyor. Bunların şöhret merakı, akademik yaşamda kendilerine hiç yakıştıramadıkları konularını örtbas etmek istemelerinden kaynaklanıyor. İkinci grup tiraja meraklı, bunun için her şeyi mubah gören gazetecilerden oluşuyor. Bunlar köşeli haberler yapmayı, gazetelerinde kalıcı olmanın biricik yolu olarak görüyorlar. Üçüncü grup ise, bilimi bütünüyle dışlayan gazeteci ve akademisyenlerdir. Şöhrete meraklı olanların zararı sadece kendilerinedir. Ancak diğerleri için aynı şeyi söylemek mümkün değil. İkinci grup, bilerek veya bilmeyerek iç kamuoyunu, İzmir Yangını'ndan Türklerin sorumlu olduğu düşüncesine alıştırırken; üçüncü grup sanki bizzat tanık olmuşçasına Türkleri ima ve işaret ediyor, tetikçilik yapıyor.

Soru: İzmir Yangını'nı Türklerin çıkardığını öne sürenler hangi belgelere dayanıyor?

E. Berber: Esasen ortada belge falan yok. Olan, Falih Rıfka Atay'ın, Dünya Yayınları tarafından 1958 yılında basılmış: 'Çankaya: Atatürk Devri Hatıraları 1918-1938' başlıklı kitabında (2 cilt) yazdıklarıdır (bilgi) ki, bunlar için en önemli delildir:

'... Gâvur İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte tüte yanıp bitti. Yangından sorumlu olanlar, o zaman bize söylendiğine göre sadece Ermeni kundakçıları mı idi? Bu işte o zamanki ordu komutanı Nurettin Paşa'nın hayli marifeti olduğunu da söyleyenler çoktu. Bildiklerimin doğrusunu yazmaya karar verdiğim için o zamanki notlarımdan bir sayfayı buraya aktarmak istiyorum: Yağmacılar da ateşin büyümesine yardım ettiler... İzmir'i niçin yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa, azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk? Birinci Dünya Harbi'nde Ermeniler tehcir olunduğu vakit, Anadolu şehir ve kasabalarının oturulabilir ne kadar mahalle ve semtleri varsa, gene bu korku ile yakmıştık. Bu kuru kuruya tahripçilik hissinden başka bir şey değildi. Bunda bir aşağılık duygusunun da etkisi var. Bir Avrupa parçasına benzeyen her köşe, sanki Hristiyan ve yabancı olmak, mutlak bizim olmamak kaderinde idi. Bir harp daha olsa da yenilmiş olsak, İzmir'i arsalar halinde bırakmış olmak, şehrin Türklüğünü korumaya kâfi gelecek miydi? Koyu bir mutaassıp, öfkelenendirici bir demagog olarak tanımış olduğum Nurettin Paşa olmasaydı, bu facianın sonuna kadar devam etmeyeceğini sanıyorum. Nurettin Paşa, ta Afyon'dan beri Yunanlıların yakıp kül ettiği, Türk kasabalarının enkazını ve ağlayıp çırpanan halkını görerek gelen subayların ve neferlerin affedilmez hınc ve intikam hislerinden de şüphesiz kuvvet almakta idi'.

Anılar kuşkusuz, tarihçiler ve tüm sosyal bilimciler için önemli başvuru kaynaklarıdır. Ancak bu kaynakları kullanırken ihtiyatlı olmak, eldeki bilgiyi sağlamlaştıracak arayışlarda bulunarak, başkaca kanıtlara ulaşmak gerekir. Nitekim Falih Rıfka, Çankaya'dan üç yıl önce, yani 1955 yılında Doğan Kardeş Yayınları tarafından basılmış 'Babanız Atatürk' başlıklı kitabında, 'bu sırada bir mesele çıkarmak isteyen Ermeni komitecileri şehri tutuşturdular' diye yazmıştı. Falih Rıfka neden fikir değiştirmiştir bil(e)miyorum, kesin olarak bilmek/bilebilmek de mümkün değildir. Yeri gelmişken, Yangının başladığı 13 Eylül gününün akşamı İzmir'e gelen, Falih Rıfka'nın, Babanız Atatürk kitabında, sanki görgü tanığıymış gibi bildirdiği görüşün doğru olması mümkün değildir. İzmir Yangını'nı Türklerin çıkardığını öne sürenler, Falih Rıfka'nın Çankaya'sına tapınırken; ya Babanız Atatürk kitabında yazılanlardan habersiz, ya da haberdar ancak değilmiş gibi davranacak kadar zavallıdırlar. Her iki durumda da, Türkleri sorumlu bulanların, bilgiyi sağlamlaştıracak bir arayış içinde olmadıkları ortadadır. Peki, hangi Falih Rıfka'ya inanmalı? Elbette işimize gelene değil.

Görüşleri belgeye dayandırmak çerçevesinde, önemli bir konuya dikkat çekmek istiyorum. Az önce Üye olduğum F. Kitap Arşivi - <https://www.fkitap.org/> İZMİR YANGINI'NIN FAİLİ

HERKESİN MALUMUDUR (!) buyurmuş. Türkleri ima ve işaret eden bu ifadenin kendi, surf hazretin ağzından döküldüğü için nasılsa çürütülemez olmakta; böylece bir belge arayıp bulma zahmetine girmek yerine, onu yaratmak gibi son derece ucuz bir yöntem benimsenmiş bulunmaktadır. Açıkça söylemeliyim ki, bu ruh hali de, kaba milliyetçiliğin tezahürü olan bir zavallılıktır.

Soru: Falih Rıfkı'nın Çankaya'sına "tapınanlar", anladığım kadarıyla Türk vatandaşları. Peki, İzmir'i Türklerin yaktığını öne süren yabancıların dayandığı kaynaklar hangileri?

E. Berber: İzmir'e gelmiş/gönderilmiş bazı ABD'li gazetecilerin gözlem ve duyduklarından hareketle yazdıkları haberler; İzmir Körfezi'nde demirli ABD savaş gemilerinde görevli askeri personelin üslerine verdiği raporlar; ABD'nin İzmir Konsolosu George Horton'un (11 Eylül günü İzmir'den ayrıldığı için, İzmir Yangını'nın görgü tanığı değildir) 1926 yılında, The Bobbs-Merrill Company tarafından Indianapolis'te yayımlanmış 'The Blight of Asia' (Asya'nın Belası) başlıklı kitabı ile Ermeni asıllı Amerikalı yazar Margaret Housepian Dobkin'in, 1971 yılında yayımlanmış 'Smyrna 1922: Destruction of a City' başlıklı kitabı (İzmir 1922, Bir Kentin Yıkımı başlığı altında, Attila Tuygan tarafından Türkçeye çevrilip, Belge Yayınları'nca Şubat 2012'de İstanbul'da basılmıştır) bu kaynakların belli başlılarıdır. İlginç olan, az önce sözünü ettiğimiz ve de etmediğimiz daha çağdaş çalışmalarda, yangından Rum ve Ermenileri sorumlu tutan ifade, belge, rapor ve kitapların (ki, bunların çoğu Türkçedir) görünmezliğidir. Örnek vereyim. Giles Milton, 2009 yılında dilimize çevrilip yayımlanmış, 'Paradise Lost: Smyrna 1922' (Kayıp Cennet: İzmir 1922, İzmir: Şenocak Yayınları) başlıklı kitabına veri toplamak üzere geldiği İzmir'de, yaklaşık altı ay kalmıştır. Ancak bu süre içinde nedense, İzmir Milli Kütüphane'ye kadar gidip, İzmir İtfaiye Şefi olan Sırp asıllı Avusturya-Macaristan vatandaşı Paul Grescovich'in yangın raporunu görme gereği duymamıştır. Herve Georgelin tarafından kaleme alınıp, Bir Zamanlar Yayıncılık'ın 'Smyrna'nın Sonu: (İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe)' başlıklı çalışmasını da (İstanbul: 2008), bu bağlamda değerlendirmek gerekir. İzmir Yangını'ndan Türkleri (aynı zamanda Rumlar ve Ermenileri) sorumlu tutan her tür bilgi ve belge, güvenilirlik tartışına çıkarılabilir. Ancak ben, bir başka konuya dikkat çekmek istiyorum. Yangından Türkleri sorumlu tutan yabancılar, 9 Eylül 1922 sonrası İzmir'ini tanımlarken, kent için ortak ancak gerçek olmayan bir söylem oluşturuyorlar. Milton ve Georgelin'in yazdığı kitapların

başlıkları çok manidar. İzmir okuyuculara cehenneme dönüşmüş, yok olmuş bir kent gibi takdim ediliyor. Oysa sayıları azalmış olsa da Yahudi ve Levanten nüfusu; gündelik yaşamda izlerine sıkça rastlanan alışkanlık ve tercihleriyle İzmir, hala kozmopolit bir kent. Üstelik 1950'lerden sonra almaya başladığı iç göç, yapı dokusundaki değişim, fuarı ve yakın çevresindeki turizm etkinliğine bağlı olarak canlı bir kent. Böyle olduğunu görmemek için, deyim yerindeyse tavukkarası olmak gerek.

Soru: Bazılarınca iddia edildiği üzere, İzmir Yangını'ndan "sakallı" lakaplı Nurettin Paşa sorumluluğu var mı?

E. Berber: Nurettin Paşa dini duyguları güçlü bir muhafazakâr; benmerkezci ve intikamcı kişiliğe sahip bir subaydı. Gayri Müslimlerden hoşlanmadığı da bir sır değildir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığı günlerde, Mütareke Dönemi'nin Ankara karşılığı ile bilinen nazırlarından Ali Kemal'in İstanbul'dan kaçırılarak İzmit'te; İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos'un ise, vilayet konağı önünde (veya Kemeraltı Çarşısı'nda) linç ettirilmesi, Nurettin Paşa tarafından tezgâhlanmıştı. Merkez Ordusu Komutanı iken, asayiş ve inzibatı sağlamak için aldığı sert önlemler anımsandığı ve Yunanlılarca yakılıp-yıkılmış kent ve köylerin sefil ve perişan halde gezinen Türk sakinlerini bizzat gördükten sonra, İzmir Yangını'nı da tezgâhlanmış olabileceği aklı geliyor. Nitekim Falih Rıfkı'nın da aklına gelmiş. 'Nurettin Paşa'nın kısa görüşü acı biten iki olaya neden olmuştur. Biri İzmir'in büyük yangını, diğeri Gazi Kemal'in bu yangın münasebetiyle yerleştiği otelden, Latife Hanım'ın Göztepe'deki evine yatılı misafirliktir' diyen Fevzi Paşa'da, açıkça Nurettin Paşa'yı işaret etmiştir (Süleyman Külçe, Mareşal Fevzi Çakmak, Askeri Hususi Hayatı, Birinci Cilt, 1953, s. 236). Ancak sırf birilerinin aklına geldiği ve bunu söyleyip yazdıkları için, Nurettin Paşa'yı İzmir Yangını'ndan sorumlu tutmak ilmen doğru olmadığı gibi, insafsızlıktır. Ben üç sebepten ötürü, Nurettin Paşa'nın İzmir Yangını'ndan sorumlu tutulamayacağını düşünüyorum.

1. Paşa'nın böyle emrettiğini gösterir resmi bir belge ortalıkta yoktur. 'Kendisini ele verecek bir şey yapar mı? Sözlü emir vermiştir' denebilir. Denebilir ama varsayımlar üzerine geçmiş bilgisi inşa etmek mümkün değildir. Böyle belge yaratıp yazmak suretiyle üretilmiş metinlere 'pehlivan tefrikası' denir ki, bunların akademik değeri yoktur, sadece zihni kirletir.

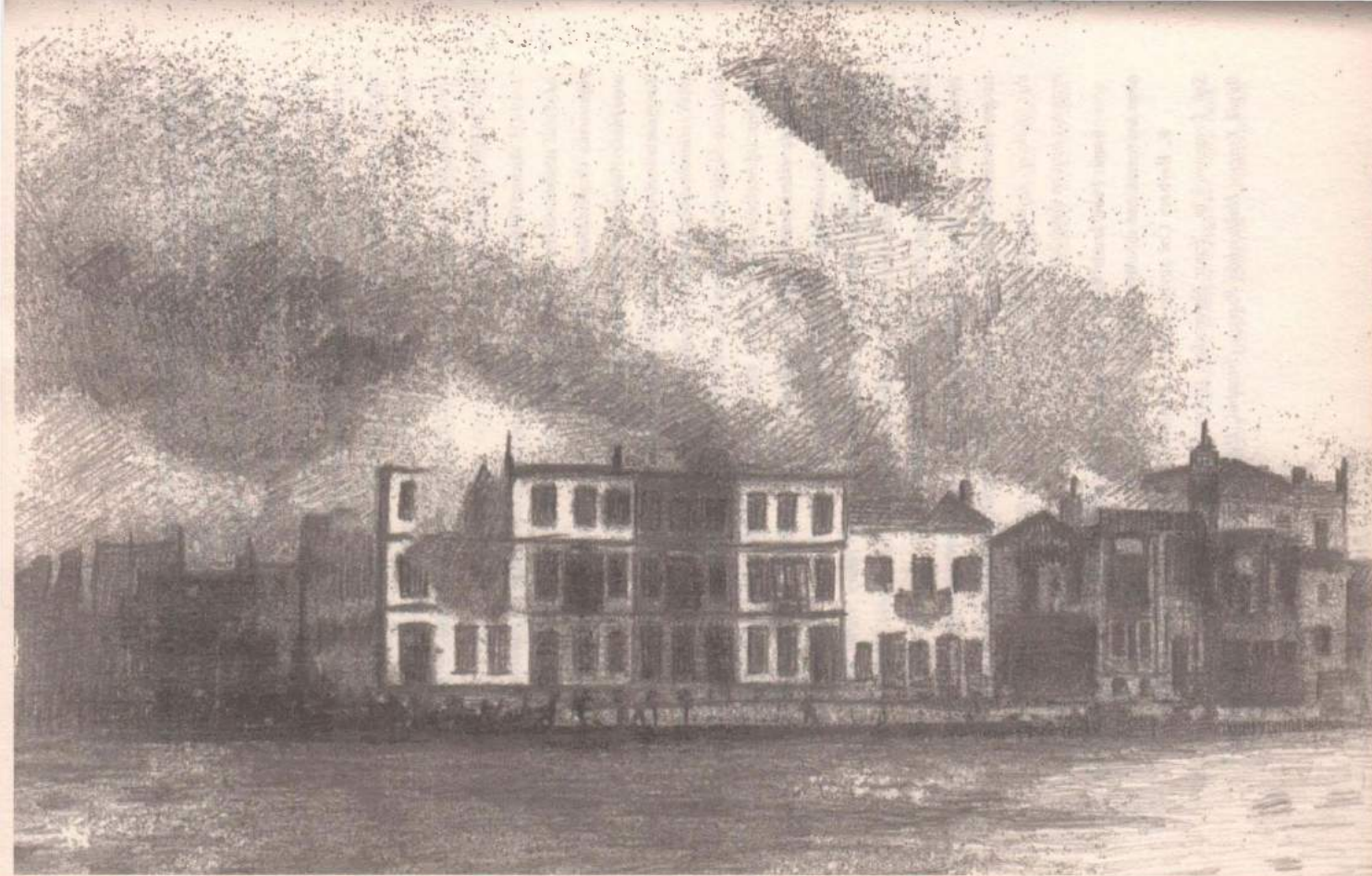
2. Nurettin Paşa, kişiliği ve Gayri Müslimlere olumsuz bakışından ötürü hedef tahtası yapılmaya son derece uygun bir isimdi. Mondros Mütarekesi'nin

imzalanmasından sonra, Aydın Valisi (İzmir'de) ve 17. Kolordu Komutanı olarak görev yaparken Rumlarca, Aydın Rumlarının katledilmesi için, Aydın'daki Jandarma subaylarına gönderdiği iddiasıyla iki belge ortaya çıkarılmış, Osmanlı Hükümeti Paşa'yı görevlerinden alarak İstanbul'a çağırılmıştı. Paris Barış Konferansı'nca, 15 Mayıs 1919 günü ve sonrasında, İzmir ve civarında olup bitenlerden Yunan Ordusu'nun sorumluluğunu araştırmak üzere bölgeye gönderilen Uluslararası Tahkikat Komisyonu, söz konusu iki belgenin düzmece olduğunu ortaya çıkarmıştı (Bu konuda ayrıntılar ve Yunan Tarihçi Neoklis Sarris ile polemğim üzerine bkz. Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir 15 Mayıs 1918–15 Mayıs 1919*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.s. 20–22).

3. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, yangın başladıktan bir gün sonra, yani 14 Eylül akşamı, Garp Cephesi Komutanlığı'na bir harp raporu gönderir. Paşa bu raporunun ilk maddesinde şöyle diyor: 'İzmir şehrinde başlayan yangın şu an devam etmektedir. Söndürülmesine çalışılmakta olup, yakında önünün alınması muhtemeldir. Yangının söndürülmesi için Ermeni Mahallesi'ne gidenlere, bazı binalardan homba ve silah kullanılmıştır. Yangının Ermeni ve Rumların milli teşkilâtının tertibiyle olduğu ve bunların İngiliz Konsolosu'ndan son iki gün zarfında gördükleri teşvik ile yaptıkları istihbar edilmekte ve de bu husus bazı yabancılar tarafından teyit olunmaktadır. Yangında evleri yanan bütün Hristiyanlar ve ecnebi tebaası, yangının Ermeniler tarafından kasten yapılmakta olduğunu söylemektedirler. Yangın faillerinin birkaçı ölmüş ve bir miktarı da suçüstü halinde yakalanmıştır' (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 17/64, Vesika No: 1453). Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin bu belgeyi, İzmir Yangını konusunun yerli yabancı birilerince hiç suiistimal edilmediği 1960'lı yıllarda yayımlamış olduğunu hatırlatmak isterim. Nurettin Paşa'nın, henüz yangın devam ederken, ileride sorumlu tutulurum kaygısıyla bu harp raporuna gerçek dışı ifadeler koyduğunu iddia edebilecek olanlara, ancak öküzin altında buzağı aramayı bırak diyebilirim.

Soru: Peki, İzmir Yangını'nı Yunan Ordusu, Rumlar ve Ermenilerin çıkardığı neye dayanarak öne sürülüyor?

E. Berber: Çok sayıda belgeye. Bunların en bilineni, İzmir Sigortaları İtfaiye Şefi Grescovich'in, 'İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Greskoviç'in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporu (İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası, 1339)' başlıklı

olandır. O tarihlerde İzmir Körfezi'ne demirli Fransız savaş gemilerine komuta eden Amiral Dumesnil'in taraf olduğu iki görüşmenin tutanakları (ilki: 11 Eylül'de Nurettin Paşa, ikincisi: 15 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile yapılmıştır) ile Fransız yetkililerine göndermiş olduğu çeşitli telgraf-raporlar da önemlidir ki, bunlar Enis Tulca tarafından derlenerek yayımlanmıştır (Documents Francais Sur L'Occupation Grecoque Anatole, Center for Strategic Research, Some Papers, 4, s.s.165-173). Near East Relief isimli bir Amerikan yardım kuruluşu adına İzmir'de bulunan ABD Mühendisi Mark Prentiss'in 1923 Ocağı'nda Amiral Bristol'a sunduğu, günümüzde Kongre Kütüphanesi'nin, Bristol Belgeleri (Bristol Papers) başlıklı fonunda bulunan rapor ile İzmir'deki İngiliz Konsolosu H. Lamb'in 20 Eylül tarihli bir raporunu bunlara ilave etmek gerekir. Ayrıca yayımlandığı halde nedense pek kullanılmayan, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nin 68. sayısındaki bir dizi vesika ile İzmir'i kurtaran Türk birlikleri arasındaki yazışmaları içeren ATASE Arşivi (Ankara) ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çok sayıda klasör ve fonda biriktirilmiş belgeler, konunun aydınlatılması açısından son derece önemlidir.

O günlerde İzmir'de görev yapmış bazı gazetecilerce, özellikle Fransız olanlar, yapılmış haberler ile anılar ve günlükler de unutulmamalı. Falih Rıfkı'nın 'Çankaya' kitabından söz ederken, anılara eleştirel yaklaşılması ve ihtiyatı elden bırakmamak gerektiğini söylemiştim. Ancak günü gününe, başka bir deyişle yaşadıkça yazılan günlüklerin, anılara oranla daha güvenli başvuru kaynakları olduğu, sosyal bilimcilerin hemfikir oldukları bir konudur. Bu bağlamda, 10 Eylül günü Askeri Vali olarak İzmir'de görev başı yapan, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'nın (Çalışlar) günlüğünün (On Yıllık Savaş, Örg. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1993) 'Büyük Taarruz, Zafer ve İzmir'e Giriş' başlıklı bölümünde yazdıkları son derece önemlidir. Yer darlığı nedeniyle çağdaş çalışmaları sıralamak istemiyorum.

Soru: İlk olarak neden Grescovich'in raporundan söz ettiniz?

E. Berber: Çünkü Grescovich'in kaleme aldığı bu raporun, bir belge olarak çok önemli olduğuna olduğuna düşünüyorum. Grescovich, İzmir'de yangın polisi düzenleyen sigorta şirketlerin ortaklaşarak kurdukları bir itfaiye teşkilatının başında bulunuyordu. Türklere ve Türk makamlarına değil, çoğu yabancı sermayeli olan sigorta şirketlerine hizmet ediyordu. Osmanlı tebaasından olmadığı gibi, Türk de değildi. Bu sebepler, verdiği raporu güvenilir yapmaya fazlasıyla yeterlidir. 'Report of Mr.

Grescovich, Commender of the Smyrna Insurance Fire Brigade on the Great Fire in Smyrna ismiyle İngilizcesi de basılmış olan bu rapor (Constantinople: Printing House Hunsu-Tabiate, 1922), aynı zamanda polİçe sahiplerinin, Avrupa'nın değişik ülkelerinde açtıkları davalarda, sigorta şirketlerini tazminat ödemekten de alıkoyan belgeydi. Sehep-sonuç ilişkisi kuran kronolojik anlatımı; yer ve zaman konusunda gösterdiği özenle bu raporun, İzmir Yangını'ndan Türklerin sorumlu olduğunu öne sürenlerce, bir kaynak/belge olarak neden hakkıyla değerlendirilmediği veya görmezden gelindiği anlaşılmaktadır. Esasen sadece bu davranış biçimi bile, Grescovich raporunun değerini tüm çıplaklığı ile ortaya koymakta olup, ilave söze gerek yoktur.

Soru: Bildiğim kadarıyla siz bir süre Yunanistan'da da araştırmalar yaptınız. Yunan kaynaklarını gördünüz. Yunan kaynakları İzmir Yangını'ndan kim veya kimleri sorumlu tutuyor?

E. Berber: Evet, doktora tezime malzeme toplamak için, bir bursla iki yıl kadar Atina'da kaldım. Arşiv ve kütüphanelerden topladığım Yunanca malzeme içinde, Yunan işgalindeki İzmir'in son günlerine ışık tutan belge ve bilgiler de var. Bu belge ve bilgilerin bir kısmını, 'Sancılı Yıllar: İzmir 1918–1922' başlığıyla yayımlanmış doktora tezimde (Ankara: Ayraç Yayınları, 1997) kullanmıştım. İzmir Yangını 13 Eylül tarihinde başladığı için, Yunan işgal makamlarına ait resmi evrak içinde, bu konuyla alakalı herhangi bir belge yok. Yangınla ilgili Yunanca malzeme daha çok, Yunanistan'a göçmüş bazı İzmirli Rumların kaleme almış olduğu metinlerdir. Olup bitenlerden ötürü, ne fret söyleminin egemen olduğu bu metinlerin çoğu, fotokopi olarak kişisel arşivimde bulunmaktadır. İzmir Yangını'ndan söz eden, Yunanca yazılı çağdaş çalışmalar da, başvuru kaynağı olarak aynı metinleri kullanmaktadırlar. Özetle söylemem gerekirse, Yunan Ordusu'nun kundakçılığından hiç söz etmeyen bu metinler, yangının Ermeni Mahallesi'nden başladığı ve sorumlunun Türkler olduğu konusunda ağız birliği etmektedir. Yeri gelmişken, Yunan Ordusu'nun kundakçılığını itiraf etme dürüstlüğü gösteren, Yunanlılarca kaleme alınmış bir-iki kitabın olduğunu da söylemek isterim. Jeffrey Eugenides'in, Pulitzer Ödüllü 'Middlesex' isimli romanı (Çev. Solmaz Kâmuran, İstanbul: İnkılâp, 2002, s. 58), bunlardan biridir.

SMYRNA

Soru: Yunan işgali yıllarında Anadolu ve İzmir Yangını'nı konu alan bir TV programında, 'Yunan Ordusu'nun kundakçılığına dair elimizde çok delil var' diyorsunuz. Bu delillerin ne olduğunu açıklar mısınız?

E. Berber: *Bakınız en önemli delil, Yunan Ordusu'nun işgal ettiği arazide, hazen içindeki Türk/Müslüman sakinleriyle birlikte yaktığı yerleşim merkezlerini görüp fotoğraflamış tanıklardır. Yakın geçmişte bir milletvekili, 'Yunan tarihinde Ege'de Türklerle bir savaş yok. Bizim tarihimizin en önemli savaşlarından biri Yunanlılara karşı verilmiş olan savaştır. Biz Milli Güvenlik Akademisi'nde oralardaki şehitlikleri dolaştık. Bütün şehitlikler temsili' diyerek, yalan söylemekten çekinmemiştir (Bu konuyla ilgili bir yazımız için bkz. EK-2). Seçilmiş olsun olmasın içimizden bir başkası, 'Yunan tarafını barış konferansında zor durumda bırakmak için, bu yerleşim merkezlerini Türk Ordusu yaktı' veya buna benzer bir yalan söylerse hiç şaşmam. Ben yine de Halide Edip'in, Falih Rıfkı ve Mehmet Asım ile birlikte hazırladıkları fotoğrafı: 'İzmir'den Bursa: Hikâyeler Mektuplar ve Yunan Ordusu'nun Sorumluluğu'na Dair Bir İnceleme' ve 'Türkün Ateşle İmtihanı' başlıklı kitaplarına bakılması gereklidir diyorum. Yunan Ordusu başlangıçta, işgale direnen yerleşim merkezlerini cezalandırmak için yakıyor ya da topa tutarak tahrip ediyordu. Sakarya Savaşı'ndan sonra ise, çekildikleri bölgede kalan köyleri de yakmıştı. 1922 yılında İstanbul'daki Hüsnü Tabiat Matbaası'nda Fransızca basılmış: 'Atrocities Greques en Asie Mineure' başlıklı bir kitabın dış kapağına dolmakalem ile yazılmış ve fotokopi edilmiş örneği arşivimizde bulunan, 17 Ocak 1922 tarihli şu kısa not, böyle olduğunu tartışmaya mahal bırakmadan itiraf etmektedir: 'Midilli'denim, adım Yoannis Eleftheriu Danglis, 7. Tümen, 23 Alay, 3. Tabur, 11. Bölüktenim. Bir süredir Sakarya cephesinden geri çekiliyoruz. Komutanlık ordunun köyleri yakması emrini verdi. Tümenin 10 numaralı emrin alınmasından sonra, köyleri yakmakla görevli Yunan Ordusu'na mensup özel mangaların ateşe verdiği köyleri bizzat gördüm' (Engin Berber, Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, s. 471; Söz konusu kısa notun Yunancası için bkz. EK-3). İzmir'deki İngiliz Konsolosu H. Lamb, 6 Eylül günü Londra'ya gönderdiği telgrafta, 'Yunanlılar hala geriliyorlar ve geçerken her şeyi yakıyorlar' diyordu (Bilal Şimşir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922", Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s. 373). Son olarak, Birinci Türk Kolordusu Komutanı İzzettin Paşa'nın günlüğüne bakalım. 2 Eylül 1922: 'Düşman durmaksızın çekiliyor... Kaçarken köyleri yakıyor, tahrip ediyorlar'. 6 Eylül 1922: 'Kula'dan Salihli'ye geldik. Düşman Salihli'yi tümüyle yaktı'. 7 Eylül 1922:*

'Sabahleyin Ahmetli 'ye geldik. Düşman devamlı yakıyor ve kaçıyor. Zulümden başka bir şey yaptığı yok. En güzel kasaba ve köylerimizi yakıyor. Manisa da yanıyor. Bu hallerine çok üzülmüyoruz'. Sanırım daha fazla söze gerek yok.

Soru: TBMM daha önce, Bursa'yı yakmaması için Yunan Ordusu'nu uyarmıştı. İzmir için de böyle bir uyarısı oldu mu?

E. Berber: Gereğini yapması için TBMM Reisini, yani Mustafa Kemal Paşa'yı görevlendirdi. Şöyle ki, 7 Eylül 1922 günü, Meclis Reis Vekili Dr. Adnan (Adıvar) imzasıyla uygar dünyaya çağrıda bulunan şu nota açıklandı: 'Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin silahsızlandırıldığı bir sırada, yurdun içlerine kadar sokulmuş olan Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan atmak maksadıyla ve ulusal sınırları içinde ülkenin bağımsızlığını sağlamak için kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yarattığı ordu sayesinde düşmanı tamamen bozguna uğratmıştır. Yenilerek çekilmekte olan düşman ordusu, hiçbir askeri zorunluluk olmaksızın kötülüklerini sürdürmekte, kentleri köyleri yıkmakta, Müslüman halkı genel ve dini binalara doldurarak yakmakta, yüzyıllık tarihi değeri olan bütün sanat anıtlarını yıkmaktadır. Eskişehir, Afyonkarahisar, Uşak, Alaşehir ve çevrelerinin yıkılıp yakılması, Elen tahribatına tanıktır. Bu vahşeti haber alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 Eylül 1922 günlü oturumunda sonsuz üzüntüsünü belirtmiş, bu durumu görüşmüştür. Sanat şaheserlerine sahip bulunan ve askerlerimizce kurtarılmalari kaçınılmaz olan Bursa ve İzmir'de de benzer vandalca hareketleri önlemek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendi adına uygar dünya önünde Elen Hükümeti'nin bu hareketini protesto etmesi ve bu cinayetleri halkımızın hiçbir zaman unutmayacağını bildirmesi için reisini görevlendirmiştir'.

Soru: Bunca belge ve bilgiye rağmen, neden İzmir Yangını'nından hala Türkler sorumlu tutulmak isteniyor? Bu ısrar neden?

E. Berber: Eylülün 18. günü tamamen söndürülebilen İzmir Yangını, kentin Türkler ve Yahudilerin yaşadığı kısmı hariç tümünü yok etmiştir. Büyüklüğü 260 hektara yaklaşan yangın mahallinin, sadece İzmir'in değil Anadolu'nun da en zengin ve mamur kısmı olduğunu anımsatmak isterim. İzmir İstatistik Müdüriyeti'nce 1923 Martı'nda açıklanan verilere göre, yangında İzmir'de mevcut 42.495 haneden 14.004'ü tamamen yanmış, geriye sadece kentin kenarları ile ortası yanmış koca bir delik kalmıştı (1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, I. Kitap, Yayına Hazırlayan: Erkan

Serçe, İzmir: İBB Kültür Yayını, 2001, Sunuş). Avrupa'dan ithal lüks eşyalarının satıldığı büyük mağazalar, yabancı şirketlere ait depolar ve finans kurumları da yangın mahallindedir. Bu mahaldeki gayrimenkul ile ticari emtia, nakit para, hisse senedi ve mücevherat gibi taşınır değerlerin ne kadarının, yangına karşı sigorta edilmiş olduğunu tespit etmek mümkün değilse de, önemli bir kısmının sigortalı olduğunu varsaymak yanlış olmaz. Elinde yangın poliçesi bulunanların, daha doğrusu yangın poliçelerini yangından kurtarabilenlerin Avrupa'da açtığı onlarca dava, böyle olduğunu göstermektedir. Bu davaların hiçbiri, poliçe sahiplerinin yani davacıların lehine sonuçlanmış değildir. Dava tutanaklarına henüz ulaşamadığından, mahkemelerin davalı sigorta şirketlerini neden tazminat ödemeğe mahkûm etmediklerini bilemiyoruz. Ankara Hükûmeti, 1923 Mayıs'ında, zararı ödemediği gibi diğer yükümlülüklerini de yerine getirmeyen sigorta şirketlerinin Türkiye'deki hesaplarına el koyup inceleme başlatmışsa da, bundan bir sonuç alınamadığı anlaşıyor (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 1782, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 167.165.2.).

İzmir Yangını'ndan bu yana, tam 90 yıl geçti. O günlerde yangın için sigorta poliçesi düzenlemiş şirketlerin bazıları kapanmış; şirket evliliği yoluyla isim değiştirmiş veya bir başka sektörde yoluna devam etmektedir. Söylemek istediğim şudur: Elinde bir yangın poliçesi olan/olmayan sigortalılar ve de hiçbir zaman sigorta yaptırmamış mağdurların/yangınzedelerin, kayıplarını (yasal faizlerle birlikte) tazmin edebileceği tek muhatap, Türkiye Cumhuriyeti'dir. Konuyla ilgili bir tasarının ikidir, ABD Senatosu'nun alt komitesine getirilerek, Türkiye'yi sorumlu tutan bir karara dönüştürülmek istenmesi bundandır. Ben İzmir Yangını'ndan Türk Ordusu ve Türklerin sorumlu olduğunu öne süren ısrarcılığın arkasında, sigorta şirketlerinden uğradıkları zararları tazmin edememiş büyük şirketlerin (yasal varisçilerinin) olduğunu düşünüyorum. Konuyu ABD Senatosu'na ve aynı ülkedeki televizyon dizilerine kadar sokanlar, sıradan mağdurlar olmasa gerek. İktisaden bu denli güçlü olanların, Türkiye dahil dünyanın her yerinde yordakçı ve/veya tetikçi bulması pek zor olmuyor.

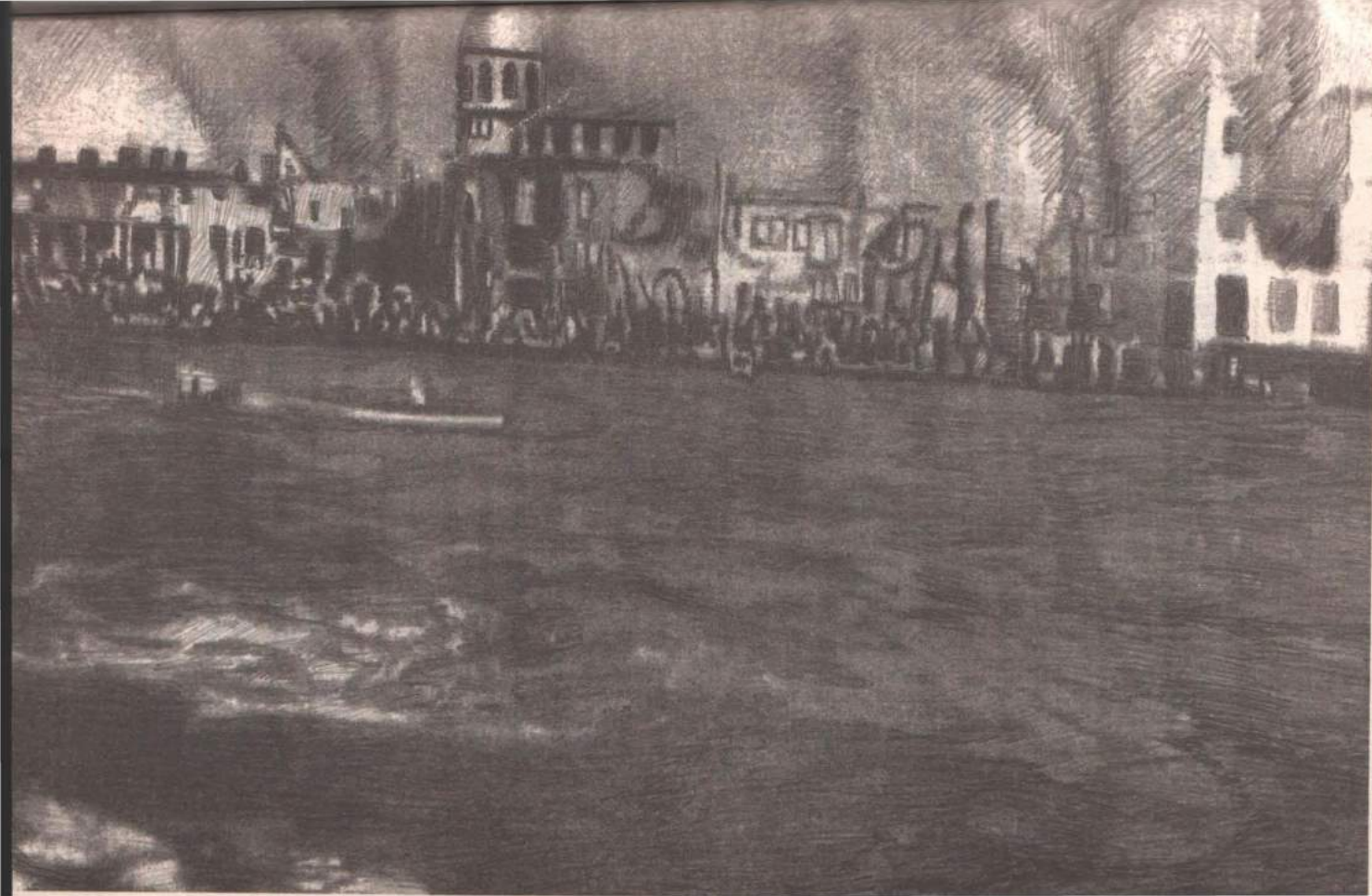
Soru: Küçük bir kısmını bizlerle paylaştığınız belge ve bilgiler ışığında İzmir'i kim yaktı?

E. Berber: Türkler yakmadı diyebilirim. Neden böyle söylediğimi açıklamazdan önce, iki konunun altını özenle çizmek isterim. İlk olarak, yangının müsebbibi olarak bir etnisiteyi çoğul telaffuz ettiğinizde (Türkler, Rumlar, Ermeniler gibi), o etnisteden

herkes kundakçı; diğer etnisiteden olanların tamamı masum gibi algılanmakta, istisnalar göz ardı edilmektedir. Şöyle ki, az önce 'Türkler yakmadı' demiştim. Oysa yakın geçmişte yayımlanmış bir sözlü tanıklıktan (elbette tanıklıkların doğruluğundan asla emin olamayız), komşusu bir Rumun evini ateşe veren, bu yüzden kendi evini de alevlere teslim etmiş bir Türkün varlığını öğrendik (Pelin Böke, İzmir 1919-1922 Tanıklıklar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, s.s. 159-160). İkincisi, çeşitli Türk belgelerinde kundakçı olduğunu itiraf etmiş bazı Ermenilerden söz edilmekte, hatta bunlardan 22'sinin itiraflarını içeren İngilizce bir kitabın, Türk Tarih Kurumu'na yayıma hazırlandığı kamuoyuna açıklanmış olsa da (<http://www.cnnurk.com/2010/turkiye/04/03/1922.izmir.yangini.22.ermenigozeltina.alinmis/570654.0/index.html>, Erişim: 25.4.2010), İzmir Yangını'ndan sorumlu tüm kundakçıların ismen ve etnisite olarak deşifre edilebilmesi mümkün olmayacaktır.

Yeniden sorunuza dönecek olursam, Grescovich raporunda, Türk saldırısı başladığı zaman Yunan subay ve erlerinin, 'İzmir'i Türklere bırakmaya mecbur kalacak olursak yakacağız, yıkacağız' dediğini ve 8 Eylül 1922 akşamı iki Yunan askerinin kundakçılık yaptığına şahit olduğunu belirtmektedir. Geri çekilirken geçtiği yerleşim merkezlerini kundaklayan Yunan Ordusu'nun, İzmir'e de aynıını yapması çok zor değildi. İzmir'de Pasaport İskelesi'ndeki Yolcu Gümrük Salonu Başkâtibi ve Sandık Emni olan Fadıl Bey'in (rahmetli romancımız Samim Kocagöz'ün kayınpederidir), 'İzmir'in İşgaline Dair Hatıralar' başlıklı daktilo edilip henüz yayımlanmamış anılarında (fotokopi yapılmış bir örneği kişisel arşivimde bulunmaktadır), 7 ve 8 Eylül günlerinde İzmirli Rumlarla Ermenilerin, Müslüman mahallelerini ateşe vermelerinin beklendiği, bu yüzden Müslümanların evlerini boşaltarak Kadifekale sırtlarına çekildikleri okunmaktadır. Fadıl Bey, 8 Eylül'ü 9'a bağlayan gece için şunları yazmaktadır:

Ordunun (Türk) hangi saatte şehre gireceğini kimse kestiremiyordu. Hristiyan (Rum) ve Ermeni mahalleleri ile İslam mahalleleri arasında adeta geniş ve tabi bir mıntıka vardı. O da çok sene evvel Basmahane (Tren) İstasyonu'nun karşısında açılan rahmi Bey Bulvarı, şimdiki Fevzi Paşa Bulvarı'dır. Bu tedbire uyarak taarruz mıntkasına yakın olan evimizden çıkarak ve bir çuval içine biraz ekmek ve katık ile birer kat iç çamaşırı doldurarak tehlike mıntkasından nispeten uzak olan biraderin evine gittik. O gün Cuma idi geceyi heyecan ve korku içinde geçirdik. Bu ihtiyatı tedbirler alınırken Milis mahalle emniyet teşkilatı harekete geçti, eli silah tutan gençler, bulunabilen silahlarla donatılıp sokak başlarında sabahlara kadar nöbet tuttular, ellerine geçirdikleri kol demirleri, sopa, bıçak, pala ve av tüfekleri ile bu fedakâr mahalle gençleri taarruza ve kundağa karşı İslam mahallelerini muhafaza edip vazife başında sabahladılar, bunların içinde

bizim mahallede en cesur ve fedakârı Zühtü Efendi namındaki genç idi. El'an hayattadır. Nerede görsem o acı günlerin tablosu gözümde canlanır. Bir diğer vatandaş ta, Musalla Taşı mevkiiinde kabristan içinde saklanarak tedarik ettiği tabanca ile düşmanı sabaha kadar tarassut etmiş ve birçok mutaaarrızları (saldırganları) yere cansız çeren atıcı ve cesur salepci Arnavut Ali Ağa ve Girilli Lütü Efendi nam hamiyetli ve kahraman dindaşlarımız çok sayıda Ermeni çetelerinin ateşine muruz kalıp mermilerle tükettiğinden orada şehit düştüler, fakat mütecavizlere geçit vermediler. Ordumuz İzmir'e girdikten sonra cesetleri kabristanın içinde bulunarak merasim ile şehitliği defnedildiler. Mevla rahmet eyleye (s.s. 36-37)

Sadece Müslüman sakinlerinin değil, halaskar (kenti kurtaran) Türk Ordusu'nun da, İzmir'in yakılacağından endişe ettiği anlaşıyor. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 9 Eylül akşamı bağlı birliklerine verdiği bir talimatta (2 numaralı), belediye ve mahallata ait itfaiye teşkilatı kayıt ve yangın durumunda bunların kullanılması için gerekli tedbirler alınacak diyordu (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 64, Vesika No. 1441). İzzettin Paşa'nın, 10 Eylül'de günlüğüne düştüğü not da çok anlamlıdır: 'Sabah... 9.30'a doğru İzmir'e girdim... Valiliğe gittim... (Askeri) Valilik makamını teslim aldım... Hemen bir idare meclisi, belediye meclisi ve yangın intimaline karşı mücadele etmek için özel bir heyet oluşturdum' (s. 580). Grescovich'in, 10-12 Eylül tarihleri arasında, 30 yıllık itfaiye istatistiklerinin kaydetmediği kadar çok yangın çıktığı ancak söndürmeyi başardıklarını yazması, Türk Ordusu'nun endişelenmesinin boş yere olmadığını gösteriyor. Bu yangınlar, Ermeni Mahallesi'nden Tepecik Mahallesi'ne uzanan alanda çıkmış olup, yangını söndürmeye gidilirken tesadüf edilen Rumlara göre, Ermeniler tarafından çıkarılmışlardı.

Kurtarıldığı günlerde, özellikle ilk 72 saat içinde İzmir'de güvenlik, yangınla ilgili bazı iddiaların gerçekliğini sorgulamak açısından önemlidir. 9 Eylül günü itibarıyla Türk Ordusu ve Müslüman halkın öfkesinden sakınmak için, Yunanistan'a gidecek bir deniz taşıtına binmek üzere İzmir'e gelmiş on binlerce Rum (ve pek az Ermeni), Birinci Kordon ile müttefiklerin savaş gemilerine yakın demirlemiş mavnalarda veya Rum ve Ermenilerin ikamet ettiği mahallelere dağılmış durumdaydı. Yunan Ordusu'nun öfkesinden kaçan binlerce Müslüman da İzmir'e yığılmış, ya cami ve medreselere dolmuş veya akrabalarının yanına sığınmıştı. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın 9 Eylül'de verdiği bir talimat (2 numaralı), Türk Ordusu'nun İzmir'in güvenliği için ne denli titizlendiğini göstermektedir. 17 maddelik bu talimata göre İzmir, üç inzibat mıntıkasına ayrılmıştı. Yangının yok edeceği mahallin inzibatından sorumlu kılınan Fasolya Mıntıka Komutanlığı emrine iki piyade bölüğü

(bir takımı noksan), bir tahrip müfrezesi, 4 ağır makineli tüfek, 1 süvari takımı ve 1 muharebe müfrezesi verilmişti. Mıntika komutanı arzu ederse, en yakın piyade alayından ilave kuvvet isteyebilecek ve **yağmakârlığa katiyen meydan verilmeyecekti**. Aynı talimatın 17. maddesi ile bir Divan-ı Harbi Örfiye mahkemesi kurulmuştu (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 64, Vesika No. 1441). Nurettin Paşa, aynı günlü bir başka talimat (3 numaralı) ile Sekizinci Tümen Komutanı Kazım Paşa'yı, İzmir Mevki Komutanı tayin etmişti (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 64, Vesika No. 1442). **Görüldüğü üzere Türk Ordusu, daha kurtardığı gün İzmir'i, güvenli kılmaya yönelik önlemleri almaya başlamıştı.**

Soru: Bu önlemler, yangından önce İzmir'i güvenli bir kent yapmaya yetti mi?

E. Berber: *Fadıl Bey'in anlarından, Türk Ordusu'nun İzmir'e girişinden önceki üç günde, Rum ve Ermenilerin oturduğu mahallerden Müslümanlara; Türk Ordusu'nun girişinden sonraki üç gün içinde ise, tersi istikamette yani Müslümanların oturduğu mahallerden Rum ve Ermenilere yönelik saldırılar olduğu anlaşılmaktadır. İzzettin Paşa'nın 11 Eylül'de günlüğüne yazdığı son derece açıktır: 'Ermeni ve Rumlar kiliselere toplandı. Kaçmak isteyenlerin eşyaları ve halktan birçok kişi mavnalarda kaldı. Birçok Hristiyan ahali de evlerinde. Oldukça fazla yağmacılık oldu ama fazla öldürülen yok'. Konuyu uzatmamak için başka belgelerden söz etmeyeceğim. Ancak sorunuzun yanıtı: 'Hayır'dır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Chicago Tribune muhabirinin, 'Ordunun İzmir'e girmesinden beri Türk askerinin ve sivillerin hareketi nedir?' şeklindeki sorusuna verdiği yanıt son derece dürüsttür: 'Görüyorsunuz ki, İzmir'de hiçbir katliam vaki olmadı. Münferit yağma ve katl olaylarını menetmek mümkün değildir. Bir ordu 450 km yürüdükten sonra bir şehre girer, bir de geçtiği yerlerde kendi köylerinin yakıldığını, yağmaya uğradığını, akrabasının öldürüldüğünü kendi gözleriyle görürse, böyle bir askeri zapt etmek zordur. Mamefih düzenin ihlal edilmediğini görüyorsunuz. Biz intikam ve mukabelede bulunmak fikrinde değiliz. Buraya eski hesapları araştırmaya gelmedik. Bizim için mazi gömülmüştür' demişti (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 3, Ankara, 1954, s. 45).*

Görüldüğü üzere Türk Ordusu, İzmir'de Rum ve Ermenilerin yaşadığı mahalli (yani yangın mahallini) ne kendi, ne de sivil Türklerin sistematik biçimde yağma etmesine izin vermiştir. Aksine, bunu engellemek istemiştir. Askeri Vali İzzettin Paşa'nın 13 Eylül'de, yangının başlamasından birkaç saat önce, Sekizinci Tümen

Komutanlığı'na gönderdiği bir yazıdan, bu meyandaki önlemlerin daha da sıkılaştırıldığı anlaşılmaktadır: 'İzmir şehrinin inzibatı için aşağıdaki tedbirler alınacaktır' cümlesiyle başlayan bu yazıda, Sekizinci Tümen'in bir alayının (toplam 1400 asker) karakollara dağıtılması, yangına karşı tedbir alınması; istihkâm kıtasının bu konuda hazır bulundurulması; mahallelerdeki tulumbarın tespit ve çalışmalarının temin edilmesi; yağmakarlık ve asayiş ihlal edenlere ateş açılması; yakalananların derhal Divan-ı Harbi Örfiye sevk ve haklarındaki hükmün 24 saat içinde verilip infaz edileceği belirtiliyordu (ATASE Arşivi, Klasör. 2267, Dosya: 4, Belge: 164). Bu belgeler, 'Türk Ordusu ve/veya sivil Türkler, Rum ve Ermenilerin oturduğu mahalli 13 Eylül'e kadar yağmaladığından, İzmir'in yakılması gayet doğaldı' şeklindeki iddianın, gerçek dışı olduğunu ortaya koymaktadır.

Soru: Türk Ordusu'nun, İzmir Yangını'nın başlamasından birkaç saat önce önlemlerini sıkılaştırması bir tesadüf mü?

E. Berber: Tesadüf değil. Grescovich'in de yazdığı üzere, 11 Eylül'ü 12'ye bağlayan gece, İngiliz makamları kendi tebaasından olup Buca'da ikamet edenleri, buraya iki tren göndermek suretiyle İzmir'e nakletmiş ve 12 Eylül sabahı bu insanlar, körfezdeki İngiliz gemilerine bindirilmişlerdi. İngilizleri, İzmir'in sayfiyesi Buca'daki tebaasını bile tahliye ettirecek kadar kaygılandırıan şey, Grescovich'e göre büyük bir yangının çıkabilecek olmasıydı. Anlaşılan o ki, İngiliz makamlarına İzmir'in yakılacağına ilişkin güvenilir bir kaynak/kaynaklardan haber gelmişti. Bu haberler Türk Ordusu'na da ulaşmış veya Grescovich gibi gördüklerini değerlendirerek, yangını engellemeye yönelik önlemlerini sıkılaştırma gereği duymuştur diye düşünüyorum. Nurettin Paşa'nın, 14 Eylül tarihinde Garp Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği bir harp raporunda, İngiliz konsolosunun Ermeni ve Rumların milli teşkilâtını yangın için teşvik ettiğine ilişkin, daha önce dillendirdiğim iddiası, Buca'dan sabaha karşı yapılmış bu tahliye operasyonu ile ilgili olabilir.

Soru: 13 Eylül 1922 sabahına kadar olup biteni öğrendik. İzmir Yangını'nın nereden ve nasıl başladığını anlatır mısınız?

E. Berber: Kaynakların neredeyse tamamı, İzmir'deki hanelerin 1/3'nü ve sadece İzmir'in değil, aynı zamanda Anadolu'nun en zengin ve mamur mahallini yok eden bu yangının Haynots'da, yani Ermeni Mahallesi'nde başladığı konusunda hemfikir. Bu durum, yangını otomatikman Ermenilerin başlattığı anlamına gelmez, ama

bazı Ermenilerin kundakçı olabileceği olasılığını göz ardı etmemizi de gerektirmez. Grescovich 12 Eylül'de, yangın (itfaiye gözlem) kulesi ve diğer yüksek mevkilerden, Ermeni kilisesinin çan kulesinden daha önce kararlaştırılmış parolalı işaretlemeler yapıldığının dürbünle görüldüğünü yazıyor. 13 Eylül sabahı saat 10.30'da, Ermeni Mahallesi'nde görülen ilk ateşten birkaç saat sonra, Ermeni Mahallesi'nde kilise dahil birbirinden bağımsız 25 noktada birden ateş çıktığını ve yangını söndürmek için giden itfaiyecilere 'her taraftan kurşun sıkıldığını' belirtiyor. Grescovich'e yangının ikinci gününde (14 Eylül) söndürmeye çalışırken de kurşun sıkılmış, yangın tulumbaları bu kurşunlar yüzünden 'delik deşik' olmuştu. Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, Başkomutanlık ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı) 13 Eylül akşamı gönderdiği bir raporda şöyle denmektedir: '13.9.38 öğleden önce, Ermeni Mahallesi'nde Suzan Sokağı'nda zuhur eden yangın (saat 10.30'da çıkan ateşten söz ediliyor), itfaiyenin muavenetiyle serian bastırılmışken, tutuşmuş hane civarında sıra ile birçok evlerden yangın zuhur etmiş ve bu yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığı anlaşılmıştır. İlk yangın bastırıldığı esnada, Ermeni Kilisesi'nden tüfek ve homba ateşi yapılmıştır. Yangının söndürülmesine çalışılmaktadır' (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 64, Vesika No. 1448).

Yangının bir anda 25 farklı noktada görülmesi ve söndürmeye çalışan itfaiyecilerin kurşun yağmuruna tutulmaları; kundağın iyi bilgilendirilmiş bir ekip tarafından konulduğu ve bunların ateşin sönmesine izin vermemek noktasında son derece kararlı oldukları anlaşılıyor. Bu durum ister istemez aklıma, Midilli'den Danglis'in yazılı itirafında sözünü ettiği, Yunan Ordusu'na mensup özel (yangın) mangalarını getiriyor. Olasılıkla istihkâm sınıfından olan bu mangaların kundak koymadaki başarısı, geçerken yaktıkları köy ve kentlerin çokluğundan ortadadır. Türk Ordusu İzmir'e girdiğinde, şu veya bu sebeple İzmir'den ayrıl(a)mamış, ancak üniformalarını atarak sivil giyinmiş çok sayıda Yunan askerinin, kent içinde (ve de kırsalda) saklanmaya çalıştıklarını biliyoruz. İzmir'in Rum ve Ermeni mahallesini yok eden kundağın, imbatın olduğu (yani rüzgârın denizden karaya doğru estiği) ilk birkaç günde değil de, rüzgârın yön değiştirip güneyden (karadan denize doğru) esmeye başladığı 13 Eylül'de konulması, bir tesadüf olmasa gerekir. Söz konusu mangalardan biri veya birileri, kundağı koyanları bilgilendirmiş hatta sürecin aktif olarak içinde yer almış olabilir.

Ayrıca belgeler, Türk Ordusu'nun itfaiyecilerin işini yapmasına engel olmadığı, hatta onlara yardımcı olduğunu göstermektedir. Grescovich yangını su ile söndürmenin mümkün olmadığını görünce, Mevki Komutanı Kazım Paşa'ya giderek, patlayıcı madde kullanmak suretiyle yakın ve sağlam binaların yıkılması, böylece yangın bölgesinin moloz bir setle çevrilmesini önermişti. Kazım Paşa bir çavuş kumandasında, 30 istihkâm eri ve bir kamyon dolusu patlayıcı tahsis etmişse de, binalar yıkılmak yerine sadece duvarlarda deliklerin açılması bu girişimi boşa çıkarmıştı. Bu bağlamda Türk Ordusu'nun eksikliği (yanlışı), Sekizinci Tümen Komutanı Kazım Paşa'nın itfaiyede görevli Rumları teşkilattan ayırması olmuştu ki, bu yüzden teşkilattaki itfaiyeci sayısı 100'den 40'a düşmüştü. Kazım Paşa'nın 9 Eylül'de, mevki komutanı olarak bağlı birliklerine gönderdiği bir talimat (1 numaralı) var. Paşa'nın kendi imzasını taşıyan bu talimatnamenin, 'Rum ırkına mensup olanlar hangi devlet tebaasından olursa olsun, derhal harp esiri sayılacaklardır' diyen 13. maddesini çiğnemesi mümkün değildi. Aynı maddede devamla, 'Ermeniler dahi yerli Rumlar ve Yunanlılar ile müttefikan hükümetimize karşı muharebeye iştirak etmiş bulunduklarından, bunlar dahi harp esiri sayılacaklardır' denmektedir (ATASE Arşivi, Klasör 2267, Dosya 7, Fihrist 3-70). Ancak bu yanlış, Türk Ordusu'nun yangının söndürülmesi için sarf ettiği çabayı gölgelemez/gölgeleyemez. Sekizinci Tümen Komutanı emriyle Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Suphi Bey'in, Birinci Kolordu Komutanlığı'na 14 Eylül akşamı gönderdiği raporun 3. maddesinde şunlar yazıyor: 'Yangın bütün şiddetiyle devam etmektedir. Yangının zuhurundan beri 131 ve 169. Alay zabitan ve efradı geceli gündüzlü yangının söndürülmesine çalışmaktadırlar...' (ATASE Arşivi, Klasör: 2267, Dosya: 4, Fihrist: 165). İzzettin Paşa'nın günlüğüne 14 ve 15 Eylül'de düştüğü notlar, aynı çabayı gözle önüne sermektedir: 'Ermeni yerleşim bölgesinde yangın başladı... Bütün gece uyumadım' (13 Eylül); 'Yangın devam etti... Bütün gün yangınla uğraştım. Gece de devam etti'. O halde bazılarının iddia ettiği gibi, Türk Ordusu'nun yangının söndürülmesi için çaba sarf etmediği ve/veya İzmir'in yakılmasına duyarsız kaldığı şeklindeki iddialar da gerçek dışıdır.

Soru: Bir kez daha sormak istiyorum, İzmir'i kim veya kimler neden yaktı?

E. Berber: Benim şu an itibarıyla bu soruya vereceğim mutlak gibi görünen doğru yanıt, hanelerini yabancı şirketlere sigorta ettirmiş bazı Ermenilerin, büyük yangının kundağını koyan ekibin temel aktörleri olduklarıdır. Bunların, Yunan yangın mangalarına mensup biri veya birilerinden profesyonel destek almış olmaları ihtimal

dahilindedir. ABD Arşivi'ni (NARA) görmüş bir araştırmacının belirttiği üzere, İzmirli Ermenilerden birçoğunun gayrimenkullerini sigortalatmış olduğu ve şirketlerin bu gayrimenkullerden boşaltılmış (terkedilmiş) olanlara değil, yangın sebebiyle yitirilmiş olanlara tazminat ödeyeceği tahmin edilmektedir (Bestami Bilgiç, "Ermeniler Mülklerini Neden Sigortalattı?", Derin Tarih, Sayı 6, s. 53). Sigorta şirketleri aleyhine açılmış davaların tutanakları henüz görülebilmüş değildir. Kanaatim odur ki, davacılar arasında hanelerini sigorta ettirmiş çok sayıda Ermeni de vardır. Son olarak, bu değerlendirmemi kusurlandıracak belgeler ortaya çıkar ise, gereğini yapmada duraksama göstermeyeceğimi sizin aracılığınızla kamuoyuna bildirmek isterim.

SONUÇ YERİNE

İzmir Yangını ile ilgili her şeyi kapsamıyor olduğunu giriş bölümünde itiraf eden bu kitaba, bir sonuç yazmak doğru olmazdı. “Sonuç Yerine” başlığını tercih etmemiz bundan. Böyle olması birkaç tespit yapmamıza engel teşkil etmiyor.

İzmir Yangını’nı, seçtiğimiz yüksek lisans tez konusu nedeniyle *bilerek ve isteyerek araştırıp yazmıştık*. Görüldüğü üzere, hala araştırıyor ve yazıyoruz. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş: Ermeni tehciri, İzmir Yangını ve zorunlu mübadele gibi uygulama ve olayların gerçekleştiği, sancılı bir süreçte tekabül ediyor. Bu olay ve uygulamaları, yaşandıkları coğrafyanın yakın geçmişini siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda süzmeden açıklayabilmek mümkün değil. *İfade özgürlüğü ve bilimsel düşünce yokluğu* bizce, bunun yapılması karşısındaki en büyük engeldir.

Ürettiğiniz bilgi, *kaynakları ne denli zengin; yöntemi ne denli akademik* olursa olsun Türkiye’de hükümet eden ve YÖK’ün ilgili kurullarına çöreklenmiş iktidarın sahip olduğu/dillendirdiği düşünceyle egemen siyasal kültüre aykırı ise, mayın tarlasındasınız demektir. Yunanca öğrenmenin vatan hainliği, İbranice öğrenmenin siyonistlik, Arapça öğrenmenin yobazlık olduğunu düşünen akademisyenleri (!) üniversitelerinde istihdam eden bir ülke Türkiye. Bu gerçekliğe rağmen, sırf işine saygı duyduğundan mayın tarlasında kalmaya cüret edenlerin, *akademik yükseltilmeden dışlanmak, bir politik duruşun militanı ilan edilmek* ödedikleri en hafif bedel olmaktadır. Neden bu ülkede, Edirne’den ötede ses getiren tarih çalışmaları üretil(e)mediği -istisnalar hep vardır- sanırım anlaşılmıştır. Meydanın, haklarında ne düşündüğümüzü II. Bölüm’de açıklamış olduğumuz, *tarihçiliğe soyunmuş aydın görünümlü zavallılara* kalması bundandır.

EK-1

Pompei

Asırlardan beri derin bir uykuya dalan Vezüv, İsa'nın doğumundan 79 yıl sonra birdenbire uyanarak, yakınındaki Pompei şehrini lâvlar ve küllerle örtüverdi. Bir şehir zelzeleyle yıkılır, fakat yıkıntısı gene yeryüzündedir. Bir şehir baştanbaşa yanabilir, fakat gene yanıkmanık bir şey kalmıştır. Bir şehri sel basar, bir şehir bombardımana uğrar; bunların hiçbiri tam ölüm değil; fakat kürenin kavgın içi dağın ağzından göğe çıkıp da, göğün bütün kızılığı Pompei'ye çöküverince o baştanbaşa mermer şehir, içindeki bütün dirilerle beraber, bir anda dünyadan silinip kayboluyor. Meğer bu en görülmemiş öldürüş, en umulmaz bir saklayışmış!

Lâvın kavurup şehirde diri bırakmayışı ve külün yığılıp şehri havadan ve zamandan esirgeyişi: Dağ yeryüzünden kaldırdığını yerin böğründe saklıyor. Yüzlerce metre kalınlığındaki toprak kefen değil muhafazaymış. Çok uzun emeklerle bu kalın toprak atılınca yirmi asrın öteki ucunda gömülen, beriki ucunda yeniden dünyaya geldi. Pompei Vezüv'ün konservesidir!

Çevik tekerlekli tramvay treninin içinde, körfezin kavisini dolanarak sıra sıra köyler içinden, sanki köyler bizim önümüzden geçiyormuş gibi sinema hızıyla geçip: Solumuzdaki Vezüv'ü profilinden, yüzünden, ensesinden; sanki o prova aynasında dönüyormuş gibi, her çeşit duruşuyla göre göre vaktin nasıl geçtiğini anlamadan Pompei'ye geldik: Dışardan büyük bir yangın artığı gibi görünüyor; içindeyken de biz kendimizi yirmi asrın ötesinden artakalmış gibi göreceğiz!

İlkönce giriş yerinin başındaki müzedeyiz. Pompei'yi görmeden Pompei'de çıkan şeyleri görüyoruz. Salonun ortasına sıralanmış üstü camekânlı masaların her birinde bir çıplak insan yatıyor. Sırtüstü düşmüş, korkudan ağzı kenetli, başı devrik bir adam; koluyla alnını kapayıp yüzükoyun uzanmış ve başının tepesinde saçlarından yapılmış küçük bir topuz görünen bir kadın; beriye kıvrılmış bir çocuk, ötede... Bütün bunlar heykel değil, çünkü ettendir; mumya değil, çünkü ölmüş gövdeler doldurulmadı. Bunlar hayat sonuyla ölüm başının pençeleşmesi. Görülen şey bu cengin enstantanesidir. Büyük felaket lâvları ve külleriyle öyle birdenbire çöktü ki, ruhlar bile uçamadılar: Bunların hepsi ruhları gövdelerinde kalmış birer ölü!

Halka halinde kıvrılarak kaskatı kesilmiş bir ev köpeği. Boynunda madenden yeri gömgök görünen bir tasma var. Açık kalmış ağzında karşılıklı iki diş: Belli

bağurmak isteyip bağırarak gitmiş. Tencerede pişirilen bir tavşan, kemiklerinin iskeleti ile durmaktadır: Avladılar, kaynattılar fakat yiyemediler. Dilim dilim çizgili bir tepsi çöreği. Henüz fırına konamamış: Onu sonra yirmi asır pişirdi!

İlk girdiğimiz evin salonunda, gene üstü camekânlı masa üstüne uzanmış bir adam gövdesi. Ayak tırnaklarını pedikürlü sanırsın. Sağ eli böğrüne saphı. Kafatası yanıp kavrulmuş. Yalnız sapasağlam otuz iki dişi henüz fırçalanmış gibi. Salonun ötesinde hamam odası; ortada toparlak bir havuz, duvarlarda mihrap gibi oyulmuş dört çukur, büyük tekne biçiminde bir banyo yeri: Tarihin içiyle dışı yan yana; şu salondaki adam bu hamamda yıkanıyordu. İstersen düşünme, onun otuz iki dişinde yirmi asır sırtıyor!

Not. Metindeki yazım hataları tarafımızdan düzeltilmiştir.

Kaynak: İsmail Habib, *Tunadan Batıya*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş. 1935, s.s. 199-201.

EK-2

Engin Berber

Tarihçilik Yapmaya Soyunan Bir Dokunulmaza Takdimimdir

Geçtiğimiz yıl bazı vekillerimiz, erken cumhuriyet dönemini ilgilendiren yazı ve sözleriyle besleme basının gözdesi oldular. Tarihin sadece, akademisyenler tarafından yazılıp konuşulabileceği düşüncesinde değilim ama son derece talihsiz bir disiplin olduğunu söylemek istiyorum.

Neden mi?

Tarihçi olmadığı halde, Türkiye'nin geçmişi hakkında iddialı görüşleri (!) olanların, örneğin nükleer fizik konusunda konuştuğunu hiç duyup gördünüz mü?

Peki farmakoloji, matematik ya da moleküler biyoloji hakkında?

Cevabımızı duyar gibiyim.

Tarihçilik zor zanaattır. Sözlü tarih yöntemiyle bilgi derlemek (nasıl derlendiği konusuna hiç girmeyeyim), eski Türkçe öğrenmiş olmak, üç-beş kitap okumak ya da herhangi bir dili sular seller gibi konuşuyor olmak asla kimseyi tarihçi yapmaz.

Benim ölçüm şudur: Birisi, eğitimini almadığı halde yazılı veya sözlü olarak, tarihi ilgilendiren iddialı bir görüş açıklıyorsa, öncelikle kaynağının ne olduğuna bakarım.

Geçenlerde iktidar partisinin Ordu Milletvekili olan ilahiyat kökenli İhsan Şener, TBMM İnsan Hakları Alt Komisyonu'nda, "Belki bunlar tartışılacak ama mesela Yunan tarihinde bir Ege Savaşı yok. Bunu biliyor musunuz? Yunan tarihinde Ege'de Türklerle bir savaş yok. Bizim tarihimizin en önemli savaşlarından biri Yunanlılara karşı verilmiş olan savaştır. Biz milli güvenlik akademisinde oralardaki şehitlikleri dolaştık. Bütün şehitlikler temsili" dedi.

Arife tarif gerekmez ama yine de söyleyelim. Şener bu sözleriyle, Türk Kurtuluş Savaşı'nın düzmece olduğunu ima ediyor. Neye dayanarak?

Böyle bir sorunun pek anlamlı olmadığını farkındayım. Çünkü son yıllarda Türkiye'de, tarihi ilgilendiren bir konuda görüş bildirirken, sağlam kanıtlara (hatta kanıta bile) dayanma gereği duyulmuyor. Kısacası Şener'in herhangi bir kaynağı filan yok. Bu nedenle bildirdiği, daha doğrusu fiydırdığı şeyin bir görüş olması mümkün değil.

Nasıl olsun ki? Söylediği külliye yanlış, kuyruklu yalan. Allah korkusu ve sevgisinin, en derinden duyumsaması gereken bir insanda var olmadığını görmek, çok rahatsız edici.

Kişisel kütüphanemde, Yunan Genelkurmayı Harp Dairesi'nce kaleme alınmış 12 ciltlik "Yunan Ordusu Küçük Asya'da" başlıklı çalışma ile "Küçük Asya Harekâtı", "Küçük Asya Savaşı" başlıklı çok sayıda kitap var. Bunların bir bibliyografyası bile yapıldı. Talep eder ise, bila bedel Şener'e göndermeye de hazırım.

Atina'da, Anayasa Meydanı'ndaki Yunan Meclisi önünde, Yunan halkı için çok önemli olan savaşların her biri kalkanla sembolize edilmiştir. Bu kalkanlardan birinin üzerine, Sakarya (Sangarion) ifadesi yazılmıştır.

Sanırım meramımı yeterince açık anlatabildim.

Bu arada, Kurtuluş Savaşıyla ilgili birçok şehitlik gezdim. Bunlardan bazılarını yazıp tanıttım. Temsili olanlarını bilmiyorum. Şener, bu temsili şehitliklerin isimlerini ve bulundukları yerleri açıklama inceliğinde bulunur ise, hep birlikte irşad oluruz (aydınlanırsız).

Hacettepe Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, Yeniçağ gazetesine bir açıklama yaparak, Şener'in söz konusu Enstitüde doktora öğrencisi olmadığını açıkladı. Oysa Şener, 12 Haziran 2010 genel seçimlerinden önce, Ordu 4. Sıra Milletvekili Adayı olarak hazırlattığı: "Ordu Hazır Hedef 2023" başlıklı afişine, "... doktora eğitimini Hacettepe Üniversitesi, İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde almıştır" diye yazdırmıştı.

Burası sözün bittiği noktadır.

Kaynak: http://www.dagarcikturkiye.com/makale_detay.asp?id=445&Tarih%C3%A77ilil-Yapmaya-Soyunan-Bir-Dokunulmaza-Takdimimdir

KAYNAKLAR

[Kitabın, “İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor” başlıklı II. Bölümü’nde kullanılan kaynaklar metin içinde verilmiş olup, burada yeniden gösterilmemiştir]

Achladi, Evangelia, “Savaştan Yunan İdaresine: Kozmopolit Smyrna’nın Sonu”, Marie-Carmen Smyrmelis (Der.), *İzmir 1830–1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008 içinde, s.s. 211-227.

Altınoluk, Ülkü, *Geleneksel Kent Dokusu BİRGİ*, İstanbul: Ege Yayınları, 2007.

Amandu, Konstantinos, *Kısa Kıbrıs Tarihi* (Sindomos İstoria tis Kipru), Atina, 1956.

Anadolu (İzmir), 3 Kasım 1918

Antonopoulos, Stamatios, *Mikra Asia (Met’ Eikonon)* [Küçük Asya (Resimli)], Atina: Devlet Matbaası, 1907.

Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Armağan, A. Munis, *Bozenderes’ten Bozdağlar’a Kuvayı Milliye*, 2005.

Aydın Vilayeti’ne Mahsus Salnamedir, Haz. İbrahim Cavid, Cilt II, Sene-i Hicri 1308.

Aydın, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Bahşi, Muammer Lütfi, *İlkkurşun*, [Ödemiş Halkevinin topladığı vesikalardan hulasa edilmiştir], Ödemiş: Ödemiş Halkevi Yayını Seri: 1, 1947.

Başaranbilek, Emin, *Birgi’ye Bakmak....*, Ödemiş, 2012.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, 8, İstanbul, 1972.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974, s.s. 85-87.

Berber, Engin, “Kurtuluştan Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ergün Aybars, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985).

_____, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Aydın Vilayeti’nde İç Güvenlik Sorunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, 28, Şubat 1990, s.s. 61-84.

_____, “İşgalinden Bir Gün Önce İzmir’de Basılmış Yunanca Bildiriler”, *Tarih ve Toplum*, 25/150, Haziran 1996, s.s. 30-32.

_____, *Sancılı Yıllar, İzmir 1918–1922: Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

_____, “Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Foça Kazası”, *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1998, s.s. 33-46.

_____, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918–15 Mayıs 1919)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

_____, “Yunanistan Genel Devlet Arşivi’nden Bir Belge: Denizli Heyet-i Milliyesi’nin Yunan İşgaline Karşı Direniş Çağrısı”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler)*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, 2001, s.s. 173-180.

_____, “Mütareke Döneminde İzmir Sancağı’nda Yunanistan Karşısı Çalışmalarda Bulunan Toplumsal Örgütler (30 Ekim 1918–15 Mayıs 1919)”, *Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.

_____, “Kıbrıslı Rumların Türk Kurtuluş Savaşındaki Etkinlikleri”, *Sempozyum Bildiri Kitabı I*, Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Ulvi Keser (I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 21-23 Kasım 2008), Ankara, 2009.

_____, “The Life in the Anatolian Countryside during The Greek Occupation: The Example of Foça”, *Economy and Society on Both Shores of The Aegean*, Edited By: Lorans Tanatar Baruh and Vangelis Kechriotis, Athens, 2010.

Berber Engin - Serçe Erkan, *Karşıyaka Tarihi*, İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınıdır, 2012.

Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü ve Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, Hazırlayanlar: Rahmi Tekin ve Yaşar Baş, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003.

1923 Senesi İZMİR Vilayeti İstatistiği 1-2, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Kent Kitaplığı Dizisi: 18, İzmir, Ağustos 2001.

Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler, Yay. Haz: Sabri Yetkin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Cephe (Ödemiş), 30 Ağustos 1958.

Derinlemesine Mülakat, Tanık: Hatice Çetin ile 23 Kasım 2012 tarihinde, Birgi’deki evinde yapılan görüşme.

Derinlemesine Mülakat, Yılmaz Yanmaz ile 25 Ocak 2012 tarihinde, Birgi’deki Çınaraltı Pansiyon’da yapılan görüşme.

Dural, Halil, *Ödemiş Tarihi*, Yay. Haz. Sabri Yetkin, Ödemiş: Ödemiş Belediyesi Yayını, 2004.

Ailianou, Mihail Hr(istos), *To Ergon tis Ellinikis Perithalipseos* (Yunan Yardımının Bilânçosu), Atina, 1921.

Engin Berber Arşivi (Karşıyaka/İzmir).

Epitomos İstoria tis is Mikran Asian Ekstratias (Küçük Asya Harekâtının Özlü Tarihi 1919–1922), Atina: Genelkurmay Başkanlığı Ordu Tarihi Müdürlüğü Yayını, 1967.

Georgelin, Hervé, *Smyrna’nın Sonu, İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*, Çev. Saadet Özen, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008.

Gökçen, Salim, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası*, Ankara: AKDITYK, 2003.

Gümüüşoğlu, Firdevs, *Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008.

Güneş, Günver, "Sosyal, Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Özgiray, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1997).

Quataert, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914", Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde, Cilt 2 1600-1914, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s.s. 901-919.

Hatziantonios, Kostas, *Mikra Asia O Apeleftherotikos Agonas 1919-1922* (Küçük Asya Özgürlük Savaşı), Atina: Pelasgos Yayınları, 1994.

Hill, Sir George, *A History of Cyprus*, IV, Cambridge, 1952.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2001/12/10/d07.html>.

http://www.birgun.net/writer_2006_index.php?category_code.

http://www.dagarciturkiye.com/makale_detay.asp?id=445&Tarih%C3%A7ililik-Yapmaya-Soyunan-Bir-Dokunulmaza-Takdimimdir

<http://www.izmirde.biz/?Bid=590085> ve <http://www.izmirde.biz/?Bid=641882>.

<http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/C3.1.3.html>.

İslahat (İzmir), 28 Ocak 1919; 28 Mart 1919.

İkdam (İzmir), 30 Ocak 1919.

İ Peritalpsis ton Prosfigon 1917-1920 (Göçmenlere Yardım), Atina, 1920.

İsmail Habib, *Tunadan Batıya*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş. 1935.

İzmir'e Doğru (Balıkesir), 17 Mart 1920.

Kechriotis, Vangelis, "Yunan Smyrna'sı: Cemaatlerden Tarihin Panteon'una", Smyrmelis (Der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde, s.s. 73-89.

Kontogianni, Pant. M. *Geografia tis Mikras Asias* (Küçük Asya'nın Coğrafyası), Tıpkı Basım, Atina: P. A. Petraku Matbaası, 2000.

Köylü (İzmir), 12 Nisan 1919.

Kur'an- Kerim, Ankebut; Araf ve Enbiya Suresi.

Millas, Herkül, "Yunanistan'da Foçalılar: Sözlü Tarih ve Kimlik", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildiriler* (23-24-25 Ağustos 1996), Ankara, 1997, s.s. 115-120.

Milton, Giles, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Çev. Esra Aktuğlu, İzmir: Şenocak Yayınları, 2009.

Müsavat (İzmir), 9 Ocak 1919.

Nezihi, Raif, *İzmir'in Tarihi*, Açıklamalarla Hazırlayan ve Tamamlayan: Erol Üyepazarcı, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001.

Notara, Mihali İ. *Eis tin Ionian, Eiolian kaı Lidian, prin Peninda Hronia* (Elli Yıl Önce İyonya, Eyolya ve Lidya'da), Atina, Aralık 1972.

Ortaylı, İlber, "The Greek and Ottoman Administration During the Tanzimat Period", *Perceptions*, June-August 1997.

Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan: Prof. Dr. Zeki Ankan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

ÖYKAM Arşivi (Ödemiş/İzmir).

Puaux, Rene, *İzmir'in Ölümü* (O Thanatos tis Smirnis), Çev. Anna Katra, Atina: İrmos Yayınları, 1992.

Smyrnelis, Marie-Carmen, "Yangın Bir Yaşam Modelinin Sonu", Marie-Carmen Smyrnelis (Der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008 içinde, s.s. 229-238.

Sulh ve Selamet (İzmir), 9 Ocak 1919.

Sürgevil, Sabri, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1986.

Şimşir, Bilâl N. *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, İkinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mayıs 1989.

Taner, Emre, *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*, İstanbul: Su Yayınevi, 2004.

Tevrat, Tekvin Suresi.

Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, Kısım 1, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 1994.

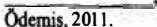
Türkçe Sözlük 2: K-Z, Yeni Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Ülker, Necmi, "1688 Depremi ve İzmir'in Harap Olması", *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I, Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s.s. 18-21.

Ürük, Yaşar "İzmir'in Adını Unuttuğu Bir İzmirli Besteci: İsmail Zühtü", *İzmirli Olmak Sempozyum Bildirileri 22-24 Ekim 2009*, İzmir, 2010, s.s. 91-100.

Yapıcı, Mestan, *Beydağ, "Balyambolu", "Palapolis"*, İzmir, 1995.

Yavuz, Behiç Galip, *Ödemiş'in Tarihi*, Ödemiş, 1998.

 Birgi: Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, IV. Baskı, Ödemiş, 2011.

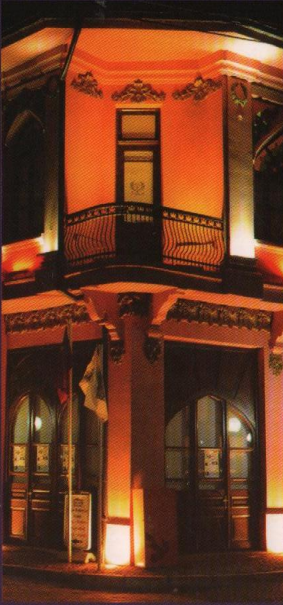
Yeni Asır (İzmir), 21 Ekim 2011.

Zahopoulou, Kirullu, “Ta Horia tis Mitropoleos İlioupoleos” (İliupolis Metropolitliği’nin Köyleri), *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi*, Atina, 1941.

www.belgeselizle.org/.../Hayalet-Sehir-Pompei-Belgeseli-241.

ÖDEMiŞ BELEDİYESİ

Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını : 3

Prof. Dr. Engin BERBER

23 Nisan 1963'te İzmir'de doğdu. 1983 yılında mezun olduğu Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'ne 1984'te asistan olarak girdi. 1985'te yüksek lisansını tamamladığı Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde; 1996 yılında doktora programına kayıtlılandı. Yunanistan Hükümeti'nin Asya, Afrika ve Latin Amerika sektörü doktora araştırma burslarından birini kazanarak gittiği Atina'da, iki yıl kaldı. 1993'te Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde savunduğu "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı" başlıklı teziyle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktoru unvanını aldı. 1995 yazında öğretim üyesi olarak Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne geçti. "Sancılı Yıllar: İzmir, 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı" başlığı ile basılan doktora tezine, 1998 yılında Afet İnan Tarih Araştırma Ödülü verildi. 2001 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'ndan doçent; 2007 yılında profesör oldu. İki tane tercüme çok sayıda kitap ve makalesi bulunan Berber, üniversitedeki daimi görevi dışında iki yıldır, Ödemiş'teki Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi'nin müdürlüğünü yapmaktadır.

ISBN : 978-975-98971-7-8

J 6.50T

www.oykam.org

